

***А.С. Макаренко -
видатний педагог
XX століття***

***110-й річниці з дня народження А.С. Макаренка
присвячується***

Міністерство освіти України
Полтавський державний педагогічний інститут ім. В.Г.Короленка
Інститут психології і педагогіки професійної освіти АПН України
Міжнародна макаренківська асоціація
Українська асоціація А.С.Макаренка

А.С.МАКАРЕНКО – ВИДАТНИЙ ПЕДАГОГ XX СТОЛІТТЯ

Матеріали міжнародної науково-практичної конференції
Полтава, 12-14 березня 1998 р.

БІБЛІОТЕКА
ПІЛТАВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО
ІНСТИТУТУ ІМ. В. Г. КОРОЛЕНКА

Полтава
1999

УДК 37.015 (092) «19»

А.С.Макаренко – видатний педагог ХХ століття: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 12-14 березня 1998 р. - Полтава: Пед. ін-т, 1999.- 193 с.

До збірки увійшли матеріали конференції, в яких обґрунтовано необхідність установлення історичної правди про педагогічну діяльність Л.Макаренка, відтворено прагнення поглибленого філософського, психолого-педагогічного осмислення його спадщини з позицій сучасного стану розвитку педагогічної думки і практики суспільного виховання молоді.

Редакційна колегія:

А.М. Бойко
М.Б. Євтух
І.А. Зязюп
Л.В. Крамущенко
І.Ф. Кривонос
В.Є. Лобурець
В.О. Пащенко
Н.М. Тарасевич

Антон Семенович Макаренка, за рішенням Міжнародного співтовариства вчених, визнано одним із педагогів, які найбільш вплинули на формування педагогіки ХХ століття. Його досвід виховної роботи з дітьми-правопорушниками сприймається як складова світового досвіду виховання молоді на засадах гуманізації виховного процесу, залучення підростаючого покоління до суспільно значущої праці, продуктивної виробничої діяльності. Акцентується, що створена ним система виховання ґрунтується на універсальних соціально-гуманітарних цінностях і орієнтована на олюднення як самого середовища, процесу виховання, так і його суб'єктів – вихованців. (Волгоград, 1996; Варшава, Полтава, 1997; Будапешт, Франкфурт-на-Майні, Москва, 1998).

Сучасне макаренкознавство має великий досвід дослідження творчості видатного педагога, проте проблема об'єктивації його педагогічної спадщини, що пов'язана з визначенням аутентичних смислів макаренківської педагогіки, й донині залишається актуальною.

У контексті розв'язання цієї проблеми 12-14 березня 1998 р. в м. Полтаві відбулася Міжнародна конференція «А.С.Макаренко – видатний педагог ХХ століття», присвячена 110-й річниці з дня його народження.

Організаторами конференції виступили Міжнародна макаренківська асоціація, Полтавський державний педагогічний інститут ім. В.Г.Короленка, Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, Міністерство освіти України. У конференції взяли участь 55 науковців, керівників шкіл, учителів, аспірантів і докторантів із 37 наукових і навчально-виховних закладів України, Росії, Угорщини, Молдови, а також директори музеїв А.С.Макаренка в містах Долинська та Кременчук і в с.Ковалівка під Полтавою.

У центрі уваги учасників конференції були питання з дослідження аксіологічних засад становлення особистісно-соціальної концепції А.Макаренка, її спрямованості на забезпечення самореалізації особистості в процесі суспільно значущої діяльності. Аналізувався внесок А.С.Макаренка в розробку методології і теоретичних проблем педагогіки; відбувся обмін досвідом використання спадщини педагога у підготовці вчителя. Інтерес викликали повідомлення, в яких аналізувався взаємозв'язок досвіду А.Макаренка і сучасних технологій виховної роботи в загальноосвітній школі. Розглядалися питання, пов'язані з осмисленням часу і простору його діяльності.

За програмою конференції було проведено презентацію нових книг провідних учених - макаренкознавців: Л.І.Гриценко, А.А.Фролова, Г.Хілліга і В.Марочко, зустріч за «круглим столом» із студентами Полтавського педінституту. Учасники конференції відвідали музей-заповідник А.С.Макаренка під Полтавою, поклали квіти біля його пам'ятника, оглянули експозицію музею. На завершення конференції було прийнято Рекомендаційне звернення до педагогічної громадськості країн-засновників Міжнародної макаренківської асоціації.

ВІТАННЯ УЧАСНИКАМ КОНФЕРЕНЦІЇ

«Пользуясь возможностью, искренне приветствую всех участников мартовской конференции и всем желаю больших успехов! К сожалению, из-за состояния здоровья не могу быть вместе с вами и вместе переживать радость совместного творчества. Жалею, что не могу побывать в близкой моему сердцу Полтаве. Хотелось бы всех видеть и передать мои наилучшие пожелания...»

Олександр Левін, професор Варшавського університету (Польща), провідний учений-педагог, ініціатор об'єднання макаренкознавців різних країн.

«Сожалею, что никак не удастся поехать в Полтаву на вашу интересную конференцию.. Передаю мои горячие приветы участникам конференции, давним коллегам полтавским и другим украинским и русским. Я духом буду с вами. И не теряю надежды, что мы еще увидимся».

Лібор Пеха, доктор Оломоуцького університету (Чехія), член правління Міжнародної макаренківської асоціації

«Сотрудники Института педагогических инноваций РАО от всего сердца приветствует организаторов и участников Международной конференции, посвященной 110 годовщине со дня рождения А.С.Макаренко, и желают творческих успехов в ее работе.

Социально-педагогический проект А.С.Макаренко стоит в первом ряду с такими деяниями отечественных ученых, как «космический проект» Королева или «атомный проект» Курчатова. К сожалению, в таком своем качестве педагогический подвиг Антона Семеновича в современной педагогике все еще толком не осознан и не проанализирован. Наше время настоятельно требует нового прочтения и нового понимания образовательного опыта А.С.Макаренко...

Нам еще предстоит увидеть Антона Семеновича и как основоположника социально-педагогической антропологии, и как глубокого философа образования, и как блестящего социального психолога, и как виртуозного педагога-мастера. Очень надеюсь, что эти (и не только эти) грани педагогического таланта А.С.Макаренко с успехом будут раскрыты на вашей Конференции.

Плодотворной работы и доброго здоровья всем участникам!»

Вихованець Калабаліна С.А., директор інституту, чл.-кор.РАО, док.психол.наук, професор В.І.Слободчиков (Москва)

«Приветствуем участников конференции!... Постсоветские общественные науки и особенно публицистика сосредоточились преимущественно на поиске негативных фактов, игнорируя при этом позитивные развития и очевидные достижения, которые стали возможны благодаря созидательному труду всего народа, талантливых и необыкновенных людей. К их числу, без всякого сомнения, относится и А.С.Макаренко... Желаем плодотворной работы!»

Гетц Хілліг, доктор Марбургського університету (Німеччина), керівник лабораторії «Макаренко-реферат», віце-президент Міжнародної макаренківської асоціації. Василь Марочко, доктор Національної академії наук України

УНІВЕРСАЛЬНІ ЦІННОСТІ СПАДЩИНИ А.С.МАКАРЕНКА І СУЧАСНІСТЬ

Творчість А.С.Макаренка – надзвичайна віха в історії культури України. Отримавши всезагальне визнання у світі, він вважається одним з найталановитіших вихователів в історії людства. Його творча спадщина увійшла в фонд загальнолюдських цінностей, стала надбутком світової педагогіки. Довгий у часі і успішний за результатами досвід керованих ним закладів, глибина і різнобічність педагогічної проблематики, прискіпливість вивчення процесу виховання і його результатів не мають собі рівних в історії педагогіки.

Світове значення досвіду А.Макаренка сьогодні виявляється особливо яскраво на основі сучасних знань з педагогіки, психології, соціальної психології, філософії освіти і виховання, фізіології вищої нервової діяльності, історії української культури.

У зарубіжжі тисячі праць присвячені творчості Макаренка, створена Міжнародна макаренківська асоціація /ММА/, в яку ввійшли відомі макаренкознавці України, Росії, Німеччини, Угорщини, Польщі, Чехії, Словачії, Данії, США, Китаю, Японії.

В усіх аспектах педагогічної теорії і практики А.Макаренка, у його пристрасній боротьбі за вирішення проблем виховання, виступах проти негативних явищ сучасного йому суспільного життя присутнє найголовніше – людяність. Але слід відзначити, на превеликий жаль, що у нашій країні радикальний перегляд уявлень про суспільні процеси, що з неминучістю зумовлюють зміну ставлень до історичних особистостей, абсолютно необґрунтовано підірвав інтерес і довір'я до макаренківської спадщини і його особистості.

А.Макаренко помер у 1939 році невизнаним, витримавши за життя не одну атаку на свою педагогічну діяльність. Його ідеї і досвід пізніше піддавались нападкам. У 1940 році він був «канонізований» тодішнім ідеологічним істаблішментом як «радянський педагог». Вчення А.Макаренка було фальсифіковане в стилі ідеалів сталінського часу: з праць «виривали» цитати, які «працювали» на сталінську ідеологію, відбувалося спотворення його провідних ідей і практичних установок.

Сутність проблеми полягає в тому, щоб в період навіть найбурхливіших і найосновоположніших переосцінок у всіх сферах нашого життя не загубити того, що є найціннішим, вічно живим і що, безсумнівно, вимагає нового прочитування. Тому сьогодні найважливішим завданням є

відродження істинних ідей і досвіду видатного педагога, «сходження» до нового Макаренка, натомість до того, яким він був насправді.

Новаторська діяльність А. Макаренка відбувалася в епоху тоталітаризму в нашій країні. Система тримала його в жорстких тенетах, але всупереч зовнішньому авторитарному тиску великий педагог був великим гуманістом своєї епохи. Унікальність А. Макаренка в тому, що він у надзвичайно важких умовах не зламався, не відмовився від своїх піднесених гуманістичних ідей, не став «адаптуватися» до оточуючого середовища, а знайшов свій шлях до їх вирішення.

Сучасні критики А.Макаренка не хочуть зрозуміти глобального протиріччя: з одного боку, авторитарна, диктаторська сутність суспільного устрою, в окресленнях якого він жив і творив, а з другого – яскраво виявлений демократизм і гуманізм макаренківської системи виховання, матеріалізований у житті очолюваного ним колективу.

Педагогічна спадщина А.Макаренка настільки новаторська, що поставлені і розроблені ним завдання випередили сучасну йому педагогіку на століття.

Одна з причин трагедії А.Макаренка полягає саме в тому, що він настільки випередив свій час, що його ідеї були незрозумілими сучасникам, внаслідок чого інтерпретувались в контексті офіційних канонів того часу. Численні радянські і західні педагоги-теоретики, що невірно тлумачили ті чи інші положення вчення Макаренка, не були в тому винними, бо ідеологічні норми вимушували їх діяти саме так.

90-і роки принесли нове, на наш погляд, більш осмислене, спокійніше і глибше розуміння його діяльності. Одним із свідчень тому – міжнародна співпраця вчених - макаренкознавців.

Можна установити декілька основних тенденцій, які спостерігаються у сучасному макаренкознавстві.

Перша – активізація історико-біографічних досліджень завдяки пошуковій роботі учених України, Росії, Німеччини, Польщі, Чехії та інших дослідників. Накопичено великий фактичний матеріал, що значно розширило наші уявлення про своєрідність особистості педагога, умов ставлення його концепції виховання.

Друга тенденція – деідеологізація педагогічного внеску А.С.Макаренка. Минають часи гострої конфронтації соціальних систем; і це помітно впливає на відношення у світі до спадщини А.С.Макаренка. Різні педагогічні пристрасті більше черпають позитивне у поглядах видатного мислителя.

Третя тенденція – прагнення до осмислення гуманістичної позиції А.С.Макаренка в умовах суперечності суспільного розвитку.

Четверта тенденція – аналітичне вивчення, систематизація праць А.С.Макаренка.

У цьому зв'язку вкрай актуальним є підготовка повного зібрання творів А.С.Макаренка з публікацією його архівів.

П'ята тенденція. Порівняльний аналіз педагогічної спадщини і педагогічного досвіду А.С. Макаренка з найвидатнішими педагогами світу.

Декілька слів про Г.Ващенко і А.Макаренка у контексті пошуків педагога-дослідника Гьотца Хілліга, Марбурзький університет.

У другій половині 30-х років у Сталінграді в педагогічному інституті працював учений-педагог Г.Ващенко, прибулий з «полтавського оточення» А.Макаренка. Ця «еміграція» врятувала його від долі його деяких колег – арешту за участь у так званій «антирадянській націоналістично-терористичній організації».

Ім'я Макаренка широко відоме світовій педагогіці. Життя і доля Ващенко – менш відомі. У еміграційній літературі його вважають «подвижником української педагогіки», засновником системи національного виховання. Ці погляди і підходи, відомі раніше на Заході, проникли на Україну. Нові архівні джерела, а також спогади сучасників уможливають більш зважену оцінку «феномена Ващенко».

Народився він у 1878 р. на Полтавщині, а помер 1967 р. в Мюнхені. Отримав середню освіту в Полтавській духовній семінарії і вищу – в Мюнхенській духовній академії. Викладав у церковних і держаних школах України, Грузії, Росії. Однак він мав потяг до пера, до художнього сприймання дійсності. Починаючи з 1910 року, Ващенко пише і публікує українською мовою декілька художніх творів.

Свою педагогічну кар'єру у Полтавському учительському інституті Ващенко розпочав у кінці 1917 року (в цьому ж історичному році, як відомо, цей вуз закінчив Макаренко).

Деякий час Ващенко учительював у міському зразковому училищі при інституті, одночасно виконуючи обов'язки діловода. Доречно наголосити, Макаренко вів протокол його засідання педради інституту, на якій розглядалась заява Ващенко про вступ на роботу викладачем.

Їхні дороги розійшлись: Макаренко керував школами в Крюкові і Полтаві до своєї знаменитої діяльності в колонії ім.Горького, а Ващенко був директором учительської семінарії на Шведській Могилі. З 1921 по 1923 рр. він очолив школу з підготовки народних учителів у Біликах. Саме тут в поле його зору потрапила колонія ім.Горького і її незвичайний «завкол». Професор педагогіки, за свідченням його тодішнього учня, а потім політрука в колонії ім.Горького Луки Ковалю, позитивно ставився до педагогічних експериментів Макаренка. За словами того ж Ковалю, Макаренко для Ващенко був богом у педагогіці. Це свідчення знайшло своє документальне підтвердження у передмові Ващенко до збірника «5 років роботи з дітьми-правопорушниками», виданому в Полтаві у 1925 році за його ж редакцією.

Однак через декілька місяців Ващенко змінив «милість на гнів» у відношенні до «завколу Горького». У січні 1926 року він став свідком сходження яскравої зірки Макаренка на педагогічному небосхилі. Це було в Полтаві під час проведення окружної конференції працівників «закладів закритого типу». Її учасники, вислухавши доповідь Макаренка, стали прихильниками його системи трудового виховання. Ващенко вбачав у цьому «симптом реакції» і взагалі симптом загрози для молодій радянській педагогіці. Йому не давала спокою думка про те, що «при намаганні налагодити життя у виховних закладах учительство звернеться до старих, засуджених педагогікою засобів виховання, якими є покарання». Про це він написав у своєму звіті про конференцію в журналі Наркомпросу УРСР «Шлях освіти».

Дивно, що у 1928 році Ващенко, можливо несподівано для самого себе, змінив цього разу «гнів на милість». Як відомо, колонія Горького була в Куряжі, а тому не загрожувала «радянській педагогіці» в окрузі, «попечителем» якого Ващенко себе вважав. Він опублікував дві статті про діяльність колонії, а також про незвичайну систему дитячого самоуправління в ній. В одній із них він називав «сподвижників соцвиху» «ентузіастами типу Песталоцці».

Ця дуже висока оцінка діяльності «завкола Горького» не отримала адекватної реакції у самого Макаренка. До цих пір не вдалося віднайти ні в публікаціях, ні в архівах його відгуків про Ващенко. Разом з тим, у підготовчих матеріалах «Педагогічної поеми» фігурує прізвище Пашенко, під ним, безумовно, розуміється Ващенко. Цікаво, що Пашенко спочатку знаходився у спискові під заголовком «Друзі», а потім перемістився до списку «Вороги».

Але не з-за цього Ващенко став так званим «ворогом народу». У 1933 році на Україні вже діяла сталінська гільйотина – колективізація, голод, репресії. Це був похід більшовиків проти українського селянства і інтелігенції. У 1931 р. Ващенко, крім кафедри, керував і щойно відкритою при ній аспірантурою. А через два роки його зробили «ворогом народу» за пропаганду ідей так званого «буржуазного націоналізму». Можливо це було пов'язано з черговим сталінським чистилищем – процесом «Українського націоналістичного центру». У всякому випадку, в 1933 році Ващенко був звільнений з інституту, відмежований на 2,5 роки від професійної діяльності на Україні.

З 1936 по 1940 рік він очолював кафедру педагогіки Сталінградського педінституту. У тому ж сороковому році його знову запросили очолити кафедру педагогіки Полтавського педінституту (про це йдеться у листі вузу до Наркомпросу УРСР), і в липні 1941 року у спискові професорсько-викладацького складу він знаходиться серед високооплачуваних.

Під час окупації за дорученням рейхскомісаріату України Г. Ващенко написав книгу російською мовою про розвиток педагогіки в СРСР. У 1943 р. він переїхав до Києва, а потім до Німеччини до – американської зони, і в кінці 1945 року став професором педагогіки щойно організованого «Українського вільного університету», а після п'яти років – ректором Української богословської академії в Мюнхені.

У кінці 40-х – початку 50-х років з'явилися перші твори Макаренка. Про його педагогічну творчість стало відомо на Заході, а сам він був оголошений «провідним радянським педагогом», людиною з легенди, без негативів і недоліків. Можливо, канонізований образ Макаренка, розповсюдження його ідей у щойно виниклих країнах соціалізму, вимусили Ващенка знову взятися за перо. Незабаром з'явилася його дуже велика стаття друком частинами у лондонському емігрантському журналі «Визвольний шлях» у 1955 р. Її не помітили тоді ні на Сході, ні на Заході. Називалась вона «Педагогічна наука в СРСР (Яничар А.С.Макаренко – найвеличніший радянськими педагог)».

Уже сама назва статті тенденційна щодо Макаренка. Разом з тим автор визнає, що «завкол Горького» «справді неспорівнено талановита людина..., мав великі здібності як письменник і як педагог-практик». Це був загальновідомий факт, якого Ващенко не міг заперечити. Зате він досяг висоти в іншому, критикуючи Макаренка за відсутність «глибинних знань з педагогіки і її історії». Дісталось покійному «завколу Горького» і за воснізацію виховання, за його грубощі до дітей та ін.

Чому ж Ващенко змінив своє ставлення до Макаренка, якого він боготворив у 20-ті роки, а на початку 50-х називає «фанатичним більшовиком»? Очевидно, на переконання Ващенка впливало багато факторів: його ізолюваність в діаспорі, напружена політична ситуація у зв'язку з «холодною війною», а також канонізація самого Макаренка у радянській і світовій педагогіці.

Ми повинні об'єктивно вивчати спадщину двох педагогів, показати їхні недоліки, помилки, прорахунки, не очорнюючи при цьому їхні безсумнівні досягнення.

Можна узагальнити такі тенденції у міжнародному макаренкознавстві, які знаходять підтримку і в науковців України.

1. А.С.Макаренко розглядається як видатний педагог ХХ ст., чия діяльність і педагогічні погляди виявили значний вплив на становлення і розвиток виховних систем у різних країнах. А.С.Макаренко створив нову філософію виховання, орієнтовану на олюднення як власне процесу виховання, його середовища, так і суб'єктів виховання – вихованців і вихователів.

2. Розширюються масштаби освоєння спадщини А.С.Макаренка в часові і в просторі шляхом дослідження його аксиологічних, філософсько-

соціологічних аспектів. Актуалізуються питання дослідження поглядів Макаренка-філософа, соціолога, психолога.

3. Активізується увага учених до дослідження внеску А.С.Макаренка у розвиток теоретико-методологічних основ педагогіки (цілі виховання, доцільність педагогічної логіки, діалектика соціального й індивідуального, проблема методів, форм організації, результативності виховного процесу і ін.).

4. Досвід А.С.Макаренка сприймається сьогодні не лише як історична цінність, не лише як універсальна система виховання, а й як інструмент вивчення, розуміння витоків багатьох проблем сучасного виховання молоді, як джерело створення сучасної ефективної системи соціального виховання, яка відповідала б актуальним потребам нашого часу.

*М.Б. Євтух, К.К. Потапенко
Київ (Україна)*

А.С. МАКАРЕНКО – ТВОРЕЦЬ ЛЮДСЬКОЇ ОСОБИСТОСТІ

Сьогодні дедалі частіше можна почути не тільки у педагогічних колах, а й серед тих, кому не байдуже майбутнє нашої країни, риторичні запитання: в чому ж секрет досвіду А.С. Макаренка, невже він так і залишиться неповторним? Декого ж беруть сумніви: а, може, те, про що читаємо в «Педагогічній поемі» та «Прапорах на баштах», було вигадкою, може, бажане видавалося за дійсне... Усвідомлюючи, що собою являють 20-30-і роки ХХ ст. в історії нашої країни, важко збагнути глибинну суть досягнутого видатним педагогом, і все ж факт залишається фактом – досвід А.С. Макаренка – дійсність. Про це свідчать спогади свідків, його вихованців, їх подальший життєвий шлях.

То що ж сприяло успіху А.С. Макаренка? Кажуть, талант. Так, він був талановитою людиною, але талановитими не народжуються, ними стають. Талант народжується з любові до справи. А справу свою він любив і був відданий їй до самозабуття. Саме ця любов і відданість обумовили невгамовний і невпинний пошук нового в усій системі виховання.

Вважаючи людину вищою цінністю людської культури, А. С. Макаренко і поставив собі за мету: винайти такі методи, які б допомогли формувати Людину у повному розумінні слова. Твори О.М. Горького дали педагогові, за його висловом, «велике знання про людину у величезному

діапазоні можливостей», при цьому не натуралістичну, не списану з натури, а людину «в чудовому узагальненні», хорошу «не в моральному і не в соціальному розумінні, а в розумінні краси і сили»(Макаренко А.С. Пед.соч.: В 8 т. - М., 1983-1986. - Т.4.- С.12-13).

Глибока, щира віра в людину, в те, що не може бути природженої злочинності, віра в найкращі людські потенціали – це головне педагогічне кредо видатного педагога. А.С. Макаренко з впевненістю стверджує (і це він перевіряв на своєму педагогічному досвіді), що людина погана лише тому, що перебувала у поганій соціальній структурі, в поганих умовах. Без глибокої віри в сили і можливості вихованця неможливий розвиток інтелектуальних і моральних якостей особистості, неможливий її рух вперед. Але бачити в людині хороше, зазначає педагог, не так вже і легко, особливо в живих буденних рухах людей, тим більше в «нездорових» колективах. Тому, на думку А.С. Макаренка, хороше в людині треба проекувати, і педагог зобов'язаний підходити до кожної дитини «з оптимістичною гіпотезою, нехай навіть і з певним ризиком помилитися». Беручись за справу виховання, треба чітко уявляти собі, що саме має вийти з твоїх рук, треба відповідати за «свою продукцію», треба в кожний момент свого педагогічного життя знати, чого ти хочеш і чого домагаєшся, тобто мати програму людської особистості, до якої прагнеш. У процесі практичної роботи в комуні ім. Держинського А. С. Макаренко зіткнувся з питанням: якою має бути ця програма особистості – однаковою для всіх? Роздуми, сумніви, безсонні ночі і, нарешті, щоденна педагогічна практика підказали педагогові-гуманісту такий шлях виховання: так, має бути загальна програма, «стандартна», як він її назвав, але має бути й «індивідуальний коректив» до неї. А щоб правильно коректувати, не примітивно, не грубо, треба дуже глибоко і всебічно знати кожного вихованця. Він навіть застерігав, що у проєктуванні особистості вихователі повинні бути надзвичайно уважні і мати хороше чуття. «Загальні і індивідуальні риси особистості в окремих живих явищах утворюють нескінченно заплутані вузли, - зазначав А.С. Макаренко, - і тому проєктування особистості стає справою надзвичайно важкою, яка вимагає обережності. Найбільш небезпечним моментом ще довго буде страх перед людською різноманітністю, невміння з різноманітних елементів побудувати урівноважене ціле. Тому у нас завжди будуть жити спроби остригти всіх одним номером, втиснути людину в стандартний шаблон, виховати вузьку серію людських типів -- це здається більш легкою справою, ніж виховання диференційоване» (Цит. праця. - Т.1.- С.170). Більше того, педагог-новатор застерігав від спотворення ідеї колективного виховання, яку іноді розуміли так, щоб «обов'язково стежити, щоб від усякої індивідуальності залишились різки та ніжки» (Там само. -

С.38). Гадаємо, що ці думки педагога-новатора, педагога-практика не втратили своєї актуальності сьогодні.

На думку А.С. Макаренка, проектуванню особистості обов'язково має передувати аналіз внутрішньокolleктивних і особистих явищ. За загальним «стандартом» А. С. Макаренко ставив за мету і намагався так виховувати, щоб кожен вихованець був чесним, працелюбним, мужнім, сміливим, патріотом тощо (такими, до речі, вони й виходили в життя). Але коли педагог стикався з окремими тонкощами характеру і особливостей індивідуальності, не одну ніч недослав, передумав, пережив, мучився у роздумах, щоб знайти правильне рішення і не проігнорувати «людську різноманітність». Потрібні були різні виховні прийоми, операції і т.п. І педагог знаходив їх. Допомогала йому в цьому педагогічна інтуїція, виняткова проникливість у душевний світ вихованця.

Тонкий знавець дитячої душі, А.С. Макаренко бачив, що кожен день приносить найновіші і найнесподіваніші відкриття у самій природі людини, в її красі, в її радощах, в її любові. Треба вміти бачити ці зміни, а ще краще – передбачати завтрашній день. Таким був Антон Семенович. Про це згадував О.М. Горький у нарисі «По Союзу Рад»: «Це, безперечно, талановита людина. Колоністи, дійсно, люблять його і говорять про нього тоном такої гордості, наче вони самі створили його. Він – суворий зовні... з розумними і проникливими очима... говорить хрипко... рухається повільно і скрізь встигає, все бачить, знає кожного колоніста, характеризує його п'ятьма словами і так, наче робить моментальний фотографічний знімок його характеру. Складний духовний світ людини, складним є його творіння, але практичний досвід А.С. Макаренка, висвітлений в його творах, свідчить про те, що перед нами зодчий духовного світу дітей і юнацтва, який умів проникати в глибини людської психіки, читати по людських обличчях, визначати, чого вартий той чи інший вихованець, шукати свої підходи до кожного з них і таким чином тримати в своїх руках усі струни музики їх душ і диригувати оркестром цих людських душ. Це була неймовірно важка праця, від якої він зазнав і сил небесних, і горя й-муки. «Зараз у нас звичайна осіння криза, - пише він в листі до О. М. Горького 8 вересня 1925 року. - Старики колоністи пішли вчитися, а на їх місце присилають нових. Витерпіти два десятки зовсім розбовтаних, розледащених, диких хлопців важко. З досвіду я знаю, що потрібно не менше чотирьох місяців, щоб побачити по їх обличчях першу відверту людську посмішку довіри і симпатії. Особливо важко з новими дівчатками. Як такі, що пережили всілякі жахи, вступили на шлях проституції, озлоблені, вульгарні, вони не дуже скоро починають нас радувати. З ними немає з чого почати, у них немає зовсім поваги до себе і немає ніяких надій.

Зараз я вожуся з 17-річною дівчинкою Крахмаловою. На її очах, коли їй було 11 років, вбили її матір, облили гасом і спалили. Крахмалова після цього перебувала в багатьох кублах, в'язницях і колоніях, звідусіль тікала, скрізь обкрадала. У цієї дівчинки чарівне обличчя, невинне і ссрийозне, але погляд жорсткий і якийсь зупинений. Вона у нас живе з місяць, слухняна й ввічлива; але я не знаю, з якого боку до неї підійти. Навмання, просто за чуттям, я просив вихователів не звертати на неї ніякої уваги, тримати суворо діловий і ввічливий тон, вільний від зайвих слів і сентиментів. Тільки наприкінці місяця я нарешті спіймав перший її уважний погляд, в якому жага тепла змішана з гордою обережністю. Саме в цей момент я дав їй ключ від своєї кімнати і доручив принести портфель, але... вона відмовилася від ключа і втекла, а тепер дивиться ще пильніше, але страшно похмуро і дико... Чекаю що завгодно» (Там само. - С.224-225). Отак крок за кроком, з великим терпінням і завзятістю він «взовися» з кожним вихованцем, шукав у глибині його душі почуття власної гідності, честі, совісті.

Багато складних колізій пережив А.С. Макаренко у своїй педагогічній праці, особливо щодо удосконалення роботи з питань етики. Якомога більше поваги до людини і якомога більше вимог до неї – це основне правило в його діяльності. «Ми повинні вимагати, але пред'являти винятково посилені вимоги... Будь-яке перевищування може тільки калічити... Наша етика повинна бути етикою прозаїчною, діловою, сьогоднішньою, завтрашньою, нашої звичайної поведінки... І чим ближче ми будемо до простої прозаїчної роботи, тим природніше і досконаліше будуть наші вчинки» (Цит. праця. - Т.4.- С.334, 336). А.С. Макаренко прагнув зробити з кожного вихованця справжню культурну людину, виховати в нього правильні звички. Нові відомості про вихованця негайно перетворювалися у педагога в практичну дію, практичну пораду.

Такий цікавий факт. Коли Антон Семенович побачив, що деякі 16-17-річні хлопці, які мали звичку пити горілку, іноді після вихідного дня поверталися п'яними і «плакали» у нього на плечі, він, розуміючи, що в майбутньому вони будуть її пити (і це природно), приймає рішення навчити їх культурі пити горілку. Для нього не було байдужим, якою буде їх поведінка після того, як вони підуть з комуни. Таємно, щоб про це не дізналось «педагогічне начальство» (прилюдно про це він зізнався лише у 1939 році), він у себе вдома після 11 годин вечора накривав стіл, запрошував «неприторенних» п'яниць і вчив деяким правилам вживання цього напою для того, щоб у майбутньому вони знали, як це робити, щоб при цьому «не втрачати людське обличчя». Він був задоволений, що після цих «уроків», вони йшли тверезими додому і потім дякували йому за це (Там само. - С.335).

А.С. Макаренко дуже переживав, що деякі хороші хлопці з горьківської колонії пізніше пили і винив себе, що «не справився з цим проклятим

гріхом, не навчив, як надати йому культурного вигляду», бо тоді ще й сам не знав, як виправляти цей порок. Коли він дізнався, що Лапоть, «чудова особистість, блискучий характер, блискуча натура», спився через зраду дружини, «писаної красуні» (сам він був некрасивий, в цьому й була його трагедія), Антон Семенович запросив до себе Карабанова і Вершньова і разом вирішили, що робити: направити його до Карабанова у Вінницю на роботу. Він підкорився, працював завгоспом, пити перестав, але, як висловився педагог, який побачив його через рік, «неприємно вразила в ньому жива ще пам'ять про цю жінку», яка отруїла його щире почуття і безоглядну відданість їй. (Цит. праця. - Т.7.- С.43).

У своїй праці «Методика організації виховного процесу» є розділ «Робота вихователів», в якому автор зупиняється й на тому, що повинен знати вихователь про свого вихованця. Але педагог-практик застерігає: «Знання вихованця має прийти до вихователя не в процесі байдужого його вивчення, а тільки в процесі спільної з ним роботи і найактивнішої допомоги йому. Вихователь повинен дивитись на вихованця не як на об'єкт вивчення, а як на суб'єкт виховання» (Цит. праця. - Т.1.- С.321-323).

Гуманізм А.С. Макаренка не має обмежень. Варто нагадати, що він вважав за необхідне і обов'язкове, щоб у уяві вихователя стояло майбутнє вихованця. Вихователь, на його думку, повинен знати, ким хоче і сподівається бути вихованець, які для цього він докладає зусилля, наскільки реальні його прагнення, чи під силу вони йому. Оскільки в цій справі перешкодою можуть бути невіра в свої сили або, навпаки, небезпечне наслідування сильнішим, то вихователь повинен допомогти вихованцю обрати свій життєвий шлях, бо від цього залежить не тільки його майбутнє, а й тонус його діяльності в закладі. Важливо доводити, що енергія, ентузіазм, розум, прагнення до високої якості роботи кожен спеціальність роблять прекрасною.

А. С. Макаренко своїм досвідом показав, що всі люди мають право на щасливе життя, вони можуть бути щасливими і бути творцями. Він віддав своє життя, свій талант, свій розум, свою енергію творенню Людини. Взятий за перо, він хотів показати правопорушника у тому світлі, в якому сам його бачив, «показати його як хорошу людину, милу, просту... Я хотів викликати симпатію до нього з боку суспільства, щоб суспільство так само йому вірило, як вірив я» (Цит. праця. - Т.7. - С.39).

Будемо сподіватися, що педагогічна громадськість України на шляху гуманізації сучасної освіти скористається спадщиною А. С. Макаренка і не дозволить сучасним педагогам-кон'юнктуристам так цинічно її «переглядати» і відкидати на звалище історії ХХ століття. .

ОСВОЕНИЕ НАСЛЕДИЯ А.С.МАКАРЕНКО: ОТ «ШКОЛЫ УЧЕБЫ» – К «ШКОЛЕ ЖИЗНИ»

Наследие А.С.Макаренко осваивается в педагогике уже более полувека, но существенных изменений к лучшему в педагогической теории и практике не произошло. Главное в этом богатейшем наследии остается невостребованным, ненужным или неприслемеым. По сей день продолжается полемика по тем же проблемам творчества А.С.Макаренко, что и при его жизни.

Основной причиной является то, что его творчество большей частью рассматривалось не само по себе, не в своей самоценности, а с оглядкой и «равнением» на официально действующую, «общепринятую» педагогику. Серьезной помехой стало представление о А.С.Макаренко как о талантливом педагоге-практике, не имевшем какого-либо отношения к разработке основ педагогики. Его новаторство использовалось для подкрепления того или иного «модного» педагогического направления, и это подрывало авторитет выдающегося педагога, вело к разного рода искажениям и инсинуациям.

В последние годы растет понимание того, что А.С.Макаренко создал свою, особую, «другую» концепцию педагогики. Она во многом не соответствовала установкам советской педагогики 20-30-х гг. и всех последующих десятилетий. Его концепция противоречит нынешней «личностно-ориентированной» педагогике.

В основе макаренковской интерпретации педагогики лежит качественно новое представление о самом предмете этой науки, а значит и о том, что входит в сферу педагогической практики. Это новое понимание естественно возникло у А.С.Макаренко в связи с тем, что он – один из немногих классиков педагогики, всецело посвятивших себя воспитанию – в отличие от обучения. Он трансформировал предмет педагогики и значительно расширил его, исходя из двух фундаментальных положений: во-первых, принципиальное различие между воспитанием и обучением; во-вторых, первенство воспитания по отношению к обучению.

Исследование творчества Макаренко показывает, что всю историю педагогической мысли и практики можно представить как взаимодействие и развитие двух главных концепций педагогики: педагогики обучения (дидактической, где господствует логика обучения) – и педагогики воспитания (где ведущей является логика воспитания). В более привычной форме это подразделение выступает как действие двух типов образования:

«школы учебы» («воспитывающего обучения») и «школы жизни» («школы труда», «свободного воспитания» и др.).

В наследии А.С.Макаренко заложен решительный поворот от педагогики дидактической к «воспитательной педагогике» (по терминологии С.Волошина).

Макаренковае различие обучения и воспитания может быть сведено к очень простому тезису: в обучении акцент делается на знании; в воспитании – на поведении. При этом категорически отвергается аксиома о том, что знание может автоматически определять поведение. Решающий фактор – «опыт поведения». Поэтому и цель воспитания А.С.Макаренко доводит до необходимости выработать определенный «тип поведения» – в его самых многообразных индивидуальных вариантах.

Совсем не в духе «муштры» он рассматривает поведение как неразрывное единство внутреннего содержания и внешней формы, сознательного и «автоматического». Духовное развитие личности он поднимает до высшего уровня – когда духовные силы проявляются в жизненной практике. Поведение, говорит А.С.Макаренко, необходимо «культивировать», приобщать к достижениям культуры, высшим ценностям. Не случайно идеальным он считает поступок «ради идеи, принципа», т.е. в полном согласии с совестью.

Следовательно, величайшей заслугой А.С.Макаренко является то, что он избавляет педагогическую практику от порочного разрыва между знанием и поведением, а педагогическую науку – от разлада в разработке проблем теории и практики. Воспитание человека сильным духом, самостоятельного, способного к организованным действиям – это краеугольный камень макаренковской концепции педагогики. Боязнь именно этой «живой личности» – вот что кроется за различного рода полемическими ухищрениями противников А.С.Макаренко.

Обучение и воспитание у него различаются и по их жизненной основе. Так, обучение с неизбежностью включает элемент искусственности: специальное учебное оборудование и многое другое, чего в обычной жизненной практике не существует. Воспитание же – это естественный процесс «непосредственного включения детей и молодежи в жизнь общества» (В.В.Краевский).

Поэтому по целям воспитания и обучения, средствам и логике педагогической целесообразности макаренковскую концепцию педагогики следует назвать прежде всего «жизненно ориентированной». Она строится на фундаментальном принципе единства жизни и человека в ней. В диалекте «воспитание – жизнь» А.С.Макаренко приоритетным компонентом считает жизнь, законы развития человека в единстве с природой, обществом и мирозданием.

Нынешняя «лично-ориентированная» педагогика, утверждая верховенство человеческой личности, по существу не признает чего-либо «выше человека». Претендуя на подлинный гуманизм, она манипулирует идеями «автономной личности» и индивидуальности, абстрагируется от общих условий становления личности и развития ее творческих сил. На практике все это предстает в облике «человека рынка», уже давно описанного в западной философско-социологической литературе (В.Франкл, Э.Фромм и др.).

Кардинальную в педагогике проблему «воспитание и жизнь» А.С.Макаренко в духе «параллельного действия» решает, не допуская ни расхождения воспитания и жизни, ни их «слияния», отождествления. Организационное решение этой проблемы – его важнейшее научно-педагогическое открытие. Оно состоит в создании как бы промежуточного звена между формирующейся личностью и обществом.

Это связующее звено – коллектив всего педагогического учреждения в целом, объединение типа трудовой общины, единое для взрослых и детей. Его А.С.Макаренко назвал особым, «воспитательным» коллективом, включая в общую классификацию: коллектив предприятия, воинский и т.д. Подмена воспитательного коллектива лишь детским коллективом или любым коллективным образованием типа «группы» – грубейшее искажение макаренковской концепции педагогики. По-настоящему воспитывает «дух школы» (К.Д.Ушинский).

Вторым важнейшим научно-педагогическим открытием А.С.Макаренко является то, что он разработал механизм «параллельного» действия жизни и воспитания – «систему перспективных линий». Многие педагоги (А.Валлон и др.) охарактеризовали ее как универсальный инструмент педагогической теории и практики. Он позволяет изучать и строить воспитание не только в единстве его материальных и духовных основ, объективных и субъективных факторов, но и в его постоянном развитии. Мудрые говорят: «жизнь – это движение».

Молодые люди по-настоящему готовятся к своей будущей жизни, если она при их активном участии становится в какой-то мере реальностью их сегодняшнего дня. Воспитанники А.С.Макаренко вместе с педагогами, сотрудниками его трудовой колонии и коммуны «строили» себя, создавая новые материальные и духовные ценности. В этом социально-педагогическом комплексе ярко проявлялись и развивались индивидуально-личностные качества всех участников и творцов макаренковского опыта, и прежде всего личность самого А.С.Макаренко.

«Система перспективных линий» – основа комплексного решения трех фундаментальных социально-этических и педагогических проблем: 1. Соотношение категорий прошлого, настоящего и будущего (вектор времени). 2. Соотношение индивидуально-личностного, коллективно-

общинного и всеобщего (вектор «пространства»). 3. Соотношение эмоционально-чувственного, интеллектуального и действенно-волевого начал личности (в ее «пространстве»).

В зависимости от того, какой компонент в каждой из триад считается приоритетным, разрабатывается та или иная концепция педагогики. По этим трем параметрам концепция А.С.Макаренко может быть определена как оптимистическая (ориентированная на лучшее будущее), социально-личностная, направленная на развитие действенно-волевой сферы личности.

Педагогические достижения А.С.Макаренко будут получать все более достойную оценку по мере осознания огромной значимости того уникального в истории педагогики факта, что в его наследии органически сочетаются все три направления человеческого творчества: научно-теоретическое, художественно-образное и практическое. Благодаря этому он смог далеко вперед продвинуть стратегическое развитие педагогики, обогатив ее важными социально-философскими и морально-психологическими обобщениями и решениями.

В педагогике А.С.Макаренко явно чувствуется прообраз того социально-культурного механизма, который будет действовать в динамично и стабильно развивающемся мире, где смена поколений и воспитание станут важнейшими факторами социально-исторического развития. К этому побуждает тот предел прежним механизмам развития, к которому подошло человечество, оказавшись перед проблемой своего выживания в XXI в.

*В.О.Пашенко
Полтава (Україна)*

ЧИ БУВ А.МАКАРЕНКО ВОЙОВНИЧИМ АТЕЇСТОМ?

Нинішній етап суспільно-політичного розвитку, стан педагогічної науки і практики вимагає нового прочитання спадщини багатьох педагогів, у тому числі й А.Макаренка. Сучасному вчителю вкрай потрібні аналіз його ідей і досвіду, щоб із історичного минулого проєктувати й будувати майбутнє, що особливо важливо в час, коли зруйнована стара система виховання і з великими потугами формується нова.

То ж спробуємо поглянути на епоху 20-30-х років очима сучасника, зрозуміти логіку тих чи інших вчинків, висловлювань А.Макаренка щодо релігії та церкви, антирелігійної пропаганди.

Не викликає сумніву добра обізнаність молодого А.Макаренка з основами православного вчення, що є однією з передумов формування релігійних переконань. На користь цього свідчать відмінні оцінки із Закону Божого та церковного співу після закінчення Кременчуцького 4-класного міського училища в 1904р. та свідоцтво педагогічних курсів при цьому ж училищі на звання вчителя початкових училищ з правом викладання в сільських двокласних закладах Міністерства народної освіти та навчання церковному співу, отримане в 1905р. Відмінну оцінку із Закону Божого А.Макаренко отримав у Полтавському вчительському інституті.

Не слід забувати, що молодий Антон зростав у релігійному середовищі, як і діти більшості сімей. Хоча в Макаренків священиків не любили, але у вітальні в кутку висіла ікона і перед нею напередодні свят і в неділю запалювали лампаду. Щоранку і шовечора батько недовго молився перед іконою. В Білопіллі він був навіть церковним старостою.

У той же час панівне становище в царській Росії фактично державної православної церкви по-своєму негативно впливало як на суспільно-політичне життя, так і на справжнє місце самої церкви. Не дивно, що прогресивно налаштована молодь, у тому числі і Антон, підтримувала заклики до свободи совісті, свободи віросповідання.

Саме це, на нашу думку, в поєднанні з інтимною стороною життя відштовхнуло молодого Макаренка від релігії та церкви. Справа в тому, що Антон, за словами молодшого брата Віталія, досить часто закохувався, зазнаючи при цьому здебільшого невдач, що негативно впливало на юнака. До церкви це мало пряме відношення, оскільки «перша любов» була дочкою священика.

Дочкою і дружиною священика виявилася і Єлизавета Григорович, яка стала не тільки розрадницею складних думок Антона, а й інтимним другом.

В.Макаренко пише, що про зв'язок молодих людей довідався батько, який вимагав розлучення Єлизавети та одруження з нею Антона. Але у зв'язку з тим, що вона була дружиною священика, то розлучення виявилось неможливим (Макаренко В. Мій брат Антон Семенович // Радянська школа.-1991.-№7.-С.94; 1991.-№9.-С.85-86). До речі, вони не одружилися й пізніше. На думку німецького дослідника Г.Хілліга, А.Макаренко не вінчався з С.Григорович, не реєструвався з часом «в ЗАГСі: не хотів, певне, компрометувати себе (вона і дочка попа -- попівна, і дружина попа -- попадя)» (Хілліг Г. Подряпини на образі «видатного педагога» // Радянська школа.-1991.-№3.-С.87). Саме неможливість поєднати долю з С. Григорович в силу її суспільного становища в царській Росії і в СРСР також могла спричинити негативне ставлення Антона Макаренка до релігії та церкви.

Таким чином, зовнішні чинники, на нашу думку, сформували А.Макаренка – безвірника, невіруючого, але не свідомого атеїста. У вся-

кому випадку, не викликає сумніву той факт, що саме такі світоглядні орієнтації стосовно релігії та церкви він мав на початку своєї діяльності в колонії ім. М.Горького.

Сказане частково підтверджує німецький пастор Д.Лаутер, який зазначає, що несприйняття А.Макаренком церкви пояснюється ставленням до конкретної церкви, з котрою він свого часу мав справу. Адже вона орієнтувалась на богослужіння, не мала рис соціуму, була тісно пов'язана з владними структурами примусу, царським режимом (Лаутер Д. В защиту успешной и социальной активной педагогики // Международные Макаренковские исследования: Макаренко на Востоке и Западе. - Нижний Новгород.-1994.-С.123).

Не слід забувати і того, що, хоча в країні законодавчо закріпили відокремлення церкви від держави і школи від церкви, молода соціалістична держава одночасно оголосила і про антирелігійний зміст своєї політики. Весь наступний розвиток як України, так і Радянського Союзу в цілому, підтвердив, що більшовицька партія, розробляючи стратегію і тактику антирелігійної роботи, передбачала участь у ній державних органів, школи, культосвітніх організацій, державної преси тощо, що явно суперечило проголошеній державою свободі совісті. Власне, партія здійснювала на загальнодержавному рівні заходи, котрі вели до повного відмирання церкви як соціального інституту. Їх можна назвати атеїзацією суспільства. Уже наприкінці 20-х років у країні панувала стосовно церкви, носіїв релігійної ідеології справжня істерія.

Не став осторонь руйнівних процесів щодо вікових народних традицій, культури, загальнолюдських цінностей, акумульованих в релігії, і А.Макаренко. В цьому нема нічого дивного, якщо взяти до уваги, поперше, його давнє критичне ставлення до церкви і, по-друге, політичну та ідеологічну обстановку другої половини 20-х - 30-х років.

У контексті нашої статті зазначимо, що А.Макаренко вперше підходить до питань боротьби з релігією з позицій марксизму-ленінізму лише в «Педагогічній поемі», коли, відповідаючи на прохання колоністів дозволити спостерігати за богослужінням, заявляє: «Ми боремося з релігією переконанням та перебудовою життя, а не хуліганством...». Звичайно, він ідеалізував значною мірою форми боротьби, оскільки в країні у цей час головним чином руйнували церкву як виразника релігійної ідеології.

У 1939р. А.Макаренко ще раз звертається до релігійної тематики, піддаючи в статті «Про комуністичну етику» гострій критиці християнську догматику і поведінку духовенства. Розгляд догматики і культу, на наш погляд, безпосередньо не пов'язаний з основним змістом і, ймовірно, був поступком тодішній політичній ситуації.

В душі офіційної ідеології однозначно негативно А.Макаренко оцінював роль православної церкви в освіті дореволюційної Росії.

А.Макаренко розходився з церквою і в тлумаченні суті морального ідеалу, походження моральних принципів. Ставши на позиції марксистсько-ленінської ідеології, відстоюючи ідеї комуністичного виховання, він піддав гострій критиці попередні етичні системи як такі, що побудовані на релігійній основі, а, отже, недосконалі і суперечливі. Зберігши свій вплив на сучасну людину, вони негативно впливають на її формування.

Головний недолік християнської моралі, за А.Макаренко, у тому, що, виникнувши в середовищі пригнічених людей значно раніше офіційної церкви, вона являла собою спробу встановити бодай найменші ознаки власної людської гідності. Втративши всякі надії на будь-який сурогат вільного життя, люди зважилися на самовбивчу спробу знайти цю свободу в песимістичному індивідуалізмі, в повній відмові від боротьби, від опору.

Подібні звинувачення на адресу християнства А.Макаренко висуває і в лекції «Про комуністичне виховання та поведінку». Розглядаючи ряд фундаментальних проблем педагогіки, зокрема зв'язку педагогіки та політики, виховання і життя, він аналізує фактори, які гальмують формування нової людини. Серед них особливе місце займає система християнської етики. А.Макаренко, зовні зосереджуючи увагу тільки на класовому характері релігійної моралі і фактично визнаючи в ній досить сильні елементи загальнолюдських цінностей, не знаходячи реальних причин її справді універсального характеру, роздвоюється в розмаїтті суті моралі, відходить від принципів історизму, оскільки важко погодитися з висновками, що в релігійній етиці все зводилося до проповіді максимум покірливості і непротивлення злу знедолених.

Протягом усіх років залишалося негативним ставлення зрілого А.Макаренка до церкви та духовенства, а подекуди і до рядових віруючих, що знайшло своє відображення і в його працях. Зазначимо, що письменник, нерідко критикуючи їх релігійні погляди, з любов'ю і симпатією ставиться до самої людини.

Не уник А.Макаренко і, ймовірно, не міг уникнути участі в різних сумнівних антирелігійних кампаніях, котрі проводилися в країні під благородними гаслами виховання нової людини.

Отже, можна констатувати, що А.Макаренко з об'єктивних і суб'єктивних причин займав антирелігійні, антицерковні позиції. Проте не варто зараховувати педагога до табору войовничих безвірників, відкритих противників релігії. Зробити це не дозволяє, за словами німецького пастора Д.Лаутера, оптимізм, натхнення, любов до людини, бажання проектувати доброту у людині. «Я знаходжу в Макаренка точку зору, - наголошує останній, - яку можна охарактеризувати як християнську. Це його переконання в тому, що в будь-якій людині, навіть у злочинцеві, можна побачити позитивне, добре, гідне любові. Це його принцип, який безумовно визнає за кожним право забути погане минуле і розпочати життя заново. Нарешті,

це його основний педагогічний принцип «вимога-повага», котрий відповідає заповіді Ісуса приймати і поважати людину, вимагаючи від неї багато» (Там само).

Педагогіка А.Макаренка – це система перспективних ліній. Хоча він постійно говорив про комуністичне виховання, відстоював ідеали комунізму, за цим стояли не голі фрази офіційної ідеології, а культура, освіта, прогрес, справедливість, щастя для людей. Можна сказати, що видатний педагог захищав у цих політично складних, трагічних умовах загальнолюдські цінності, які мають пріоритетне значення і в християнстві, і в інших традиційних релігіях. У цьому плані творчість А.Макаренка збігається з кращими ідеалами, відстоюваними християнством, незважаючи на антирелігійну термінологію, котру він постійно вживав.

*Ярнод Петрикаш
Дебрецен (Венгрія)*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ А.С.МАКАРЕНКО И КОНЦЕПЦИИ КОНТРПЕДАГОГИКИ

В прошедший период педагогической жизни Венгерской республики (1988-1998 гг.) возросла тишина и определенная сдержанность в отношении к основным вопросам педагогики и системы воспитания Макаренко. Мало того, отдельные группы исследователей и политиков подвергают его деятельность резкой критике.

Одновременно оказывается, что сторонники наследия Макаренко мало знают, как он интерпретировал *сущность человека*. Мы цитируем его мысли о гуманности, об активности и автономии человека, но пока его философские подходы, антропологические мысли недостаточно раскрыты. Мало изучены причины правонарушения детей, эффекты изменения их жизнедеятельности, конфликты детей в разных условиях жизни.

Богатейшие *психологические законы* и факты известны нам, но необходимо в теоретическом плане разрабатывать структуру педагогической деятельности и ее связи с подсистемными отношениями воспитанников. Коллектив как социально-психологический феномен мало изучен нами. И как можно говорить *сегодня о педагогической системе*, если системный подход совсем новое явление в анализе педагогического воздействия!

Считаем, что нужно дать современный *теоретический ответ* на вопросы создания педагогической системы по Макаренко. Иначе мы не сможем отойти от догматической интерпретации его наследия, что угрожает однобоким, упрощенным подходом. И мало того! *Индивидуальное* лицо педагогической системы Макаренко мы должны до конца понять и довести *до разбора терминологии*. Это означает «перевод» его терминов по содержанию на современный «язык» педагогики.

Последние десятилетия имеют массу педагогических концепций, касающихся вопросов развития школ и воспитательных учреждений. Международные тренды сигнализируют, что *нерешенные глобальные и местные проблемы* ученые, политики, деятели народного образования желают решить *на пороге XXI-ого столетия* с помощью качественного развития воспитательных учреждений.

Так, например, «Рапорт» Юнеско (Составитель Delors, Jaques (1996/97: «Обучение – скрытая жемчужина человечества» На венгерском языке: Изд-во Osiris, 1997) выражает позицию Экспертной Комиссии: «Развитие экономики любым способом» *как теория не способно* (подчеркнуто мною – А.П.) решить вопросы развития материальных благ, особенно не способно сочетать уровень справедливости ... , что нужно было бы передать следующей генерации.» (См. стр.14.)

Проблемы конца 20-ого столетия: пауперизм огромных масс, распространение агрессии в массовых масштабах, недооценка человеческой жизни и глобализация других проблем человечества, по «Рапорту», можно решить только поисками новых качеств самой человеческой жизни.

Вот основной ответ на главный вопрос: «Хотели бы мы жить в человеческих коллективах? Ведь это основа нового периода развития человечества – путем создания демократии!» (См. стр. 16.) И дальше: «Мир имеет *жажду идеалов и ценностей*» (подчеркнуто нами – А.П.). (См. стр. 16.)

Поэтому, считают специалисты, пишущие «Рапорт», обучение – скрытая жемчужина, а в центре образования стоит «развитие индивида и коллектива». (Там же, подчеркнуто нами – А.П.)

По «Рапорту», задачи, стоящие перед нами: 1) учиться раскрывать и понимать наш мир; 2) учиться работать; 3) учиться жить совместно с другими людьми; 4) учиться жить. (См. главу IV.) Цель, по «Рапорту», - учиться существовать, т.е. обеспечить цельное, богатое развертывание индивида как члена семьи, коллектива, гражданина, создателя материальных условий, а также новатора и мечтателя. (См. стр. 79.)

В какой мере отражаются эти важные всемирные тенденции *в разных современных концепциях воспитания и в педагогической терминологии?*

Опыты очень разнообразны. *Прежде всего* отмечаем, что *связывание воспитания с педагогической (воспитательной) системой* не оказывается общим делом. Укажем на некоторые тенденции, которые вызывают тревогу и критику в аспекте макаренковского наследия.

По мнению Ivan-a Illich-a (педагога-теоретика в Южной Америке), общество угнетает с помощью государства индивид. Главную роль в этом процессе играет школа (и воспитательные учреждения). Поэтому необходимо уничтожить школу и развить индивидуальные и коллективные формы самовоспитания и самообразования на основе добровольности и личной свободы. (См. книгу Illich-a: *Deschooling society*; 1971.)

Наши замечания: куда ведет освобожденное от школы воспитание, обучение, образование? И какова может быть жизнь общества, если педагогика потеряет свою общественную функцию?

Сегодня *настоящая трудность и опасность* заключается в явлении отождествления, или больше, замещения воспитания обучением. (Эта опасность, начиная с Гербарта, повторяется!) В этом подходе *все воспитательные функции* школы, даже *детского сада*, вытесняет обучение или учение. Часто употребляется термин «социализация личности» вместо «воспитание». В таком подходе излишним станет выбор идеала, воспитание и непрерывное развитие личности. *Исключительной монополией* владеет *обучение*.

Один из венгерских авторов считает: «*Сущность воспитания* в обосновании конструктивного управления жизнью личности». («Предмет теории воспитания именно создание конструктивного вида руководства самим собой»). (И.Бабошик: Характеристика оптимальной модели воспитания. In: *A modern nevelés elmélet* (Теория воспитания модерна...) Budapest, «Telosz» 1996, 250 стр.)

Такой подход к воспитанию можно назвать в основном *социологическим*, который поглощает и отождествляет воспитание с процессом социализации и исходит из индивидуальных потребностей воспитанника.

Другой автор (на основе огромной международной литературы) видит суть воспитания «*в помощи развитию личности*». (Й.Надь: Книга воспитания... (Nevelési Kezikonv. Szeged, 86 стр.)

Анализ разных тенденций современной педагогики позволяет аргументировать, что *педагогическая система А.С.Макаренко* больше выдерживает сравнение с другими тенденциями, чем до сих пор думали. Как смотреть на нее, если отбросить однобокий социологический или психологический подход? Как Вейтц З. (Марбург) поставил вопрос: что остается на XXI столетие из Макаренко? По его мнению, и на наш взгляд, Макаренко как практик, как теоретик, как писатель и настоящий человек оставил нам богатое наследие. Как классик педагогики никак не заслужил обвинение, что он «угнетал личность», «нивелировал индивид», «был диктатором».

Макаренковская система выступила против угнетения детей и за их свободу. Они умели создавать собственные коллективы и цельную, богатую программу, адекватную индивидуальным вопросам.

Можно поддержать применение наследия Макаренко в таком мире, где *люди ищут корней, хотя бы решить* глобальные проблемы мира, в том числе и воспитание человека.

ГЕНЕЗИС И ПРОЕКТИРОВАНИЕ ЦЕЛЕЙ В ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ А.С.МАКАРЕНКО

1. Фундаментальным вопросом в личностно-социальной концепции воспитания А.С.Макаренко является проблема цели воспитания. Решение этой проблемы определяет целостность его педагогической системы, выявляет логику, педагогические закономерности в выборе средств воспитания.

Первый шаг в определении целей воспитания начинается с выяснения вопроса о происхождении (генезисе) целей. Макаренко исходил из того, что цели воспитания детерминированы общественными потребностями, зависят от конкретно-исторических условий. В основе макаренковского подхода лежит марксистское понимание связи человека с обществом и горьковские представления о том, что человек всегда социален, находится среди людей. Педагог искал идеал воспитания в окружающей жизни, выводил его из требований современного общества.

Ориентировка на общественные требования в определении целей воспитания необходима для того, чтобы каждая генерация людей имела те общечеловеческие качества, которые востребованы в конкретном обществе в конкретный период. Это обеспечивает подрастающему поколению адаптацию к условиям современной жизни и культурную преемственность.

2. Вместе с тем каждый человек представляет собой уникальную личность, имеет сугубо индивидуальные особенности. Макаренко, понимая сложность каждого человека, писал, что общие и индивидуальные качества личности образуют запутанные узлы. Эта сложность порождает два типа ошибок в воспитании: первая заключается в стремлении остричь всех одним номером, втиснуть человека в стандартный шаблон, а вторая – пассивное следование за каждым индивидуумом. Макаренко полагал, что цели воспитания должны определяться как общественной нуждой («стандарт»), так и особенностями каждой личности.

3. Сегодня идея баланса общественного и индивидуального в целях воспитания пробивает себе дорогу. Разработка педагогических целей (модели школьника) должна осуществляться в двух аспектах: с точки зрения объективно заданного социального заказа, отражающего общественные потребности в определенной личности и индивидуальности (теологический аспект), и с точки зрения субъективно заданного, диктуемого осоз-

бностями и потребностями развития собственно человека (аспект существования).

В современной американской школе, наряду с диверсификацией, разнообразием программ обучения в направлении их все большей персонализации, также существует ориентация на сочетание индивидуальных целей и общественных установок.

Макаренко, основываясь на марксистском представлении о приоритете общества над личностью (не исключено, что эти представления в большей степени принадлежали интерпретаторам Маркса), говорил о приоритете коллективных интересов над индивидуальными. Но как опытный педагог он пришел к мысли о необходимости гармонизации общественного и личного. На практике Макаренко постоянно стремился к гармонии коллектива и личности и даже ставил запросы личности выше общественных, то есть в действительности у А.С.Макаренко нет установки о воспитании «для коллектива». Он говорит о коллективе как о необходимой координате любых подходов к человеку, а это совершенно не означает «подгонку» личности, ее своеобразных черт и взглядов под общий коллективный «ранжир». Общеизвестно выражение Макаренко о том, что коллектив является первой целью работы воспитателя. Но это также совершенно не означает то, что Макаренко считал целью воспитания коллектив. Он прямо заявлял: педагог должен создавать коллектив в первую очередь как методическое средство его воспитательной работы по развитию личности. Эти слова отражают, в сущности, тезис личностно ориентированного подхода: необходимо создание условий для развития личности. Макаренко подразумевает создание организованного сообщества (то есть системы гуманных отношений), которое является условием и «полем» для самореализации каждой личности. Человек у него – цель воспитания.

4. Но сегодня надо иметь в виду, что, признавая человека высшей ценностью, нельзя не заметить, что в реально-историческом контексте человеческой жизни человек нередко выступает и как средство.

Его бытие как средство может быть самым разнообразным, начиная от насильственного труда и жизни одних людей в пользу других, кончая взаимопомощью людей в их повседневной жизни, но оно было, есть и, по-видимому, всегда будет естественной чертой жизнедеятельности каждого индивида. То есть, на самом деле, в конкретном социально-историческом контексте жизни человека мы всегда имеем дело с взаимосвязью, диалектикой развития человеческой жизнедеятельности как цели и средства. Можно высказать предположение, что в ходе исторического развития удельный вес развития человека как цели возрастает, а бытие человека в качестве средства становится более сложно-опосредованным.

В этом контексте воспитанник Макаренко (как и любой человек) является и целью, и средством, но по сравнению с другими людьми советского общества он в гораздо большей степени цель, чем средство.

5. Надо отметить еще одну важную особенность понимания проблемы целей воспитания у Макаренко. Его гуманистическая вера в то, что любой ребенок может стать хорошим, основывалась на признании им возможности изменения человека в результате своей собственной активной деятельности. Воспитатель, проектируя цели развития ребенка, должен видеть свою задачу в стимулировании встречной активности воспитанника. Весь смысл воспитательной работы по Макаренко заключается в отборе и формировании правильных (нравственных) потребностей, которые вызывают соответствующую активность.

Положение педагога о роли активности субъекта в воспитании, обусловленном вместе с тем требованиями общества, на уровне современной науки находит подтверждение. Благодаря таким экзистенциальным, как духовность, творчество, свобода, человек вступает в отношения с обществом не только как человек, формируемый обществом, управляемый им, адаптирующийся к нему, но и как человек созидательный, преобразующий себя и общество. Из человека, формируемого обществом, он превращается в субъекта самоценного. Иначе говоря, человек оказывается не только продуктом общества, но и его оппонентом. Общество, созидая человека, тем самым создает свое отрицание.

6. В решении проблемы целей воспитания, следует выделить еще один важный аспект: Макаренко не ждал чуда, он «проектировал добро». В русле этой идеи лежит его убежденность в необходимости «проектировки личности» в виде «программы человеческой личности, программы человеческого характера». Это положение вызывает сегодня серьезные дискуссии. Не является ли «программа» шаблоном, под который подгоняется любая личность, и при этом может потеряться ее уникальность?

Человеческая жизнь от первого до последнего вдоха протекает в рамках множества общественных программ. Любой человек, вступая в жизнь, действует не как одиночка, каждый раз карабкающийся к вершинам цивилизации с подножия дикости, а как индивид, который как бы сразу стартует от той отметки, до которой поднялась цивилизация.

Общественные программы, воспринимаемые человеком, пройдя через субъективность человеческого бытия, сомкнувшись с неповторимым мотивационно-ценностным миром личности, с его возможностями, личностными установками, превращаются в собственные программы жизнедеятельности. Общественное программирование превращается в самопрограммирование.

Воспитание, являясь особой, двойственной формой жизнедеятельности субъектов воспитания: воспитателей и воспитанников, также пред-

ставляет собой единство и противоборство общественного программирования и самопрограммирования. Программирование любой деятельности, в том числе и педагогической, есть, таким образом, атрибутивное свойство человеческой жизни. При этом происходит непрерывный процесс перехода программирования в самопрограммирование.

Цель воспитания Макаренко выражал в программе «человеческой личности», которая была результатом его индивидуальной педагогической деятельности, его самопрограммы. Ее реализация преломлялась, превращалась в индивидуальное «самопрограммирование» каждого воспитанника. Поэтому даже одни и те же содержательные элементы программы Макаренко по-разному проявлялись в каждом воспитаннике.

7. Проектирование А.С.Макаренко «программы личности» как бы предполагает воспитание определенного типа человека. Это вызывает ощущение нивелировки личности у педагогов с направленностью на личностно ориентированное воспитание. Но «стандарт» макаренковской «программы» был только ориентиром, координатой для самопрограммирования каждого воспитанника, для проявления им своего творчества, свободного выбора, для «оппонирования».

Проект А.С.Макаренко в виде «программы человеческой личности» был определен им в результате длительной теоретической и практической работы. Затем стал ориентиром всей его дальнейшей деятельности. Этот «стандартный» минимум ни в коей мере не отрицал развития неповторимых, уникальных особенностей каждого воспитанника.

Проектирование А.С.Макаренко «программы человеческой личности» включает развитие общечеловеческих качеств воспитанников, что является основой, ядром развития неповторимых склонностей и способностей каждого воспитанника. При этом важнейшую роль в развитии детей, по мнению Макаренко, играет личность педагога. Воспитательный процесс в учреждениях Макаренко был организован так, что воспитатели могли влиять на детей только своим опытом, своей мудростью, своими личностными качествами, а не административными мерами.

Такие требования к педагогу стимулировали его непрерывное личностное совершенствование. Из этого следует, что воспитание Макаренко было, в сущности, личностно ориентированным не в смысле тождественного совпадения с современными концепциями личностно ориентированного воспитания, а в плане того, что личностные особенности педагогов и воспитанников были основой, условием и результатом функционирования учебно-воспитательного процесса в учреждениях Макаренко.

«Программа» личности воспитанника, которую предлагал Макаренко, включала качества, определяемые актуальными социальными потребностями, и общечеловеческие нравственные качества.

В своей практической деятельности, воспитывая патриотизм, гражданственность, деловитость, способность к ориентировке и т.д., то есть все те качества, в которых заложен социальный потенциал, Макаренко развивал и индивидуальные способности, таланты.

*А.М.Бойко
Полтава (Україна)
Н.М.Дем'яненко
Київ (Україна)
О.В.Хименець
Ужгород (Україна)*

КОНТЕКСТУАЛЬНО-ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ А.С.МАКАРЕНКА

Видатний український педагог А.С.Макаренко – автор філософсько-педагогічної концепції і виховної системи, яка за своєю фундаментальністю, універсальністю висновків і узагальнень належить народам усього світу. Найближчі до неї ми, полтавці, тут він навчався, працював і жив понад 25 років, на цій землі зароджувалася безсмертна педагогічна поема, будучи студентом, він запозичив у свого ректора Олександра Костянтиновича Волніна головне положення своєї педагогічної віри: «Якомога більше вимог до людини і якомога більше поваги до неї». Однак його система ніколи не мала і сьогодні не має адекватної оцінки, не дивлячись на те, що вона визнана світом, на базі нашого інституту, тут, на Полтавщині, була створена Всесвітня асоціація А.С.Макаренка, до якої входять макаренкознавці багатьох країн Європи й Америки.

Ми живемо в час різкого загострення соціально-економічних суперечностей, кризових явищ, зокрема виховання і виховних систем. І все це проходить не лише через наше життя, але й через серце. Бо хіба можна залишатися байдужим, коли дитина з дня на день просить милостиню, коли підліток, замість того, щоб навчатися, торгує, а скільки дітей бродить! Вони перетворені на «бомжів», прилучаються до злочинів та наркоманії, знають знущань і насильств. І цілком природно, що ці процеси приковують увагу до тих особистостей, котрі здатні зарадити цьому, талант яких служить всьому людству.

Тому контекстуально-інтеграційний підхід, як можна, на наш погляд, визначити соціально обумовлене прагнення розглянути творчість видатного педагога в системі розвитку і становлення світової педагогічної думки, є не лише виправданим, але й соціально необхідним у даних умовах. Це зумовлено, по-перше, необхідністю об'єктивного і адекватного сприймання спадщини педагога, по-друге, потребами виявлення і теоретичного обґрунтування її ролі й справжнього місця у світовому педагогічному процесі.

З цією метою його педагогічну систему доцільно, на наш погляд, розглянути в контексті розвитку вітчизняної педагогічної думки і всієї колишньої радянської педагогіки, спеціального педагогічного вивчення заслуговує вона в контексті відродження національної системи виховання. Особливо уваги потребує дослідження творчості великого педагога в контексті багаторівневої підготовки вчителя.

Проте, коли доктор З.Вайц (Марбургський університет) визначає педагогіку А.С.Макаренка як контекстуальну, то має на увазі її здатність оптимально функціонувати в контексті конкретної соціальної системи і слугувати певній соціально-економічній формації. Тому, вважає доктор З.Вайц, А.С.Макаренкові вдалося у своїх виховних закладах втілити енергію не лише свою, особистості вихователів, а й значно більше – соціальну енергію колективу, всієї соціально-економічної системи. Однак це звужене розуміння теорії і практики видатного педагога. Воно не відповідає об'єктивній дійсності, хоч досить поширене на Заході й підтримується деякими вітчизняними і російськими вченими.

А.С.Макаренко ніколи не заперечував єдності суспільства і виховання. Більше того, він писав, що справжня педагогіка – це та, що повторює педагогіку всього суспільства. Цей висновок правильний для будь-якої політичної системи і формації. Цим самим він прагнув обґрунтувати виховання як соціальний феномен, що ним і було блискуче зроблено.

Отже, це перша точка зору в контекстуальному розгляді системи А.С.Макаренка. Існує й друга, згідно з якою А.С.Макаренко уже історія, далеке минуле. Щодо цього, ми поділяємо думку відомого польського макаренкознавця О.Левіна, який заперечує таке ставлення до А.С.Макаренка. Він закликає макаренкознавців світу замислитися над тим, яке місце може зайняти спадщина А.С.Макаренка в нових умовах. Він упевнений, що педагогічний досвід і теоретичні погляди А.С.Макаренка здатні відіграти суттєву роль, бо містять багато загальнонаукового і цінного. Отже, О.Левін вчасно попереджає проти сповзання багатьох, у тому числі й вітчизняних макаренкознавців, на шлях лише історико-педагогічних досліджень у ставленні до живої, як саме життя, педагогічної системи А.С.Макаренка.

Прихильники іншої, третьої точки зору на основі наукового аналізу теорії й практики виховання видатного педагога переконливо показують, що його новаторська педагогічна система виникла на базі творчого опрацювання прогресивних ідей педагогів минулого і своїх сучасників, а також власного інноваційного досвіду, розуміння дитини і колективу як суб'єктів виховання, а – мети, як провідного компоненту педагогічного процесу. В її основі – глибока віра в людину і можливості виховання. А.С.Макаренку вдалося синтезувати прогресивні ідеї світової гуманістичної та раціональної педагогіки і на цій основі обґрунтувати особистісно-соціальну педагогіку.

Отже, його система породжена об'єктивним розвитком світової педагогічної думки, характеризується тісним зв'язком і наступністю з сучасністю. Всі кращі досягнення в теорії і методиці виховання, починаючи з 30-х років, безпосередньо, пов'язані з ідеями, досвідом А.С.Макаренка. Сьогодні вони виступають методологічною базою в розробці таких найсучасніших концепцій, як особистісно орієнтоване виховання; гармонізація інтересів особистості, колективу і суспільства; суб'єкт-суб'єктні виховуючі відносини; цілісність педагогічного процесу. Багато ідей талановитого педагога чекають свого подальшого наукового осмислення. Сила впливу його на теорію і практику виховання в сучасних умовах зростає. Це дозволяє обґрунтовано віднести А.С.Макаренка до найвидатніших педагогів ХХ ст.

Це третя точка зору в контекстуально-інтеграційному підході до педагогічної спадщини А.С.Макаренка. Приналежність до однієї з них визначає сьогодні позицію дослідника в макаренкознавстві. А.С.Макаренко значно випередив своїх сучасників, розвинув далі педагогічну теорію К.Д.Ушинського, його ідеї послужили джерелом творчості В.О.Сухомилинського.

У педагогіці довгий час традиційним було розуміння виховання як цілеспрямованої діяльності дорослих. Саме таке трактування предмету педагогіки логічно привело К.Д.Ушинського до тлумачення самої педагогіки як мистецтва, а не науки. А.С.Макаренко бачив, що цей традиційний підхід гальмує дальший розвиток теорії виховання. Він обґрунтовано довів, що виховання – це об'єктивний процес, взаємодія дітей і дорослих – рівноправних партнерів, для якої необхідна педагогічно доцільна організація всього життя вихованців, винайшов форму такої організації – виховний колектив, довів, що істинним об'єктом педагогічної роботи є виховуючі стосунки в ньому.

Не дивлячись на чисельність посилань, велику кількість дисертацій та наукових публікацій, теоретичні основи спадщини педагога освоєні недо-

статньо. Тому постійно виникає загроза догматизації, «святого» Макаренка, викривлення деяких його ідей і практичних рекомендацій. Сам він то повністю заперечується, то представляється як геніальний самоучка. Це призводить до методологічних помилок.

Ми обурювалися, що студенти виявляють повне незнання педагогічної системи А.С.Макаренка, але зарадити справі могли лише з уведенням за ініціативою колишнього ректора інституту академіка І.А.Зязюна нового курсу «Основи макаренкознавства». Він складається з 16 лекційних, 10 семінарських і 8 лабораторних годин, всього 34 год. Їх ми визначили на основі ґрунтовного аналізу його педагогічної спадщини. З самого початку у розробці змісту «Основ макаренкознавства» нам допомагав доктор педагогічних наук, професор, російський макаренкознавець А.А.Фролов. Читання цього курсу було запропоновано 2 доцентам, котрі найперше зайнялися детальним вивченням творчої біографії та педагогічної спадщини А.С.Макаренка. Сприяла цьому робота, пов'язана із збиранням експонатів для музею-заповідника у с. Ковалівці, до якої була залучена кафедра. В цілому було нелегко. Новий курс сприймався неоднозначно викладачами і студентами, особливо у зв'язку з негативними публікаціями Ю.Азарова та інших авторів.

Однак справжні труднощі розпочалися тоді, коли через 2 роки після введення курсу під впливом негативних публікацій студенти фізикоматематичного факультету почали відмовлятися від вивчення курсу «Основи макаренкознавства», а їх підтримали й інші студенти. Ми розуміли, що тут не обійшлося і без деяких наших викладачів. Ситуація ускладнювалася. Ми її не приховували. І що дивно, навіть прихильники А.С.Макаренка почали вносити пропозиції на Раді інституту (а це питання було винесене на засідання Ради) про те, щоб цей курс з нормативного став елективним, за вибором.

І лише наша віра, переконаність, цілеспрямована праця і підтримка ректора, проф. В.О.Пашенка, дозволила нам зберегти його. Сьогодні ці проблеми зняті, ми вже втретє удосконалили навчальні плани і програми, продовжуємо творчо працювати над створенням навчально-методичного дидактичного комплексу, інноваційної методики опанування курсу «Основи макаренкознавства».

Ми переконалися, що цей нормативний курс забезпечує майбутнім учителям якісно новий рівень осмислення педагогічних явищ і узагальнень, дозволяє сприймати теорію педагогіки прагматично, як керівництво до практичної професійної дії, служить базою для розвитку педагогічної творчості, утверджує віру в педагогічну науку.

Далі, з розвитком державотворчих процесів, ми відчули, що не можемо вивчати цей курс в автономному режимі, ізолювати його від розвитку світової педагогічної думки. У даний час, уже чотири роки вивчаємо новий курс, який має назву «Основи макаренкознавства і проблеми сучасної світової педагогіки». Постійно працюючи над удосконаленням навчального плану і програми, ми досягли певних успіхів. Однак труднощів багато, головні – відсутність літератури. Тому в даний час працюємо над створенням навчального посібника.

Студенти мають можливість усвідомити місце А.С.Макаренка у розвитку вітчизняної і світової педагогіки, здійснити історико-логічний аналіз ключових теоретичних положень видатного педагога у єдності з його часом, досвідом і своєю власною практикою в сучасній школі.

Курс «Основи макаренкознавства» викладається на п'ятому році навчання, ним логічно завершується засвоєння всього педагогічного циклу в педвузі. Сьогодні цей курс ведуть 6 доцентів, і це сприяє піднесенню професіоналізму всього складу кафедри, спонукає до постійної самоосвіти.

Проте кафедрі сьогодні потрібні дослідники спадщини А.С.Макаренка, справжні спеціалісти з макаренкознавства, тому маємо аспірантів, які займаються вивченням цієї проблеми. На наступний рік будуть аспіранти, що займатимуться творчістю В.О.Сухомлинського і спадщиною Г.Г.Ващенко. Ми твердо переконані, що в сучасних умовах педагогічні дисципліни можуть викладати лише висококомпетентні спеціалісти, що знають теорію та історію педагогіки, загальноосвітню школу і учня кінця 90 років.

Уводячи цей курс, ми дбали про те, щоб він логічно вписався до всього педагогічного циклу. З цією метою розробили новий фундаментальний курс теорії та історії педагогіки. В його основі концепція інтеграції на національному ґрунті історико-педагогічних та логіко-теоретичних педагогічних знань у єдності з особистісно-орієнтованою методикою їх вивчення. Сьогодні маємо весь його навчально-методичний комплекс: план, програму, посібник, підручник. Він схвалений Міністерством освіти. Достатнім тиражем видані програма і посібник. Підручник розроблений на основі модульного розподілу навчального матеріалу, містить завдання для самопідготовки студентів, модульні підсумкові контрольні завдання в 3-5 варіантах.

Ідеї А.С.Макаренка, інших прогресивних вітчизняних педагогів проливають інноваційні педагогічні курси, розроблені кафедрою. Вони допомагають вирішувати складні питання виховання в сучасних умовах.

СИСТЕМНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ А.С.МАКАРЕНКА

Розуміння значущості А.С.Макаренка як видатного педагога сучасності буде неповним, якщо не звернутися до такого важливого аспекту його творчості, який можна достатньо повно оцінити тільки в ракурсі сучасних наукових поглядів і підходів. Мова йде передусім про системну методологію, котра в другій половині ХХ ст. активно впроваджується в загальну наукову парадигму.

Аналіз творів Макаренка свідчить про те, що там імпліцитно представлені саме відповідні методологічні і технологічні принципи. Нагадаємо, що в той період, на який припадає педагогічна, наукова та літературна творчість Макаренка, основні положення системного підходу ще не були сформовані, навіть термін «система» розумівся як якась механістична сукупність окремих складових. Тому ідеї Макаренка, який спирався на системну діалектику, були не завжди зрозумілі його сучасникам. Та й донині значна кількість творчих знахідок видатного педагога усвідомлюється не до кінця. Найбільш показовими в цьому плані є дискусії, які розгортались навколо поглядів А. С. Макаренка на дитячий колектив як основу виховання.

Слід відзначити, що сьогодні, коли суспільство і вітчизняна педагогіка принципово змінюють ціннісні орієнтації (від пріоритетів абстрактних ідей – до прагматизму, від формування узагальненої людини як носія певної ідеології і соціальних якостей – до конкретного індивіда в сукупності його особистісних властивостей), ставлення до досвіду Макаренка і в цілому оцінки його вкладу в педагогіку починає також різко змінюватись. Одним з аргументів, які найчастіше використовують опоненти Макаренка проти його педагогічних поглядів, є те, що начебто система виховання, яку він запропонував, спрямована проти особистості. Вона надає пріоритети колективу, а тому гальмує розвиток індивідуальності окремих вихованців, принижує їх особистісні права, обмежує свободу поведінки.

Дійсно, на перший погляд, у творах А.С.Макаренка часто вказується, що головною метою педагога повинна бути не робота з відособленою індивідуальністю, а формування дитячого колективу, що саме через колектив надалі йде формування особистості вихованця. Часто трапляється в його працях і висловлювання про те, що кожен член колективу має підкорятися колективним нормам і правилам, що особа, яка порушила ці норми, повинна бути суворо покарана. Але пряма оцінка цієї логіки, зроб-

лена при досистемному розгляді подій, стає невірною при розумінні колективу як особливої системи.

Макаренко стверджував, що саме за допомогою колективу педагогіка нарешті отримує можливість створення методу, який, будучи загальним і єдиним, у той же час дає змогу кожній окремій особистості розвивати свої здібності, зберігати свою індивідуальність. Ставлячи перед собою завдання виховати окрему особистість, «... ми повинні думати про виховання всього колективу. На практиці ці два завдання будуть вирішуватися тільки сукупно і тільки у загальному прийомі. В кожний момент свого впливу на особистість ці впливи обов'язково повинні бути і впливом на колектив. І навпаки, кожне наше доторкання до колективу обов'язково буде і вихованням кожної особистості, яка входить у колектив» (Макаренко А.С. Пед.соч.: В 8 т. - М., 1983-1986. - Т.4. - С.46-47). У цьому висловлюванні чітко виявляється системна діалектика: система реагує на події як певна цілісність, і чим вище рівень її інтеграції, тим сильніше виявляються в кожній окремій реакції системні якості.

Питання про співвідношення колективного та індивідуального є одним з головних в педагогічній системі Макаренка. На перший погляд, в його теоретичних працях і запропонованій технології виховного впливу явно стверджувався пріоритет колективу: «Перш за все ми заперечуємо виховну роботу над окремою особою, над горезвісною «дитиною», яка становить турботу педагогіки. Ми вважаємо, що вплив окремої особистості на окрему особистість є фактор вузький і обмежений. Об'єктом нашого виховання ми вважаємо цілий колектив і на адресу колективу спрямовуємо організований педагогічний вплив» (Цит. праця. - Т.1.- С.139). Але далі наводиться, здавалося б, зовсім протилежна точка зору: «Захищаючи колектив у всіх точках його зіткнення з егоїзмом особистості, колектив тим самим захищає і кожен особистість і забезпечує для неї найбільш сприятливі умови розвитку. Вимоги колективу є виховуючими головним чином у відношенні до тих, хто бере участь у вимаганні. Тут особистість виступає в новій позиції виховання – вона не об'єкт виховного впливу, а його носій – суб'єкт, але суб'єктом вона стає, тільки виражаючи інтерес усього колективу» (Там само. - С.142). Таким чином, тут простежується зовсім не непослідовність поглядів самого Макаренка на виховання, а єдність протилежностей, інтеграція котрих повністю законна при системному підході. Ні колектив, ні окрема особистість не є безумовно домінуючими; тільки їх органічна єдність, їх взаємодія на системній основі забезпечує оптимум відносин між ними.

У своєму педагогічному досвіді Макаренко багато уваги приділяв ієрархічній організації колективу. Адже відомо, що навіть при добрих стосунках між дітьми постійна зафіксованість учнів на певному рівні ієрархічної структури може з часом стати перешкодою для подальшого розви-

тку як класу, так і окремих учнів. У постійних лідерів класу можуть нерідко сформуватися такі риси, як пихатість, нездатність і небажання враховувати інтереси своїх однокласників, вислуховувати їх думки. Ті ж діти, які постійно виконують тільки виконавчі функції, втрачають здатність приймати самостійні рішення, виявляти ініціативу. Тому Макаренко боровся проти зупинки розвитку колективу, жорсткої фіксації структури колективу. Найбільш ефективним в організаційному житті колонії та комуні виявилась така форма, як збірні загони. Ці загони допомагали формувати згуртований колектив, в якому «...була трудова і організаційна диференціація, демократія загальних зборів, наказ і підкорення товаришеві при повній неможливості виникнення «командної частини» (Цит. праця. - Т.3. - С.140). Він вважав збірні загони своїм найважливішим виховним винаходом. Саме система збірних загонів дозволяла «пропускати через командні функції» практично всіх вихованців, надала «можливість постійним загонам не замикатися у своїх межах. Завдяки раді командирів і чергуванню по колонії як виконавчому органу ми маємо можливість зв'язувати всі загони в єдиний колектив (Цит. праця. - Т.1. - С.51). Цей прийом не тільки дозволив Макаренкові міняти в колективі ранги його членів, повніше розкрити вихованцям сутність і зміст соціальних стосунків різного рівня складності і відповідальності, а й забезпечував пересування вихованців у статичній ієрархічній структурі, задавав індивідуальні перспективи розвитку.

Створюючи колектив як систему, Макаренко виступав категоричним противником його ізоляції, прагнув подолати внутрішню роз'єднаність її ланок. Це прагнення подолати корпоративні тенденції розвитку простежується у нього на всіх рівнях: починаючи від первинних трудових ланок і закінчуючи включенням усього колективу в соціальну і виробничу структуру суспільства. Цей принциповий момент колективного життя неодноразово підкреслюється в його педагогічних працях. Переконаливо показується, що вже на нижніх поверхах системи відрив, ізоляція окремих ланок безпосередньо позначається на індивідуальному розвитку конкретних вихованців.

І на це питання дає відповідь у своїй теоретичній та практичній діяльності Макаренко. Він переконливо показав, що зупиняється у своєму розвитку навіть високоорганізований колектив, якщо він не має завтрашньої перспективи. Саме наявність перспективи, суспільно значущої спільної мети з'єднує зусилля всіх, сприяє подоланню деструктивного впливу локальних цілей. Але ця загальна мета повинна стати здобутком усіх рівнів системи, мати не тільки загальну, а й індивідуальну значущість для кожного члена колективу. Інакше колектив як система розпадається: якась його частка буде прагнути досягнути цієї загальної мети, інші ж – її уникнути, активно протидіяти чи просто виступати пасивним баластом.

Успіх педагогіки Макаренка значною мірою визначався тим, що йому вдалося в локальному масштабі змодельувати систему виробничих відносин, притаманну суспільству того часу, зв'язати життя колонії з соціальним життям держави, подолати тенденцію відповідної системи (колонії вихованців) до замкненості, ізоляції. Це дозволило не тільки поєднати виховання з виробничою працею, але й будувати міжособистісні стосунки дітей на основі: а) розкриття перспективи подальшої інтеграції кожного вихованця в життя суспільства, б) оволодіння сутністю цих відношень на рівні адекватної суспільству моделі. За думкою Макаренка, тільки такий шлях забезпечує формування через колектив загальносистемних (суспільно значущих) якостей особистості.

Керуючись системною логікою, Макаренко гостро критикував позиції педагогів-вихователів, які звикли очікувати чітких, однозначних, абсолютних результатів своєї праці. Борючись з цією тенденцією, він висував власне, системне розуміння педагогічного процесу: «Ніякий засіб не може бути визнаним завжди абсолютно корисним. Найкращий засіб у деяких випадках обов'язково буде найгіршим. Візьміть такий засіб, як колективний вплив, вплив колективу на особистість. Інколи він буде хорошим, інколи поганий, інколи це буде корисно, а інколи шкідливо. Ніякий засіб не може розглядатись з точки зору корисності або шкідливості, взятої відокремлено від всієї системи засобів. І, нарешті, ніяка система засобів не може бути рекомендована як система постійна» (Цит. праця. - Т.4. - С.128).

Теоретичні ідеї Макаренка, набагато випередивши педагогіку свого часу, актуальні й досьогодні. Це насамперед положення про неправомірність жорсткої, однозначної детермінації, про виховне значення стилю колективного життя, про недоцільність використання тільки до єдиного прийому як засобу на всі життєві випадки, про те, що процес виховання повинен бути комплексним впливом на особистість дитини. Вони є безпосереднім втіленням ідей системного підходу до виховання, який у своїй завершеній формі був сформульований значно пізніше. Важливо те, що всі ці теоретичні положення знайшли своє реальне впровадження в тонкій і точній інструментовці, надзвичайно різноманітному арсеналі педагогічно і психологічно доцільних засобів виховного впливу, які введені в педагогіку виховання цим видатним вченим і практиком. Біля 3000 «важких» дітей повернув Макаренко до повноцінного життя в суспільстві – іншого такого прикладу не знає світова педагогіка. Жоден з вихованців А.С.Макаренка не повернувся до числа правопорушників. І це найвища оцінка ефективності його педагогічної системи.

А.С.МАКАРЕНКО ПРО СУТЬ ТЕОРЕТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ З УРАХУВАННЯМ ДОСЯГНЕНЬ РАДЯНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ 20-30-Х РОКІВ

Професор педагогіки Полтавського пединституту Григорій Ващенко був пропагандистом досвіду А.С.Макаренка ще в першій половині 20-х років: редагував для збірника його статтю «Нарис про роботу Полтавської колонії ім. М.Горького», добре знав і рекомендував студентам статтю «Досвід освітньої роботи в Полтавській трудовій колонії ім. М.Горького», в лекціях і на семінарських заняттях, екскурсіях, пропагував новаторство свого земляка. Наведені факти дозволяють нам краще зрозуміти суть положень щодо теоретичної підготовки вчителя з урахуванням досягнень радянської педагогіки 20-30-х років, представленої в роботах А.С.Макаренка. Не слід забувати і мудрих настанов представників «педагогічного Олімпу» Миколи Григор'єва та Андрія Зільберштейна, які твердили: «Завдання полягає не в тому, щоб посилатись на окремі висловлювання А.С.Макаренка з питань виховання чи наводити окремі приклади з його досвіду. В розвитку педагогічної науки і, очевидно, при складанні підручника, треба творчо розвивати вихідні положення педагогічної спадщини А.С.Макаренка» (ХОДА, ф. Р-4297, оп. 2, од.зб. 597а, арк.60).

«Філософсько-педагогічна концепція А.С.Макаренка – це його творче кредо як класика педагогіки, - відзначає А.М.Бойко, - багатовимірність поняття «концепція» передбачає розгляд його методологічних, теоретичних і методичних аспектів. Методологічною основою теоретико-педагогічної спадщини А.С.Макаренка є широкі наукові знання, які забезпечили йому відповідь на питання, як і якими засобами діяти, щоб нову людину по-новому формувати. При цьому він був твердо переконаним, що методологічні знання з педагогіки – це не догма, не правила на всі випадки життя, вони наповнюються і розвиваються»(Бойко А.М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації /підготовка вчителя до формування виховуючих відносин з учнями / . - К.,1996. - С.17). На формування наукового світогляду А.С.Макаренка суттєво впливало «дуже сумлінне вивчення»

філософії В.Соловйова. Етика єдності всього сущого російського філософа-гуманіста, його ідея «колективної особистості» і ставлення до людини як до громадянина загальнолюдського братства сприяла розробці педагогом концепції виховання «людини світового знання», «громадянина світу», «світових інтересів і світових питань». Під методологічними основами, - пише Т.Г.Ващенко, розглядаючи методологічні підходи А.С.Макаренка до дослідження педагогічних явищ, - розуміємо сукупність принципів і підходів педагога до організації теоретичної і практичної діяльності, в якій А.С.Макаренко застосовував гносеологічний, соціологічний та аксеологічний підходи до аналізу педагогічних явищ (Ващенко Т.Г. Методологічні підходи А.С.Макаренка до дослідження педагогічних явищ // Педагогіка і психологія. - 1996. - №1. - С.25).

У теоретичній підготовці учителя А.С.Макаренко вважав необхідним виходити з логіки педагогічного процесу, а не з ізольованих оцінок того чи іншого явища. На думку А.С.Макаренка, неможливо будувати підготовку вчителя, виходячи з принципу відбору талантів, коли в школі працюють мільйони вчителів. Масовість професії вчителя зобов'язує всіх, хто йде до дітей, добре працювати. А добра підготовка витікає із знання вчителем педагогічної теорії настільки, що він може розглядати явища діалектично, знає методику організації дитячого колективу, готовий до колективного співробітництва з учителями і дітьми.

Однак знання теоретичних основ професійної діяльності для А.С.Макаренка пов'язано з педагогічною технікою. Для нього педагогічна техніка (уміння говорити, рухатись, володіти собою, спілкуватись з дітьми та ін.) це наслідок ґрунтовної теоретичної підготовки. Ці незвичайно цікаві судження про основи підготовки вчителя, які були сформульовані А.С.Макаренком у другій половині 30-х років, визначили рівень розробки педагогічної теорії: як розуміти діалектику педагогіки і педагогічну технологію, що значить логіка педагогічного процесу, який зміст стоїть за терміном «педагогічний процес», як розглядати взаємозв'язок діяльності учителя в школі і виховного процесу сім'ї, що значить озброювати вчителя знаннями, вміннями і т.д.

Результати свого педагогічного процесу педагог спеціально не досліджував. Єдине його робоче свідчення, що це був найсильніший бік його практичної діяльності. Переважало в цьому його аналіз типових педагогічних поведінок, а не їхнього передбачення, етичного фетишизму, відносності засобів. Завдання А.С.Макаренка до педагогічних засобів,

які, на його думку, не завжди в усіх випадках абсолютно ефективні, все залежить від мети впливу і місця певного засобу в системі інших, «комплексу впливу». Для учнів як оволодіння способами діяльності, так і їх застосування не є щось абстраговане. В реальному педагогічному процесі це завжди пов'язано з виконанням конкретних завдань. Педагогові аналіз «предмета праці» необхідний для виявлення особливостей засобів пізнавальної діяльності учнів і її організації.

Керуючись настановами А.С.Макаренка, треба пам'ятати, що вивчення будь-якого об'єкта як системи передбачає певні труднощі, реалізація яких у змісті педагогічної підготовки вимагає розгляду педагогічного процесу як різнорівневої системи.

Перший рівень, соціально-педагогічний, характеризує педагогічний процес як елемент соціальної культури, який розвивається під дією соціальних і економічних вимог суспільства, досягнень сучасних йому наукових знань.

Другий рівень – організаційно-педагогічний. На цьому рівні розвивається сутність педагогічного процесу як спеціально організованої системи, мета функціонування якої направлена на розвиток, формування певних груп людей з врахуванням соціальних замовлень суспільства.

Третій рівень, психолого-педагогічний, характеризує педагогічний процес як цілеспрямовану взаємодію вчителя і учня в конкретних реальних умовах. Саме ця конкретність умов, засобів, форм педагогічного впливу відрізняє цей рівень вивчення педагогічного процесу від попереднього.

Така спрямованість вивчення предметів загальнопедагогічного циклу надає можливість поглибити і розширити теоретичну педагогічну підготовку студентів, сформувати в них знання про педагогічний процес у вигляді системи. Важливо й те, що такий підхід дає можливість установлювати логічні внутріпредметні та міжпредметні зв'язки дисциплін педагогічного циклу, виявити і ліквідувати в їх змісті дублювання навчального матеріалу.

Наш досвід показує, що реалізація змісту навчальних предметів описаних рівнів висвітлення сутності педагогічного процесу як системи, окреслення в навчальному матеріалі групи базових понять як смислових одиниць цієї системи позитивно впливає на підготовку студентів до педагогічної діяльності.

ПРОБЛЕМА МЕТИ ВИХОВАННЯ В ТЕОРЕТИЧНИХ ПРАЦЯХ А.С.МАКАРЕНКА

Успішність виховання як цілеспрямованого процесу залежить від мети виховної діяльності, яка може забезпечувати перспективний творчий його характер, про що писав у свій час В.О.Сухомлинський: «Без наукового передбачення, без уміння закладати в людині сьогодні ті зерна, які зійдуть через десятиліття, виховання перетворилося б у примітивний догляд, вихователь – у неграмотну няньку, педагогіка – в знахарство...» (Сухомлинський В.А. О воспитании.-1975.-С.14).

Перші спроби сформулювати загальні цілі виховання зробили давні філософи, вважаючи, що цілі повинні відповідати об'єктивним потребам життя. Чітко визначено цілі в патріарха педагогіки Я.А.Коменського: людина повинна бути 1)обдарована розумом серед всіх, 2)володарем над собою і 3)радистю для бога. І як наслідок цього – наукова освіта, чеснота, або моральність; релігійність, або благочестя (Хрестоматія по истории зарубежной литературы.-М.,1971.-С.97-98). Про значення мети образно писав К.Д.Ушинський, коли порівнював вихователя з архітектором.

Не обійшов це актуальне для сьогодення питання і А.С.Макаренко, бо вважав, що «праця вихователя, не озброєною ясною, розгорнутою, детально відомою метою, буде працею аполітичного виховання...» (Макаренко А.С. Соч.: В 7 т.-М.,1958.-Т.5.-С.113). До цього питання педагог звертався багато разів у зв'язку з розв'язанням різних проблем. Відома науковцям і його стаття «Мета виховання». Але деякі положення про сутність мети зовні суперечливі. Так, відзначаючи значущість питання, А.С.Макаренко підкреслює, що «від педагога-теоретика вимагається не розв'язання проблеми ідеалу, а розв'язання проблеми шляхів до цього ідеалу» (Там само.-С.345), хоч тут же в певній мірі заперечує собі: «Це значить, що педагогіка повинна розробити дуже складне питання про мету виховання і про методи наближення до цієї мети» (С.345).

Не задовольняє педагога і поняття «гармонійна особистість» (С.345-346). А.С.Макаренко виступає проти абстрактного розгляду гармонійного ідеалу, який не дозволяє перевірити педагогічну роботу. Абстрактний ідеал як мета виховання незручний для нас не тільки тому, що ідеалу взагалі

не можна досягти, а і тому, що у сфері вчинку дуже заплутані міжідеальні відношення» (С.465). Тому він вважає, що «проповідь цих ідеалів була справою зовсім безперечною» (С.346). А.С.Макаренко мету виховної роботи бачить у формуванні «реальних якостей людей, які вийдуть із наших педагогічних рук» (С.465). «Я під метою виховання розумію програму людської особистості, програму людського характеру, до того ж у поняття характеру я вкладаю весь зміст особистості, тобто і характер зовнішніх проявів і внутрішніх переконань, і політичне виховання, і знання – рішуче всю картину людської особистості...» (С.118).

Таким чином, А.С.Макаренко в певній мірі вимагає конкретизації ідеалу, не виступаючи проти нього зовсім, про що свідчить його вислів про необхідність програми людської особистості, до якої ми повинні прагнути» (С.118).

Мета виховної роботи, за А.С.Макаренко, може виходити лише із суспільних вимог, із його потреб (С.348, 463), і як наслідок, проектування особистості як продукту виховання повинне відбуватися на основі замовлення суспільства (С.465-466).

На поглядах А.С.Макаренка відбився офіційний осуд педологів. Тому педагог так уперто протиставляє мету колективного виховання індивідуальному, вважаючи, що в соціалістичному суспільстві «не повинно бути усамітненої особистості..., а є член соціалістичного колективу» (С.354). Порівняємо це положення з думкою П.П.Блонського: «Мета виховання – розвиток думки дитини... Навчати дитину – це означає не давати їй нашої істини, але розвивати її особистісну істину до нашої, іншими словами, не нав'язувати їй нашого світу, створеного нашою думкою...» (Хрестоматія по истории советской школы и педагогики. - М., 1972.-С.240).

Ідея гармонійного розвитку особистості, яку висунули прогресивні діячі епохи Відродження, з одного боку, – це певний ідеал, а, з другого, – конкретна програма формування особистості, її фізичних і духовних сил, її творчих здібностей, обдарувань. Саме гармонійність потребує зовнішнього та внутрішнього узгодження, відповідності змісту формі. Згодом А.С.Макаренко уточнює своє протиставлення загальних цілей виховання, підкреслюючи, що він не проти мети взагалі, а проти абстрактності мети, коли вона не має практичного значення (С.334).

І у своїй практичній діяльності А.С.Макаренко реалізував вимоги гармонійності створення особистості вихованців. Головним для нього було формування рис характеру, моральних навичок поведінки («...наші цілі можуть бути відбиті лише в якості характеру...» – С.285).

Розумінню загальних підходів до розкриття сутності мети допомагає визначення педагогом видів цілей. Так, А.С.Макаренко називає загальні цілі та часткові, індивідуальні, загальні пов'язує з вихованням типового характеру людини конкретного суспільства, а цілі індивідуального виховання знаходять вияв у визначенні і розвитку особистісних здібностей, спрямованості не лише в знаннях, а і в галузі характеру. До загальних типових якостей А.С.Макаренко відносить: самопочуття людини в колективі, характер її колективних зв'язків і реакцій, її дисциплінованість, готовність до дії, гальмування, здібність такту й орієнтування, принциповість і емоційне перспективне спрямування (С.106). Розкриває педагог і діалектику взаємозв'язку загальних і особистісних цілей: «...загальні цілі повинні визначити і мої особисті цілі» (С.209).

За думкою А.С.Макаренка, є цілі головні і другорядні, «бокові», «паралельні». Останні не повинні відволікати увагу від головної мети. Називає педагог і такий вид, як «постійні цілі».

Слід відзначити, що і в наступній педагогічній науці обґрунтування видів цілей, їх взаємозв'язку – одне з актуальних, але недостатньо розроблених питань. Прикладом урахування цілей держави і особистості може бути їх визначення в США. Протягом колоніального періоду США важливою метою виховання було дати учням можливість читати і розуміти Біблію, а коли була отримана незалежність від Англії, стали інші конкретні цілі – забезпечення американців спільною мовою, технічною і сільськогосподарською освітою, прищеплення почуття патріотизму.

У 1918 р. комісія з реорганізації середньої освіти визначила сім основних напрямів формування особистості: здоров'я, самоконтроль, гідне домашнє оточення, набуття професії, громадянська освіта, гідне використання дозвілля, етичні норми.

У 1938 р. Національна Асоціація Освіти (НАО) обґрунтувала цілі виховання в умовах американської демократії, виділивши чотири сфери: самореалізація особи, міжособистісні стосунки, економічна ефективність і громадянська відповідальність.

Цей приклад єдності суспільних та індивідуальних цілей доводить необхідність глибокої розробки проблеми, підвалинами якої можуть стати прогресивні думки великого педагога.

Вивчення праць А.С.Макаренка дозволяє назвати вимоги до реалізації мети виховання. Передусім це стосується діалектичного зв'язку мети і засобів її досягнення – тієї пробною галузі, котра перевіряє правильність педагогічної логіки (С.104), А.С.Макаренко виступає як проти фетишизації засобів, так і проти їх усамітнення (С.104, 115, 116, 480), бо «немає ніяких

безгрішних засобів і немає засобу обов'язково хибного» (С.480). Сам процес виховання вимагає конкретності мети, що передбачає глибокого вивчення особистості вихованця. А.С.Макаренко пропонує програму пізнання вихованця: В якому стані здоров'я? Як ставиться до своєї установи? Чи розуміє необхідність праці? Як ставиться до товаришів? Кого любить? З ким дружить, ворогує? Як ставиться до підвищення своєї культури? Що читає? Які має здібності? Таланти? (С.89-91).

Визначені великим педагогом вимоги до мети перевірені часом. Так, О.В.Киричук визначає етапи конкретизації мети за віковими ступенями, соціально-психологічними умовами, за раніше реалізованими цілями виховання... (Радянська школа.-1991, №5.-С.55). Конкретизує напрями реалізації мети С.Френе (Избр.соч.:М.,1990.-С.38-39):

- формування вільної особистості, яка має високий рівень самосвідомості, почуття власної гідності, самоповаги, орієнтується у загальнолюдських і національних духовних цінностях життя, яка вивчає, відтворює національну культуру (мову, культурну спадщину, традиції, риси характеру та ін.), може самостійно приймати рішення і нести за них відповідальність;

- виховання духовно багатой особистості, котра має постійну потребу до пізнання і самопізнання, вияву творчості, ініціативи, активності, самостійності у всіх сферах життєдіяльності;

- виховання практичної особистості, яка володіє основами економіки, комп'ютерної грамотності, іноземними мовами, культурою поведінки і спілкування, естетичним смаком; з турботою ставиться до свого здоров'я, уміє вести здоровий спосіб життя; своєю працею, діяльністю забезпечує матеріальне благополуччя своєї сім'ї тощо.

Таким чином, незважаючи на специфіку практичної діяльності А.С.Макаренко, на ті соціальні умови, в яких він працював, що обумовило всебічність і обмеженість його теоретичних концепцій, щодо мети виховання, певних перебільшень стосовно формування особистості («У нашому суспільстві, де немає експлуатації, пригнічення одного іншим, де є рівність людських шляхів і можливостей, нещастя не може бути» – С.454) тощо, основні положення педагога мають велике значення і для сучасної педагогіки, а саме: 1) А.С.Макаренко обґрунтував значення цілеспрямованої виховної діяльності як її головної умови; 2) висвітлив діалектичний взаємозв'язок мети і засобів її реалізації; 3) визначив види цілей виховної діяльності, розкрив сутність загальної мети; 4) розробив конкретні шляхи реалізації практичних цілей як програму формування характеру вихованця і довів це в практиці колонії ім. М.Горького та комуні ім. Ф.Е.Дзержинського.

ДІАЛЕКТИКА ОСОБИСТОСТІ І ВИХОВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ А.С.МАКАРЕНКА

Сьогодні і палкі прихильники А.С.Макаренка, і його послідовні опоненти все більше переконуються, що він продемонстрував не тільки видатну висоту свого людського і педагогічного таланту, але й незвичайну потужність, довговічну живучість своєї педагогічної системи. Строга й гуманістична, цілісна і конкретна, натхненна і раціональна одночасно, макаренківська система могутньої виховної дії незмінно за будь-якої політичної й соціальної погоди притягувала до себе педагогів різних континентів і поглядів, різних віросповідань і переконань. Сама ж постать Антона Семеновича при всій її неоднозначності і суперечливості незмінно користується авторитетом і об'єктивно увійшла до когорти найвидатніших педагогів ХХ століття. Якщо спробувати ретельно вгледітись в особистість А.С.Макаренка з позицій такої ґрунтовної і популярної на сьогодні теорії розвитку особистості, якою є теорія самоактуалізації і самореалізації людини (А.Маслоу, Р.Бернс, Е.Шострем, Л.Коган), то перед нами постане дійсно видатна, а у багатьох відношеннях навіть геніальна особистість, що в умовах соціальних і економічних негараздів, спротиву людей, обставин і природи реалізувала практично всі свої творчі потенції, свої інтелектуальні, емоційні, психічні, моральні й естетичні можливості. Європейська освіченість випускника Полтавського педінституту, глибока філософська культура, знання сучасних мов, літератури і мистецтва, економіки, професійно глибока осмисленість педагогічних і психологічних теорій природно поєднувались із здоровим глуздом, розумом психічно здорової людини, а юнацький романтизм, пристрасна емоційність холеричного темпераменту урівноважувались суворим реалізмом і пріоритетами логічного підходу до будь-якого явища чи людського вчинку.

Система глибоко продуманого і напрочуд технологізованого виховного впливу позначилась високими результатами ще за життя її автора. Тільки в колонії ім. М.Горького і в комуні ім. Ф.Держинського біля трьох тисяч вихованців пройшли небачений шлях від занедбаних, нещасних, зневірених, часто злочинних істот до людей з нормальними моральними переконаннями, високо професійною кваліфікацією, закінченою середньою освітою, із вихованими звичками до постійної праці і самовдосконалення, з розвинутим почуттям власної гідності і незалежності. Говорю про це не тільки тому, що знайомий з творами видатного педагога і розповіда-

ми його вихованців, а ще й тому, що одна з таких доль, дорогих для мене і моїх близьких, як жива, і сьогодні щемливо постає з реліквій сімейного архіву, старих фотографій, а також з небагатьох сторінок двох повістей А.С.Макаренка «Марш 30-го року» і «ФД-1». Ці матеріали відтворюють частку драматичного життя однієї дівчини, життя, багато в чому схожого на долю її покоління.

Залишившись без батька, що загинув у братовбивчій громадянській війні, без опіки матері, що тяжко захворіла і не піднімалася з ліжка, дівчинка з вразливою психікою, постійним почуттям незахищеності змалечку вдосталь покуштувала і сваволю дитячого розподільника, і знущання юних вуркаганів у дитбудинку і колонії, що переслідували малечу, відбираючи хліб чи схований під подушкою шматок мила. Після принижень, втечі з дитячої колонії у Валках, жебрацтва на вокзалах Оленка потрапляє до щойно відкритої тоді у Харкові комуни ім.Дзержинського.

... Комуна тільки-но прийняла останню партію підлітків з дитячого розподільника, місць не було. Тому решті бажуючих, у тому числі й Оленці, у прийомі було відмовлено. Проте одного пізнього осіннього вечора А.С.Макаренко побачив, що прямо на підлозі у коридорі комуни сидить дівчисько у драних панчохах, без черевиків і відчайдушно сперечається з черговим комунаром, який настійно пропонує їй «очистити помещение».

- Я в колонію не повернусь ніколи і нізащо. Вбивай мене на місці, - твердо випалює дівчинка, а після нестерпної паузи раптом міняє тон на жалісливо-прохальний:

- А може, все-таки покажеш мене своєму завідувачу, він розбереться, прошу тебе.

А.С.Макаренко сказав:

- Прийняти тебе до колонії не можна: місць немає, та й поза чергою брати - несправедливо... І не взяти – теж не можна: час важкий, пропадеш ти з твоїм характером і твоїми примарами... Отаку задачу ти мені підкинула. Сам я її не вирішу. Допоможеш – залишайся, ні – відправлю під комунарським конвоєм прямо у Валки, до трудколонії.

-Допоможу, чесне благородне слово. Я Вас не підведу.

Цю першу розмову з Макаренком Оленка Лазарева нагадала йому через чотири роки, коли одержувала грамоту як одна з кращих фрезерувальниць і за успіхи в аматорському драматичному гуртку. Але вона ніколи не називала життя в комуні безхмарним і легким. Сотні таких, як вона, комунарів пройшли тут суворий і важкий, але щасливий і переможний шлях - не до абстрактного ідеалу, а до самого себе, тобто до кращого, найлюдянішого в собі, до культури, до улюбленої професії, впевненості у своїх силах.

Тільки недавно психологи знайшли визначення такої операції, яку проводив Макаренко: щойно покараний учень, переживаючи свої помилки

і нічого доброго не чекаючи, раптом отримує доручення, на яке заслуговують тільки зразкові вихованці. Така виховна дія, за словами психологів, проходить під гаслом: не підтвердити сподівань, але задовольнити потреби. Такими операціями як частиною єдиної виховної технології віртуозно володів, як свідчать реальні факти, А.С.Макаренко і його учні.

Тільки система виховання такого класу могла претендувати на справді наукову. З цього приводу А.С.Макаренко зауважував: «Чудові прогресивні педагогічні ідеї часто-густо прикривали повну наукову пустоту, аби як заміщену цілковито домашніми і цілковито дикими засобами. І в кінцевому підсумку тон задавався зовсім не школою, а сім'єю, вулицею, перервою між уроками, загалом тими хвилинами, коли немає біля нас педагога. Хаотична машина соціального цілого мільйонами тяжів утягувала в себе наше юнацтво, і разом з ним метлявся на якомусь кінці прикрашений ідеями педагог, якого далеко відкидало на поворотах» (Макаренко А.С. Пед.соч.: В 8 т. - М., 1983-1986. - Т.1. - С.13).

Зрозуміти педагогічну систему А.С.Макаренка і її технологію - це збагнути зміст діалектики особистості і колективу, свободи і дисципліни, навчання і виробничої праці. Не відступаючи ніколи від ідеї щодо провідної ролі колективу у виховній системі, Антон Семенович наполегливо, з творчим розмахом використовував його для активної самореалізації саме особистості, неповторної індивідуальності вихованця, залежного від мудрості колективу і вільного від усякої його сваволі і диктату.

Принципово важливі сьогодні міркування й підходи А.С.Макаренка до виробничої праці як провідного важеля у вихованні. Лише високопродуктивна праця, що відповідає сучасному рівню технічного прогресу і наукової організації виробництва, включає в себе елементи творчості і самостійності, виявляється педагогічно ефективною. Знайома вже нам Оленка, яка освоїла цілу серію револьверно-фрезерувальних верстатів, розказувала, що справді все змінилося і в роботі, і в душі, коли до цехів комуни надійшли новенькі імпорتنі верстати, котрі дозволяли обробляти деталі для фотоапаратів з точністю до одного мікрона. Досконала техніка реально відіграла значну роль у «техніці» виховання. Може, тому Макаренко затратив стільки сил, здоров'я, виявив справжню винахідливість і, сьогодні б сказали, талант бізнесмена, комерсанта, щоб поставити на завод і освоїти найсучаснішу на той час техніку.

Аналізуючи творчу спадщину А.С.Макаренка, не можна не помітити його прискіпливої уваги до будь-якої деталі педагогічних дій. «Мене цікавить, - пише педагог, - і матеріальна цінність відра, і техніка його зникнення. Відра видаються у загони під відповідальність помічника командира, який устанавлює чергу прибирання, отже чергу відповідальності. Відповідальність за відро і ганчірку для мене такий же токарний верстат, хай і

останній в ряду, але на ньому обточуються кріпкі частини для найважливішого людського атрибуту: почуття відповідальності. Без цього атрибуту не може бути людини, буде «некомплект» (Там само. - С.559).

Досвід довів, що будь-яка система виховання за всіх умов найбільше узалежнена від особистості педагога. А.С.Макаренко не тільки створив досконалу систему могутньої виховної дії, але й кожного дня щедро й безкорисливо віддавав цьому діючому механізмові свій могутній інтелект, педагогічну культуру, увесь духовний, вольовий, фізичний потенціал, своє гаряче серце (хоч саме про серце Макаренко застерігав всерйоз говорити). Без щоденних зусиль саме талановитої, непересічної особистості будь-яка система слабшає, руйнується і врешті зникає. Яскраві і драматичні приклади тому - колонія ім. М.Горького, яка на очах розпалася і розбіглася, варто було Антону Семєновичу відійти від неї, а також Павлівська школа, яка за неповний рік після смерті В.О.Сухомлинського загубила свій творчий почерк.

Отже, щоб система та її технології успішно діяли, потрібні не просто величезні зусилля учасників виховного процесу, а ще й титанічна праця справжнього центру цієї системи – її реального талановитого керівника.

Ці уроки видатного педагога – багатюща і незамінна скарбниця для розбудови нашої національної школи.

*В.М.Опалихін, Я.Ч.Кузнецов
Челябинск (Россия)*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИДЕЙ И ОПЫТА А.С.МАКАРЕНКО В ПРОЦЕССЕ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛОЙ

(Из опыта работы средней школы №41 г.Челябинска)

А.С.Макаренко, как известно, последовательно отстаивал идею о том, что в воспитательном учреждении должен создаваться и функционировать **ЕДИНЫЙ КОЛЛЕКТИВ педагогов и воспитанников**.

Эта идея была блестяще реализована в педагогическом опыте самого А.С.Макаренко. Общее собрание воспитанников, педагогов и сотрудников воспитательного учреждения, по существу, выполняло роль высшего органа руководства им, а Совет командиров, в котором также были представлены все эти «фракции», выполнял соответствующие руководящие

функции в промежутках между собраниями, обеспечивал выполнение общего принятых решений.

Эти органы самоуправления единого коллектива не подменяли администратора (заведующего, начальника), а действовали в органическом единстве с ним, обеспечивая сочетание коллегиальности и персональной ответственности в руководстве учреждением.

Такое построение «органов власти» в учреждениях А.С.Макаренко, функционировавших в 20-30-х годах, как известно, доказало свою высокую эффективность и принесло всемирную известность архитектору системы и руководимому им коллективу.

Эти идеи и опыт А.С.Макаренко успешно использовались многими педагогами-руководителями в последующие десятилетия, но широкого применения в массовой школьной практике до настоящего времени они, к сожалению, не получили.

Принятый в РФ в 1992 г. закон «Об образовании» (с внесенными в 1996 г. изменениями и дополнениями) предусматривает:

«Управление государственными и муниципальными образовательными учреждениями строится на принципах единоначалия и самоуправления» (статья 35).

Это создает необходимую правовую базу для реализации описанных выше идей А.С.Макаренко в практике современной школы.

В нашей школе, коллектив которой составляет около 1700 учащихся и более 100 педагогов и сотрудников, в 1995 году было принято решение приступить к организации системы школьного самоуправления.

Начиная эту работу, мы опирались, естественно, не только на идеи и опыт А.С.Макаренко, но и на результат научных исследований, осуществляемых Международной ассоциацией содействия школьным Советам (МАСШС), в которую входит в качестве коллективного члена и наша школа.

На основе рекомендаций МАСШС и с учетом особенностей нашей школы был разработан план подготовки к общешкольной конференции учащихся, педагогов и родителей к выборам Совета школы.

В соответствии с этим планом в сентябре 1995 года был создан Оргкомитет по подготовке к конференции. В него вошли представители администрации, учителя, учащиеся и родители. Последних в условиях обычной общеобразовательной школы, по нашему убеждению, также необходимо считать членами единого школьного коллектива.

Усилиями Оргкомитета в коллективе была проведена необходимая разъяснительная работа, подготовлены проекты «Положения о Совете школы», и «Положения о выборах Совета школы», утвержден график про-

ведения собраний педагогов, учащихся, родителей. На этих собраниях было осуществлено выдвижение кандидатов в Совет школы.

В декабре 1995 года подготовительная работа была закончена, состоялась общешкольная конференция, на которой были утверждены названные выше «Положения» и избран Совет школы. Выборы осуществлялись тайным голосованием на альтернативной основе. В соответствии с «Положением о Совете школы» в него по итогам выборов вошли 7 педагогов, 7 учащихся-старшеклассников и 7 родителей, всего 21 человек.

Совету школы были предоставлены достаточно широкие полномочия и, прежде всего, право разрабатывать и принимать внутришкольные нормативно-правовые акты и решения, обязательные для всех членов школьного коллектива, включая администрацию, педагогов, сотрудников школы, учащихся и родителей.

Когда мы приступили к созданию органов школьного самоуправления, главная идея наша состояла в том, чтобы добиться совершенствования всей работы школы с помощью тех, кто в этом прямо заинтересован – самих учащихся, их родителей и, конечно, педагогов.

Совет школы мы рассматривали как орган для объединения общих усилий школьного коллектива, для совместной выработки и принятия решений, совместной организации работы и совместного контроля за выполнением сообща принятых решений.

Разумеется, мы исходили и из предположения, что активное участие школьников в управлении делами своей школы будет способствовать их социализации в особенности – гражданскому воспитанию.

Прошло два года. В декабре 1997 г. Совет школы отчитался о своей работе и сложил свои полномочия. Избран новый состав Совета. Работа продолжается.

Опыт двух лет деятельности Совета школы подтвердил наши надежды и предположения.

Главный положительный результат состоит в том, что, несмотря на многочисленные трудности (объективного и субъективного порядка), Совет школы непрерывно действовал и за эти 2 года выработал определенную СИСТЕМУ своей деятельности, отладил механизм своей работы:

- разработаны основные документы, регулирующие работу Совета;
- ежемесячно проводятся заседания Совета, на которых рассматриваются самые актуальные вопросы школьной жизни (проведено 22 заседания, приняты десятки решений);
- обеспечивается необходимая гласность в работе (о заседаниях Совета заранее сообщается, решения оперативно публикуются);

- все решения принимаются после предварительной проработки соответствующих проектов и обсуждения их на заседаниях в ходе свободной дискуссии;
- осуществляется контроль за исполнением принимаемых решений (главную роль в реализации решений играет администрация школы);
- отлажено взаимодействие Совета с администрацией школы (председатель Совета и директор школы работают в постоянном контакте).

Совет школы принял ряд важных для школы НОРМАТИВНЫХ ДОКУМЕНТОВ, среди которых: «Трудовой распорядок школы», «Положение о порядке исключения учащихся из школы», «Договор о взаимодействии школы и родителей учащихся», «Положение об ученическом самоуправлении», «Положение о самоуправлении родителей в школе» и некоторые другие.

Рассматривал Совет школы и сугубо ПРАКТИЧЕСКИЕ вопросы совершенствования школьной жизни, кое-что удалось реально сделать:

- осуществлены конкретные меры по укреплению дисциплины и порядка в школе, положительные результаты заметны;
- сформированы органы ученического и родительского самоуправления, которые уже действуют;
- организован выпуск многотиражной школьной газеты;
- организована полная радиофикация школы, начато радиовещание и т.д.

Изменилось отношение учащихся к самой идее самоуправления. Если в начале всей этой работы чувствовалось нежелание школьников брать на себя «дополнительные хлопоты» (создание органов самоуправления), то теперь ситуация заметно меняется. Выборы учащихся в Совет школы и Школьный ученический Совет проходят весьма активно, а среди членов ученической фракции Совета школы и членов ШУС постепенно возникает атмосфера заинтересованности и ответственности за состояние дел в школьном коллективе.

Общешкольная конференция одобрила работу Совета школы, было высказано много новых интересных идей по дальнейшей демократизации жизни школы.

Мы надеемся, что продолжение работы в этом направлении, использование других идей и опыта А.С.Макаренко в условиях современной школы сыграет свою положительную роль в совершенствовании всей работы школы, в особенности – ГРАЖДАНСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ.

МЕТОД ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ДЕЙСТВИЯ А.С.МАКАРЕНКО И СОВРЕМЕННОСТЬ

Исследования метода педагогического действия А.С.Макаренко в контексте современной практики развития личности школьного возраста представляют собой актуальную и недостаточно разработанную проблему. Поэтому необходимо определить методологию и методику ее изучения. В этом направлении, на наш взгляд, следует:

1. Стремиться к выявлению конкретной реальности опыта А.С.Макаренко. Для этого необходимо составить схему развития руководимых Макаренко коллективов: когда, сколько, в какой период у него было воспитанников и педагогов, какие происходили качественные изменения взаимоотношений (типа создания «первичных коллективов»), как эти отношения трансформировались, их логика развития. К чему это приводило, какие противоречия развития коллектива устранялись на конкретном этапе опыта, какие новые возникали и т.д.
2. После выявления реальности опыта сопоставить оценки, данные конкретным явлениям самим А.С.Макаренко, с теми, что дают исследователи его опыта. Это самый сложный аспект проблемы, так как часто, повторяя положения системы А.С.Макаренко, педагоги соединяли их с совершенно иным опытом. Но это, несмотря на все сложности, следует осуществить, так как возникла настоятельная потребность вывести наследие А.С.Макаренко из рамок коммунистической идеологии в явление всемирно-педагогического масштаба.
3. Исследование такого порядка должно быть направлено на массового педагогического работника, учителей и руководителей учебно-воспитательных учреждений. Это позволит способствовать более глубокому и широкому распространению метода педагогического действия А.С.Макаренко в современный период развития педагогической теории и практики.

Теперь обратимся к сути метода А.С.Макаренко. Он – поборник деятельной педагогики. Его педагогика - это педагогика воспитания труженика, организатора и хозяина своей собственной жизни. Ему не чужда идея долга, а не только интереса, но в то же время он понимает значение

творчества, самоорганизации и самодисциплины воспитанников. Макаренко – сторонник ответственности и дисциплины в организации жизнедеятельности ребят. Он приверженец создания объективных, материальных условий воспитания, коллективного трудового действия, а не «моральной проповеди», душевспасительных разговоров, которые не всегда помогают в конкретных ситуациях. Высшая рамка метода А.С.Макаренко – творческое проявление личности, реальная – логика восхождения к этому каждой личностью в конкретных условиях. Необходимо не «затуманивать» сознание личности высшим предназначением к жизни, а стремиться реализовывать это предназначение реально, воплощать в жизни как можно больше того, что можешь сделать, что хочешь сделать и что необходимо в данный момент современному обществу, коллективу, государству.

Педагогам, считал Макаренко, необходимо развивать у воспитанников способность к действиям, в идеале – творческим, а в реальности – тем, которые позволяют раскрыть личности в соответствии с его внутренним потенциалом и запросами общества.

А.С.Макаренко – сторонник деятельной педагогики. Он начинает с создания педагогами и воспитанниками материальных условий воспитания, приобщает воспитанников к деятельности, в которой они выступают как труженики (а не потребители), как организаторы (а не только исполнители), как хозяева своей собственной жизни (а не только как объекты педагогических воздействий). Именно это позволяет реально готовить его воспитанников к жизни, развивать у них не воображаемые, а действительные качества, характер.

Это был единственно верный метод педагогической деятельности с конкретным контингентом детей и подростков. Вместе с тем, как показывает оценка исторического значения опыта руководимых А.С.Макаренко коллективов, это была новаторская практика развития личности в истории мировой педагогики.

Что способствовало развитию положительного опыта деятельности педагоги А.С.Макаренко? Реальные обстоятельства, в которых оказались педагоги и Макаренко вместе с воспитанниками, противоречия действительной жизни. Это было первое условие успеха. И вторым условием был путь действительного, а не надуманного разрешения проблем развития личности и коллектива, с которыми сталкивались воспитанники и воспитатели. Необходимость решения реальных проблем организации живых действий воспитанников и воспитателей, а не судороги кабинетного учебного, оторванного от реальной практики, титанический труд Макаренко и его единомышленников-педагогов, которые участвовали вместе с воспитанниками во всех сферах жизни колонии им.Горького и коммуны

им. Дзержинского, позволили добиться поразительно удачного результата, который, тем не менее, в силу педагогических предрассудков, традиционного педагогического мышления, не был адекватно понят тогдашними работниками народного образования. И, как не прискорбно говорить, но это факт реальной действительности, не распространен широко и в современной практике воспитания и обучения современных школьников.

Личность – дело – взаимоотношения в процессе дела с другими личностями и, вместе с тем, через коллектив, связь с обществом – вот то направление метода педагогического действия А.С.Макаренко, которое актуально и сегодня.

Суть метода А.С.Макаренко заключается в организации труда, быта, школы, игры, культурной работы.

В современных условиях массовая школа сделала упор только на интеллектуальную, познавательную деятельность. Не учитывается тот очевидный факт, что не все школьники после окончания школы будут заниматься интеллектуальной профессиональной деятельностью. Тем не менее большую часть своего времени школьники перегружены умственной работой, не практикуясь в реальном социальном (культурном, игровом, трудовом) действии.

Это приводит к тому, что школа подрывает здоровье, недостаточно морально-психологически готовит молодежь к тем реальным проблемам, которые существуют ныне в Украине. Рыночные отношения требуют выносливого, инициативного, способного на любые виды деятельности гражданина. Эти качества нужно воспитывать в массовой школе среднего и высшего звена.

Необходима не декларируемая, а реальная реформа средней и высшей школы, направленная на подготовку полноценной личности.

Нами разработана концепция в духе метода педагогического действия А.С.Макаренко, целостности педагогической деятельности практических работников средней школы, которая получила и получает поддержку научной и практической педагогической общественности. Но мы не можем довести это одобрение до уровня создания школы нового типа – полицентра, в котором была бы организована не только познавательная, но и разнообразная деятельность и общения, не удастся по организационно-материальным причинам создать центр-лабораторию, развивающую метод А.С.Макаренко в современных условиях. Не хватает финансовой поддержки для широкого распространения творческого наследия А.С.Макаренко в современных условиях. Думаем, что нужна соответствующая государственная политика в области образования, чтобы реализовать на практике его опыт, его взгляды, его метод педагогического действия.

Если представить трудовую подготовку в виде многоуровневой модели, то можно выделить по крайней мере 9 типов школ по уровням трудовой подготовки:

- 8) школа-хозяйство (по А.С.Макаренко)
- 7) школа-толока (натуральное хозяйство) (по А.А.Захаренко)
- 6) школа с элементами сезонного труда (временных трудовых бригад)
- 5) школа-профессиональное училище
- 4) школа со «свободной мастерской» (по А.С.Макаренко)
- 3) школа с самообслуживанием и общественно-полезным трудом
- 2) школа с уроками труда
- 1) школа с профориентационной диагностикой
- 0) школа без трудового воспитания.

Относительно привязки модели к конкретным школам можно сказать следующее. «Школу без труда» трудно представить, однако в современных педагогических дискуссиях раздаются голоса сторонников чистой «школы-ликбеза», которая должна давать знания основ наук и не заниматься никаким воспитанием, трудом, физкультурой и пр. (это дело семьи, профучилищ, спортшкол и пр.). Блестящей основой «школы-профдиагностики» является методика анализа достижений учащихся, которую предложил учитель из Подмосковья И.П.Волков. Наша массовая школа находится на втором уровне – с уроками труда. «Школа-самообслуживание» - это, как правило, интернаты, колонии. «Школа-мастерская» на современном уровне наиболее полноценно реализуется в идее школы-комплекса М.П.Щетинина, в которой все спецшколы, кружки и секции соподчинены под руководством директора школы. «Школа-профессиональное училище» воплощена в системе СПТУ. Лицейные, гимназические классы – это своеобразное проникновение ПТУ в обычные школы. «Школа с элементами сезонного труда» характерна для сельских школ, летних лагерей труда и отдыха, межшкольных учебно-производственных комбинатов (типа московского завода «Чайка») и т.п. «Школа-толока» («толока» - народная традиция бесплатной трудовой взаимопомощи людей, например, при постройке дома для погорельцев) наиболее яркое воплощение нашла в Сахновской школе на Черкасчине, где директором А.А.Захаренко. В этом селе, повторю, учителя, родители и дети построили, эксплуатируют, ремонтируют и обновляют главный корпус, корпус начальных классов, мастерские, теплицы, школьный музей, планетарий, обсерваторию, бассейн зимний, бассейн летний и пр.

Здесь важно подчеркнуть, чтобы в этой пирамиде школы и труда соблюдался принцип «матрешки», или включения, то есть каждый последующий уровень должен включать все предыдущие уровни, как было и у Макаренко. Макаренко неоднократно утверждал, что хозяйственный

расчет – главный воспитатель. Однако в его школе-хозяйстве практиковались все виды труда (и самообслуживание, и общественно-полезный, и производственный).

Вместе с тем Макаренко полагал, что не школа должна быть при заводе, а завод при школе. Поэтому знаменитую фразу Макаренко можно уточнить: труд – главный воспитатель образованного человека, а главный «образователь» – это школа. Правильность такого соотношения мы видим на примере современной молодежи, часть которой бросает учебу ради «бизнеса», причем сам бизнес понимается не как «дело», а как посредничество при продаже сделанного кем-то товара. Наверное, мера новаторства Макаренко во всех видах труда, в которых принимали участие колонисты, различна: где-то больше, где-то меньше. Основная его заслуга не в этом, а в том, что он сделал школу трудовой, в том числе и хозяйственной, производственной. Заслуга Макаренко состоит в том, что, во-первых, он наиболее технологично эту идею реализовал на практике, и, во-вторых, блестяще ее популяризировал в художественной литературе, в «Педагогической поэме» – прежде всего. Школа труда актуальна и для компьютерной эпохи.

Компьютерщик для физического выживания вынужден заниматься физическим трудом как хобби либо физической культурой (как трудом, предметом которого становится собственное тело). Поэтому весть о смерти двигательной трудовой активности человека несколько преувеличена. Если она случится, то человечество ждет деградация и вырождение.

Кредо Макаренко – не только самообслуживание, но и производство, и технология с участием лучших взрослых специалистов. Тогда это были фотоаппараты и электродрели. Если бы Макаренко жил сегодня, то его воспитанники не только занимались бы самообслуживанием, но производили бы компьютеры и другую электронную технику, то есть осваивали бы самые передовые и перспективные технологии.

Для сравнения: вальдорфская педагогика Р. Штайнера имеет дело с детьми до 8 класса и не поднимается до уровня школы-хозяйства, но сама ее концепция очень трудовая. Ведь согласно вальдорфской педагогике, одну треть времени пребывания в школе дети занимаются интеллектуальными занятиями, одну треть – художественно-эстетическими занятиями и одну треть – трудом. Примерно такой режим был и в трудовой школе-колонии Макаренко. По данным скандинавских исследователей, выпускников вальдорфских школ последними увольняют с работы, если предприятие становится банкротом, и их первыми берут на работу с биржи труда. Таким образом, эти люди имеют высокую социальную адаптацию.

Как видим, возвращаясь к схеме, массовая школа и в СНГ, и в Украине, к сожалению, никогда не поднималась выше второго уровня. Да и второй уровень не совсем полноценный, поскольку в большинстве

школ не реализована профориентационная диагностика, которая свойственна первому уровню.

По данным НИИ образования взрослых РАО (Санкт-Петербург), на вопрос к выпускникам школ о том, кто был их советчиком при выборе профессии, большинство поставило школу и учителей лишь на ... 4-6 места. Здесь уместно привести макаренковский критерий настоящего учителя: «Настоящий учитель должен заботиться о завтрашней радости ребенка, промежуточной и отдаленной перспективе развития его личности». Заботится ли школа о том, что ждет выпускника после последнего звонка, - вот коренной вопрос педагогики. Школа-хозяйство Макаренко давала выпускнику не только аттестат зрелости, но и еще три книжки – трудовую, квалификационную и сберегательную (стартовый капитал). Она была проигнорирована в нашем веке, который заканчивается, и ждет возрождения в XXI столетии.

*Л.Н.Фенченко
Макеевка (Украина)*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ОПЫТ И РЕКОМЕНДАЦИИ А.С.МАКАРЕНКО КАК ОСНОВА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОЛЛЕКТИВА МАКЕЕВСКОГО ПТУ СОЦИАЛЬНОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ ИМЕНИ А.С.МАКАРЕНКО

Макеевскому ПТУ социальной реабилитации имени выдающегося педагога А.С.Макаренко в наибольшей степени присущи методы учебно-воспитательной работы, заложенные в фундамент деятельности всемирно известных макаренковских трудовых колоний и коммун.

В последние 10-15 лет училище работает как отлаженный механизм. С первых часов пребывания в училище в недалеком прошлом правонарушитель, а нередко отъявленный преступник, оказывается в совершенно новой для него воспитывающей обстановке, где почти все не так, как было, по его словам, «на свободе». Окружающий мир, спокойная деловая обстановка, заботливое отношение старших и равенство в ученическом коллективе создают предпосылку для перелома в психологии, отношении к учебе, труду, планам на будущее.

Еще до зачисления в учебный и производственный класс каждый новичок в течение двух часов в училищном музее «Творчески используем педагогическое наследие А.С.Макаренко» знакомится с организацией труда, учебы и быта в детских трудовых колониях и коммунах имени Горького и Дзержинского, увлеченно познает путь становления основной массы 3000 воспитанников Макаренко. Нас, воспитателей и наставников, приятно поражает неподдельный интерес бывших бродяг, воришек, грабителей к судьбе своих собратьев 20-30 годов, ставших не просто нормальными, а нередко выдающимися личностями в социалистическом обществе. Еще вчера они откровенно отрицательно относились к учебе, дисциплине, не могли «отсидеть», не мешая учителю, на уроке в течение 45 минут, могли уйти с урока, ежечасно прятались за углом школы «покурить», готовились к осуществлению очередного «дела», именуемого в народе воровством. А в музее они без перерыва, с нескрываемым вниманием воспринимают рассказ наставника, стремятся показать в ответах на вопросы свои новые познания и с большой охотой просят на повторную экскурсию в музей. Они выходят из музея с твердым убеждением начать новую жизнь, и теперь задача учителя, мастера, воспитателя – создать соответствующую воспитательную обстановку, воспитывающий, как у Макаренко, коллектив.

С 1965 года инженерно-педагогический коллектив училища в кругло-суточном повседневном труде, в педагогическом поиске, в бесценных рекомендациях и опыте великого педагога и писателя А.С.Макаренко находит ответы на многочисленные, непростые вопросы. В основе успеха глубоко осознанный, высококвалифицированный труд педагогов, мастеров, воспитателей, создание комплекса условий, способствующих перевоспитанию и становлению личности. Комплекс условий создается на протяжении трех десятилетий, с тех пор, как детская воспитательная колония для малолетних правонарушителей была передана МВД в систему профтехобразования и стала Специальным профессионально-техническим училищем.

Ветераны училища, пришедшие из системы ИТУ МВД СССР, вспоминают из прошлого прежде всего систему жесткого воспитания, многократное исполнение ежедневно государственного гимна, систему строгого наказания нередко с применением физических мер, ответственности старших за младших, а, фактически, принцип подавления слабых более взрослыми и сильными.

Это ушло в прошлое. Остался только сад, бассейн, цветы (их любили и культивировали и раньше), основа учебно-материальной базы. Коллектив училища бережно хранит и приумножает многие добрые традиции, складывающиеся десятилетиями. Однако сейчас в коллективе тон задают

ШКОЛА ТРУДА А.С.МАКАРЕНКО – ПЕРСПЕКТИВА XXI СТОЛЕТИЯ

В пылу страстей – была ли педагогика Макаренко гуманной или авторитарной, всеобщей или колониетской и прочее, совсем забыли, что в первую очередь она была – трудовой. В этом смысле советская педагогика никогда (даже в период «канонизации» Макаренко) не была макаренковской, поскольку она никогда не была и не смогла стать трудовой, а советские школы так и не стали школами-хозяйствами. Это подтверждает краткий исторический экскурс.

1. Судьба «школы-хозяйства» в государстве рабочих, крестьян и трудовой интеллигенции. Знаменитую мысль Ленина («Учиться, учиться, учиться делу коммунизма») в 30-е годы сократили до троскратного «учиться...» не случайно. Ведь «дело» предполагало приоритет «труда», «трудовой подготовки», но победила «зубрежка», «вербализм» в обучении. В 60-е годы была провалена трудовая реформа образования Н.С.Хрущева. В 70-е годы авторы последней брежневской Конституции СССР дописались до того, что детский труд был запрещен в двух статьях (в государстве рабочих, крестьян и трудовой интеллигенции!?), где говорилось об «эксплуатации» детского труда и его «вредности» для здоровья детей. Хорошо, что гласность началась еще тогда, и директор Гадячской школы-интерната, на Полтавщине, Андриевский в газете «Правда» отстаивал новую редакцию статьи, восстановившей в правах труд детей как важнейший фактор воспитания.

Обратимся к международным документам о трудовом воспитании. В статье 28 «Конвенции о правах ребенка» ООН находим следующие обязанности стран-участниц относительно того, что они: «... б) стимулируют развитие различных форм среднего образования, как общего так и профессионального, обеспечивают его доступность для всех детей и проводят такие необходимые мероприятия, как внедрение бесплатного образования и предоставления в случае необходимости финансовой помощи;

в) обеспечивают доступность высшего образования для всех на основе способностей каждого с помощью всех необходимых средств;

г) обеспечивают доступность информации и материалов в области образования и профессиональной подготовки для всех детей».

В статье «Защита труда» в «Европейской социальной хартии» (1961) провозглашается – «право на труд, включая право на профессиональную ориентацию и профессиональную подготовку», а статья 7 посвящена спе-

циальной защите труда детей, которых можно принимать на «взрослую» работу с 15 лет.

«Европейские тюремные правила» содержат раздел «Труд», который начинается такими словами: «Традиционно труд в тюрьмах был и, несмотря на текущие проблемы многих тюремных систем и социальную проблему серьезной хронической безработицы, остается наиболее важной чертой тюремных исправительных режимов в целом. В этих правилах труд в тюрьмах предусматривает работу в тюремных мастерских, внутренние хозяйственные работы, специализированные виды работы и работу в местном внетюремном коллективе».

Как видим, проект Конституции СССР 1977 года не соответствовал ни мировым, ни европейским нормам относительно трудового воспитания и профориентации детей. Что касается документов Украины, то они имеют противоречивый характер. Так, в «Государственной национальной программе «Образование: Украина в XXI столетии» (1994) читаем о том, что одним из «стратегических заданий реформирования общего среднего образования» является: «органическое единство обучения и воспитания с целью обеспечения умственного, моральной, художественно-эстетического, правового, патриотического, экологического, трудового и физического развития ребенка, формирования здорового способа жизни». Однако в проекте закона Украины «Об общем среднем образовании» (1997) детский труд почему-то... пропал. В статье 9 «Структура общего среднего образования» говорится: «Для развития способностей, склонностей и талантов детей создаются профильные классы, специализированные школы, гимназии, колледжи, лицеи, положения о которых разрабатывает Министерство образования Украины». В статье 17 «Общие требования к содержанию образования» говорится о том, что «содержание общего среднего образования предусматривает: ... создание предпосылок для развития способностей молодежи и формирование готовности к самообразованию; содействие физическому и психическому здоровью молодежи». Таким образом, на позициях макаренковского трудового воспитания и перевоспитания молодежи остается в Украине лишь часть педагогической общественности и педагоги пенитенциарной системы (см., например, работы Берегового, Зязюна, Моргуна, Седых, Синева, Кривуши и др.) К сожалению, школы Украины тяготеют к «школе-ликбезу», а не к «трудовой школе», или к «школе жизни» Макаренко.

В постперестроечной Украине, когда не работает «взрослое» производство, тем более, речь не идет о школе-хозяйстве с детским трудом. Встает вопрос о спасении системы профессионально-технических училищ, которые, хотя и не поднимались до уровня школы-хозяйства Макаренко, но все-таки давали хорошую трудовую подготовку.

2. Многоуровневая модель интеграции образования и труда.

не работники службы режима, а высокообразованные опытные инженерно-педагогические работники. Их подавляющее большинство.

Прибывающих в училище на воспитание и гостей приятно поражает рациональная ландшафтная планировка территории, оконтуренные кустами роз проезды, тротуары и аллеи. Территория, внешний и внутренний облик зданий всегда в образцовом порядке; таких ухоженных уголков в промышленной Макеевке мало. В училище мир созидания, и потому воспитанники навсегда расстаются с пагубными привычками что-то испортить, исписать, разбить, сломать. Они ведь сами создают этот прекрасный окружающий их мир. С гордостью получают и носят выпускники привлекательный нагрудный значок с наименованием СПТУ имени А.С.Макаренко.

В условиях училища бывшие бродяги и прогульщики приобретают устойчивые навыки чтения книг, регулярной учебы, производительного труда. Многие гордятся тем, что за год-два пребывания в училище они не только восполнили отставание от оставшихся дома сверстников по школе, но одновременно овладели одной или двумя популярными профессиями: токарь, слесарь, столяр, маляр, штукатур, плиточник, облицовщик. От бывшего нежелания трудиться не остается и следа, когда ребята своими руками, управляя сложными механизмами, изготавливают оконные и дверные блоки, шлакоблоки, мастерски облицовывают панели кафельной плиткой, укладывают мозаичный пол.

Общий спад промышленного производства в государстве ограничил до предела возможности и масштабы важнейшего в училище процесса профессиональной подготовки. Не выделяется ежегодно, как прежде, на ремонт зданий, сооружений и оборудования 20-25 тысяч гривен. И потому сейчас многие ремонтные работы выполняются воспитанниками без оплаты. Недогружена столярная мастерская (дефицит лесоматериалов), только восстановлена после годичного простоя токарная мастерская.

И все же после выпуска из училища многие воспитанники успешно вливаются в трудовые коллективы предприятий и строительных организаций, нередко становятся полноправными членами малых предприятий, где требования квалификации значительно выше.

Популярны у молодежи занятия в фотокружке, спортивных секциях. Невыделение средств на приобретение фотоматериалов иногда возмещается приобретением фотобумаги и фотопленки самими учащимися за счет стипендии.

По традиции проводятся спортивные соревнования к Новому году, годовщине независимости Украины. Дефицит средств ограничил, но не нарушил традиции проведения соревнований «Веселые старты», «А, нука, парни!», новогодних огоньков с приглашением учащихся школ и училищ. Наиболее интересные события оформляются красочными фотомонтажами, иллюстрацией лучших в учебе и поведении «Наши авторитеты».

Органы государственного управления, правопорядка и образования убеждены, что специальные училища и школы нужны, им нет альтернативы, и все же в недалеком прошлом были закрыты СПТУ в Луганской, Днепропетровской, Запорожской, Ивано-Франковской областях, по нашему мнению потому, что там не сложилась система учебно-воспитательного процесса, аналогичная макаренковским коммунам.

Инженерно-педагогический коллектив нашего училища проявил себя более зрелым: в 1995 г. он смог защитить Макеевское ПТУ от волонтеристских устремлений обл. УВД, поддержанных руководством облгосадминистрации и УВД Украины, готовивших решение о расформировании нашего училища и создании на его основе СИЗО на 1500 мест. Обоснованный протест коллектива училища был рассмотрен и поддержан Кабинетом Министров, Верховным Советом Украины и закончился признанием обл. УВД ошибочной своей авантюры!

Значительную роль в изучении и внедрении в практику работы коллектива училища опыта и рекомендаций А.С.Макаренко играет функционирующий в училище музей «Творчески используем опыт и рекомендации А.С.Макаренко», созданный группой энтузиастов под руководством бывшего директора училища, заслуженного работника ПТО Украины Лопаты А.П. Наш музей знают не только на Украине, но и в странах СНГ, Болгарии, ФРГ. Училище и музей посетили 10 из 54-х воспитанников макаренковских коммун, с которыми за 10 лет мы установили и поддерживаем связь.

И не случайно сейчас, в годы сложных общественно-экономических преобразований, когда некоторые горе-реформаторы типа Ю.Азарова или Л.Закирова пытаются поставить под сомнение опыт Макаренко, в нашем училище не сворачивается макаренковедение, расширяется музей, создаются новые экспозиции, иллюстрирующие использование опыта А.С.Макаренко в училище.

*Н.М.Тарасевич
Полтава (Украина)*

ПЕДАГОГІЧНИЙ ПЕРСОНАЛ ПОЛТАВСЬКОЇ ТРУДОВОЇ КОЛОНІЇ ІМ. М.ГОРЬКОГО

Проблема педагогічного персоналу виховного закладу для А.С.Макаренка завжди була однією із значущих в організації навчально-

виховного процесу. По-різному вирішуючи питання про кількісний та якісний склад вихователів (максимально обмежуючи їх кількість у коmunі Держинського), Макаренко завжди був переконаний: створення педагогічного колективу як «повної єдності всіх педагогів школи між собою» є першим питанням у методиці шкільного виховання. Ця проблема його особливо цікавила ще й тому, що педагогічна література нехтувала нею. У 1927 р. завідуючий колонією розмірковує: «Що ми знаємо про педагогічний колектив? Чи сказано про нього хоч одне слово?» (Макаренко А.С. Пед.соч.: В 8 т. - М., 1983-1986.-Т.1.-С.90). Ця ж думка звучить у 1938 р., коли Антон Семенович виступав перед учителями, вже полишивши практичну педагогічну роботу: «Якщо нас спитати з наукової точки зору про колектив педагогів, то ми не знаємо жодного слова, хоча нам відомо, що там, де є колектив, там робота йде успішніше» (Цит.праця.-Т.4.-С.234).

Не знаходячи відповіді в офіційній педагогіці, А.С.Макаренко поступово, крок за кроком, аналізує конкретні завдання, що їх диктувала практика, і вирішує проблему створення педагогічного колективу, прагнучи теоретично обґрунтувати свої знахідки. Ось ці кроки, які можна простежити за його працями різних років.

1923 рік – А.С.Макаренко ставить питання про важливість стабільності педагогічного колективу, що забезпечує «надійність перспектив на майбутнє» (Цит.праця.-Т.1.-С.26), необхідність диференціації функцій вихователів» (Там само.-С.28-29).

1924 р. – реалізує ідею чіткого розподілу обов'язків між вихователями щодо педагогічного керівництва колективом (Там само.-С.36-37).

1925 р. – обстоює принципове положення: мета вихователя - «служити регулятором зовнішніх до нього і вихованця господарчих і побутових явищ» (Там само.-С.47).

1927 р. – виступаючи проти спрощеного розуміння сутності виховної роботи, ратує за технологічне озброєння вихователя (Там само.-С.85-90).

1929 р. – розробляє методику визначення «коефіцієнту педагогічного колективу» як співвідношення тривалості педагогічного і дитячого колективів (Там само.-С.104).

1932 р. – підкреслює, що, відмовившись від вихователів у 1930 р., не відмовляється від педагогічного керівництва, і в колектив педагогів включас вчителів, інженерів, майстрів, членів правління (Там само.-С.143).

1935 р. – розробляє програму вивчення вихованців, розкриває сутність прихованої педагогічної позиції, паралельної дії (Там само.-С.320-328).

1938 р. – висловлює міркування з приводу структури, шляхів згуртування педагогічного колективу, приходять до стратегічного висновку: «Колектив учителів і колектив дітей – це не два колективи, а один колектив, і, крім того, колектив педагогічний» (Цит.праця.-Т.4.-С.234).

1939 р. – визначає сутність характеристики педагогічного колективу: повна єдність усіх педагогів школи між собою, пріоритет загальношкільних успіхів педагога перед інтересами його класу і особистим успіхом, єдиноначальність (Там само.-С.293-295).

Таким чином, не чекаючи, доки педагогіка присвятить законам побудови педагогічного колективу «цілий том», про що мріяв Макарєнко (Там само.-С.75), він сформулював, обґрунтував фундаментальні ідеї сутності і організації педагогічного колективу, впливши їх у практику очолюваних ним закладів, зокрема в Полтавську трудову колонію, де зароджувалися ці ідеї і проходили первинну апробацію.

Педагогічний колектив Полтавської трудової колонії почав створюватися восени 1920 року. Згідно з анкетними листами співробітників (Державний архів Полтавської області (ДАПО) , фр.8805,оп.3,спр.6,арк.33), А.С.Макарєнко почав працювати завідуючим колонією 20 вересня, за іншими документами – 3 вересня (ДАПО, фр.8805,оп.3,спр.6,арк.25). З 20 жовтня 1920 р. почала тут працювати вихователем Єлизавета Федорівна Григорович. У цей час приступила до роботи вихователем і Нікіфорова Лідія Миколаївна. Саме вони 4 грудня зустріли перших вихованців. За звітами А.С.Макарєнка, всіх вихователів того 1920 року було чотири, проте встановити, хто був четвертим, важко, хоча, на думку Є.А.Балабановича і А.А.Фролова, це – Олександр Калинович Сердюк. Серед прототипів «Педагогічної поеми» таке прізвище фігурує, але у звітних документах, художніх творах Макарєнко його не називає. До перших вихователів Антон Семенович завжди включав і Поповиченків – Василя Івановича та Надію Тимофіївну, які почали працювати в колонії з 1 січня 1921 р. Згодом завідуючий і три вихователі (Григорович та Поповиченки) стануть основним ядром колонії від її заснування і до переїзду в Куряж, до якого додавалися нові співробітники.

Із поповненням колонії вихованцями збільшувався і педагогічний персонал. Динаміка його така: 1920 р. – 4 вихователі, 1921 – 5, 1922 – 11, 1923 – 12, 1924 – 11, 1925 – 12 (за даними звітних відомостей, листів, творів А.С.Макарєнка). З часом, як бачимо, зростання педагогічного колективу кількісно припиняється, хоча контингент вихованців збільшувався (співвідношення вихователів і вихованців у 1921 р. 1:6, а у 1925 – 1:11). Зменшення кількості вихователів стало можливим через створення єдиного колективу педагогів і вихованців, розвиток самоврядування, перерозподіл коштів. У планах Макарєнка було іще більше навантаження на вихователя – 1:30, що обґрунтовувалося і економічними, і педагогічними аргументами.

Дбаючи про формування педагогічного колективу, а не лише набору педагогічного персоналу, А.С.Макарєнко вважав основною ознакою такого колективу (термін «педагогічний колектив» увів Макарєнко) повну єд-

тания студентов, публикация статей автора «А.С.Макаренко о педагогическом опыте» (//Советская педагогика.-1978.-№3), «З досвіду вивчення студентами життя і педагогічної творчості А.С.Макаренка» (//Радянська школа.-1978.-№11).

На втором этапе (1981-1986 гг.) теоретический анализ проблемы позволил создать систему ознакомления студентов с педагогическим наследием А.С.Макаренко, активизировать внеаудиторную работу в этом направлении (встреча с воспитанниками, экскурсии в музеи, посещение школ, которые внедряют опыт выдающегося педагога). Обобщение опыта работы представлено на конференциях, проводимых в институте. По результатам конференций были изданы два сборника: «Творческое использование идей А.С.Макаренко и В.А.Сухомлинского в формировании педагогического мастерства» (1983) и «А.С.Макаренко и Полтавщина» (1986), главным редактором которых был автор.

Работа на этом этапе позволила повысить качество знаний студентов о педагогическом наследии А.С.Макаренко: представления о его педагогической системе стали конкретнее.

На третьем этапе (1987-1993 гг.) была осуществлена перестройка содержания преподавания педагогики, связанная с оптимальным обогащением ее идеями и опытом А.С.Макаренко; создана методика использования его наследия на лекциях, семинарских и лабораторных занятиях. Так, при изучении темы «Предмет и задачи педагогики, методология педагогической науки» использованы положения А.С.Макаренко о педагогической науке, теории и практике, рассмотрены мысли А.С.Макаренко о причинах отрыва педагогической теории от практики. И другие лекции по педагогике также прямо и непосредственно увязывались с идеями и новаторским педагогическим опытом А.С.Макаренко. В планы семинарских занятий включены работы великого педагога, чтобы в совокупности могло сложиться целостное представление о его педагогической системе. Проведенная проверка качества знаний студентов показала, что они значительно лучше ориентируются в макаренковской воспитательной концепции, в разработанных им теоретических и методических проблемах. Однако мы пришли к выводу: не предвещает больших успехов тенденция, когда педагогика А.С.Макаренко по элементам изучается на занятиях по педагогике и на педагогической практике. Будущему учителю важно усвоить целостную концепцию воспитательной системы А.С.Макаренко с учетом результатов современных макаренковедческих исследований. А это в рамках курса педагогики оказалось сделать невозможным. Нужен самостоятельный курс «Основы макаренковедения».

На четвертом этапе (1994-1997 гг.) мы стали преподавать такой спецкурс. К этому времени в институте была создана программа данного спецкурса (Фролов А.А., Лутфуллин В.С. Основы макаренковедения. - Полта-

ва, 1993.-11 с.). На изучение курса отведено 20 часов: 8 часов лекционных, 6 часов семинарских, 6 часов лабораторно-практических. Программа составлена так, что знания и умения формируются в системе, а каждая из восьми тем логично связана с другими. Мы преподавали спецкурс в разное время на естественном, физико-математическом и общетехническом факультетах. В течение четырех лет программа подвергалась определенным изменениям. В частности, в процессе чтения лекций в первую тему программы «Личность А.С.Макаренко. Альтернативные подходы к оценке его наследия» ввели вопросы: «Личность А.С.Макаренко как педагогического деятеля в сопоставлении с другими великими педагогами», «Отношение к личности А.С.Макаренко и его педагогике в 20-30-е и 40-90-е годы», «Макаренко и сталинизм». В теме шестой «Формирование личности в коллективе. Развитие воспитательных коллективов в педагогической деятельности А.С.Макаренко» на лекции рассматривался вопрос «Развитие В.А.Сухомлинским макаренковской идеи воспитательного коллектива». В восьмой теме программы «Педагогическая система А.С.Макаренко и актуальные проблемы воспитания в отечественной и зарубежной педагогике» излагали такие новые вопросы: «Сравнение педагогической системы А.С.Макаренко с педагогическими системами видных ученых мира», «Изучение наследия А.С.Макаренко в научно-исследовательском центре сравнительной педагогики в Марбургском университете». Разработаны также новые учебно-творческие задания, вычленен комплекс умений, которые студенту необходимо приобрести для творческого и целенаправленного применения идей и опыта А.С.Макаренко в практике работы школы.

Опыт проведения семинарских и лабораторно-практических занятий показал, что на них целесообразно использовать наиболее активные формы и методы обучения: диспуты, педагогические задания, деловые игры, экскурсии, а также тестирование. Так, темой одного из диспутов мы избрали «Личность А.С.Макаренко и его педагогика. Как оцениваются они отечественными и зарубежными макаренковедами». Цель диспута – помочь участникам диспута сформировать собственную точку зрения в оценке личности А.С.Макаренко и его педагогике. Тема диспута конкретизирована с помощью вопросов, раскрывающих суть поставленной проблемы, студентам рекомендован список литературы. Безусловно, вопросы сообщались ориентировочные, потому что, как правило, в ходе дискуссии возникали и другие. Студентам были предложены следующие вопросы: Какой комплекс очевидных достоинств присущ личности А.С.Макаренко как педагогическому деятелю в сопоставлении с другими великими педагогами? Отношение к личности А.С.Макаренко и его педагогике в 20-30-е годы и в 40-90-е. В чем это отношение проявлялось? А.С.Макаренко и сталинизм: правомерно ли такое сопоставление? Как оценивают зарубеж-

ність педагогічних позицій. Тому прагнув добирати колег переважно з тих, кого знав особисто по роботі в Кременчуці. Це Є.Ф.Григорович, Поповиченки. Запрошував Гороневича Б.Ф., А.П.Сугак, знаючи їх як професіоналів і вбачаючи в них однодумців. Щоб дібрати і сформувати колектив, він виборює право запрошувати і звільняти персонал, своєрідно підходить до комплектування штату.

Аналіз освітнього рівня вихователів колонії засвідчує, що для завідуючого при підборі наставників головними були професійно значущі якості особистості педагога, а не спеціальна освіта. «Мені іноді спадає на думку, що знання зараз не так важливі» (Макаренко А.С. Пед.соч.: В 8 т. - М., 1983-1986.-Т.3.-С.12), – міркував педагог у 1920 році й запрошував не лише таких «старих педагогічних вовків», як Єлизавета Федорівна, а й двадцятидвохрічну дівчину Лідію Миколаївну (Лідочку), що недавно закінчила гімназію, а також людину без усякої педагогічної освіти – П.І.Раковича, котрий полонив Макаренка вмінням спілкуватися з хлопцями, енергією. І хоча у 1924 р. лише двоє вихователів, у тому числі і Макаренко, мали інститутську освіту (при тому не вищу), а інші закінчили семінарії, гімназії, реальні та єпархіальні училища, досвід роботи цього творчого колективу став предметом уваги всієї країни.

Стимуляторами росту, згуртування педагогів були «велика творча праця...багато поезії і в роботі, і в житті» (Цит.праця.-Т.8.-С.8). Педагогічний колектив розробляв технологію ведення господарства як педагогічного процесу, виходячи з того, що виховує не сам вихователь, а середовище. Розробка нової системи організації виховної роботи, в основі якої єдиний колектив педагогів і вихованців, об'єднаних спільною працею, спільним дозвіллям; втілення нової системи навчання за комплексними темами, щоб стимулювати вихованців до активного пошуку знань, - усе це вимагало великого творчого напруження, обговорювалося на педагогічних радах, кристалізувалося у спільну думку, ставало предметом гордості, а подекуди і сумніву вихователів, утримувало, а іноді і відлякувало їх у глухому куті життя, який ставав центром прогресивної педагогічної думки того часу.

Протиріччя в розвитку педагогічного колективу колонії, які далися взнаки у 1923 році, показали А.С.Макаренку, що спільна мета і спільна діяльність, які об'єднують колектив педагогів, повинні підкріплюватися відносинами відповідальної залежності. Упорядкованість в обов'язках, котру здійснив завідуючий колонії у 1924 р., забезпечила чітку організацію діяльності колективу, підкріплену матеріальними заохоченнями за додаткові доручення.

Увага до роботи педагогічного центру, віднайдення шляхів його зміцнення допомогли А.С.Макаренкові досягти стабільності колективу вихователів. Порівняно з іншими навчальними закладами подібного типу, колонія демонструвала цілісність педагогічного колективу і тим самим «ці-

лісність розвитку педагогічної лінії» (Цит.праця.-Т.1.-С.45). У 1925 році із 12 вихователів у ній було четверо з п'ятирічним стажем (самій колонії виповнилося п'ять років), один – із чотирирічним, три – із трирічним, два – із дворічним і лише два – з однорічним стажем роботи в колонії. Отже, «середній стаж одного члена педколективу – 3,25 років, цифра величезна для стаціонарного закладу з правопорушниками» (Там само). У 1925 році А.С.Макаренко пішов далі у визначенні ефективності працездатності педагогічного колективу і запропонував формулу обчислення коефіцієнта педагогічного колективу через вияв співвідношення тривалості педагогічного і дитячого колективів. Оптимальним виявився показник у межах від 1 до 2. Колонія ім.Горького мала коефіцієнт 2,5, комуна Дзержинського – 1,1.

Розмірковуючи щодо діяльності вихователів у колонії, розробляючи зміст і систему їх роботи, А.С.Макаренко вичленив феномен «педагогічний колектив», обґрунтував необхідність його створення і показав шляхи, які допомагають педагогічному персоналу стати колективом.

*У.Ф.Кривонос
Полтава (Україна)*

ОПЫТ ИЗУЧЕНИЯ БУДУЩИМИ УЧИТЕЛЯМИ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ А.С.МАКАРЕНКО

Создавая гуманную, демократическую педагогику, А.С.Макаренко по-новому решил целый комплекс проблем воспитания. Его идеи и сегодня являются ориентиром в формировании у будущих учителей современного педагогического мышления. Вот почему подготовка педагогических кадров, их профессиональное воспитание настоятельно требуют глубокого освоения идей и новаторского педагогического опыта классика мировой педагогики. В течение двадцати лет работы в педагогическом институте нами накоплен определенный опыт ознакомления студентов с идеями великого педагога, становление которого можно представить в виде четырех этапов.

На первом этапе велась поисково-теоретическая работа (1977-1980 гг.): изучались исследования отечественных и зарубежных макаренковедов, проанализированы программы и учебные пособия по педагогике, истории педагогики, методике воспитательной работы. Итог данного этапа – накопление фактического материала о представленности наследия педагога-новатора в научной педагогике и практике профессионального воспи-

ные ученые педагогический гений А.С.Макаренко? Ваше отношение к их позиции? Что из педагогики А.С.Макаренко Вы бы взяли в будущую практическую деятельность?

Особое место на лабораторно-практических занятиях отводится выполнению студентами различных видов упражнений. Практика убеждает, что они способствуют развитию педагогического мышления студентов. Суть их в следующем: приводится отрывок из произведений А.С.Макаренко или выдержка из статьи макаренковедов, опубликованная в прессе. К данному тексту даны вопросы. Студент, прочитав текст и вопросы, приступает к анализу проблемы. Иногда приведенного текста недостаточно для подготовки обстоятельного ответа. Нужно прочитать соответствующий раздел (целостный текст), из которого взят данный отрывок. При том, отвечая на тот или другой вопрос, студент обязан приводить конкретные примеры из текста, подтверждающие то или иное теоретическое положение.

Не изжило себя и конспектирование соответствующих источников. В целях более качественной подготовки конспекта студентам заранее сообщаются вопросы, на которые они должны ответить, работая с источником. В системе работы с первоисточниками студенты составляют план работы, план-тезисы по отдельным произведениям А.С.Макаренко, рецензируют и пишут аннотации на книги и статьи отечественных и зарубежных макаренковедов. Так студенты писали рецензии на такие работы: Козлов И.Ф. Педагогический опыт А.С.Макаренко.-М.,1987; Развитие идей А.С.Макаренко в теории и методике воспитания /Под ред. В.М.Коротова.-М.,1989; А.С.Макаренко сегодня: Новые материалы, исследования, опыт /Сост.А.А.Фролов. - Нижний Новгород,1992; Лысенко П.Г. Судьбы воспитанников А.С.Макаренко.- Полтава,1994; Малинин В.И. Сухомлинский о Макаренко: незавершенный труд//Сов.педагогика.-1990.-№3.-С.85-93; Зюнкель В. В Эрмангене изучают Макаренко //Сов.педагогика.-1990.-№4.-С.181-189 и др.

Слушатели спецсеминара писали рефераты на темы из разных областей макаренковедения. Так, например, в 1997 г. студенты физико-математического факультета избрали такие темы: «А.С.Макаренко – студент Полтавского учительского института» (Береговая Н., М-41), «Проблемы самоуправления в наследия А.С.Макаренко» (Пальчик Л., Ф-42), «Изучение педагогического наследия Макаренко А.С. в Германии (Мисюра, М-41) и др.

Опыт проведения занятий по спецкурсу «Основы макаренковедения» показывает, что отведенного на него времени все же недостаточно. Однако результаты оценивания знаний студентов говорят о глубоких представлениях будущих учителей о личности великого педагога, широте его интересов, культуре, его выдающейся научно-педагогической деятельности в

области теорії і методики виховання. Важно і те, що вони орієнтовані і в проблемах зарубіжного макаренкознавства.

Безумовно, спецкурс вимагає від викладача дуже серйозної підготовки, систематичного вивчення виходячої в світ літератури по макаренкознавству. Належне проведення такого спецкурсу приносить професійне задоволення і викладачу, і студентам.

*П.Г. Лисенко
Хрещенчук (Україна)*

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА А.С.МАКАРЕНКА В ДОЛЯХ ЙОГО ВИХОВАНЦІВ

Вихованці А.С.Макаренка належать до тих людей, про яких Президент України Леонід Кучма в новорічному зверненні 31 грудня 1996 р. сказав: «Особливі слова подяки – представникам старшого покоління. Тим, хто виніс на своїх плечах нелюдський тягар цього переобтяженого бідами століття».

Величкий ювілей – 50-річчя Перемоги засвідчив, що ми не відмовляємося від своєї історії, долі батьків. І зобов'язані помножити зусилля, аби ваша осінь була теплою і спокійною, аби не соромно було дивитися в очі тим, кому зобов'язані своїм життям.

Хай у цю передноворічну ніч кожний з нас ще раз по-новому відкриє для себе нерозривність поколінь та традицій, що гуртують нас у великий народ.

Така атмосфера потрібна для повноцінного зростання нашої зміни».

Література про старше покоління сприяє вихованню нашої зміни на трудових, бойових, культурних традиціях народу. Саме до такої літератури належить книга П.Г.Лисенка «Долі вихованців А.С.Макаренка» («Полтавський літератор», 1994 р.).

Коли автор книги в 1966 році почав працювати над нею, вже існувало близько двадцяти публікацій про вихованців А.С.Макаренка. Значне місце в них відводилося загальним відомостям. Часом основним джерелом відомостей були слухи, що не могло не відбитися на достовірності інформації. Крім того, ще був незначний відрізок самостійного життєвого шляху вихованців, коли повністю не розкрився їх потенціал. Наприклад, ще в комуні А.С.Макаренко помітив неабиякі здібності Леоніда Конісевича, які він виявив у літературному гуртку. Але після виходу в самостійне життя Л.В.Конісевич не займався літературною творчістю, чим викликав невдо-

волення свого духовного батька. Це підтверджує листування між ними, вперше опубліковане в 1949 році («Советская педагогика», №3). Лише на схилі віку Леонід Конісеви́ч написав і опублікував два твори: «Большая семья» (М., 1980) та «Нас воспитал Макаренко» (Челябинск, 1993).

За темою книги про вихованців автор працює над докторською дисертацією «Теорія і практика А.С.Макаренка в долях його вихованців», про що Президент Академії педагогічних наук М.Д.Ярмаченко відгукнувся так: «Вітаю Ваш намір стосовно захисту докторської дисертації. Означена Вами тема, безумовно, є цікавою і становить велику наукову цінність». На думку неупереджених макаренкознавців, книга «Доля вихованців А.С.Макаренка» пронизує всі теми макаренкознавства. Вона показує продукцію видатного педагога, його вихованців. До такої думки схильні і справжні зарубіжні макаренкознавці – Д.Лаутер, Л.Фрьозе, З.Вайтц (Німеччина), Р.Едвардс (США), які впевнені, що гуманістично-емансипаційний зміст виховної концепції А.С.Макаренка, фундаментальне значення його новаторської «системності», загально-контекстуальний підхід, дозволять зробити прорив у майбутнє педагогіки, тому макаренківська концепція є не стільки феноменом минулого, скільки завданням майбутнього. Серед названих факторів значну роль відіграватиме результат діяльності видатного педагога – сотні прекрасних громадян, у формування яких він вклав свій могутній талант теоретика і практика. (Див. «Международные макаренковедческие исследования. Макаренко на Востоке и Западе. Ш»). (Н.Новгород, 1994).

У трьох розділах дисертаційного дослідження розглядаються такі основні проблеми: 1. Педагогічні принципи А.С.Макаренка, покладені ним в основу виховання справжньої людини. 2. Проблема єдності засобів виховання у програмі та практичній діяльності А.С.Макаренка. 3. Системний підхід до спадщини А.С.Макаренка – метод наукового аналізу і синтезу. Важливе місце в дисертації займають проблеми об'єкта дослідження та його гармонізація з предметом, метою, методологією, які сприяють зближенню раціонально-наукового та асоціативно-образного шляхів пізнання світу, зокрема взаємопроникнення теорії і практики А.С.Макаренка в ході вирішення проблем колективу і особистості, виховання рис справжнього громадянина. Як лейтмотив у цьому процесі є наведена в книзі цитата педагога, взята з листа до свого вихованця Ф.С.Борисова: «Потім ти ясно побачиш, що в людини повинна бути єдина спеціальність, – вона мусить бути великою людиною, справжньою людиною».

Мета А.С.Макаренка – виховання справжньої людини є водночас складним процесом, який відбувався не лише під безпосереднім впливом його колективу, а й у подальші роки життя і діяльності кожного вихованця як індивідуума і як соціального явища. Цим обумовлена спрямованість до-

слідження, його оригінальність у контексті на тільки макаренкознавства, але й всієї педагогіки.

Якщо так можна висловитись, долі вихованців Макаренка є в мініатюрі долею всього народу, складовою частиною якого вони були. Науковість дослідження забезпечується достовірними історичними подіями, документальністю відомостей, які наводяться в книзі. Як складова частина продуктивних сил країни вихованці здійснювали завдання будівництва і захисту від фашистських поневолювачів мирної праці мільйонів людей, завдань відбудовного періоду. До такої місії вони були підготовлені всією системою виховних засобів, адже видатний педагог цілеспрямовано реалізував педагогічну суть справи, приховуючи її в господарсько-побутових явищах, коли для вихованця на перший план виступали господарські, а не виховні завдання. Цим самим створювалися умови для вільного, гуманного, активно-творчого розвитку особистості, що є вихідним пунктом макаренківської «педагогіки паралельної дії». Досягнення значної самооплатності було доцільне як наслідок передусім педагогічних досягнень, а не наслідок прямого тиску на виробництво. Прагнення до суспільної значимості виробництва передбачало його повну відповідність до інтересів дітей, їхнього здоров'я і виховання, особливо в галузі вибору життєвого шляху і професії. Тому в наш час природною вимогою є новий погляд на проблему макаренківської системи виховання господаря країни, якому є до всього діло, який уболіває не лише за розбудову незалежної України, але й за швидкий перехід до ринкових відносин.

Прояв дисциплінованості вихованців, почуття обов'язку були постійною ознакою протягом усього їхнього життя, що забезпечувало успіх колективу і окремої особи, ставило кожного в умови захищеності. Ця ідея проходить через усе дослідження, вона виходить з необхідності розкриття цих рис у всьому життєвому досвіді вихованців, доведення, що дисципліна є не формою придушення колективом особистості, як дехто в цьому звинувачував А.С.Макаренка, а становить складову частину системи виховних засобів і є наслідком виховного процесу, зусиль колективу і його окремого члена. Сам педагог уміло поєднував інтереси колективу і особистості, різко висміював тих, хто неправильно розумів принцип колективного виховання. Про це свідчить такий його висновок: «У нас, коли стануть на шлях колективного виховання, так обов'язково вирішують слідкувати, щоб від усякої індивідуальності залишилися різки та ніжки».

Дослідження розкриває необхідність уважного вивчення і передбачення «кінцевих наслідків» виховання, що зміцнює його методологічну основу, глибше розкриває його зв'язок з життям суспільства, дозволяє посправжньому взятися за розв'язання проблеми єдності теорії і практики.

Значна увага приділяється розкриттю значення спадщини видатного педагога для сучасних педагогічних працівників. Передусім важливе місце

посідає його переконання про те, що необхідно не лише оволодіти основними положеннями педагогіки і психології, але й навчитися вільно володіти педагогічною технікою. Адже майстерність приходить у наслідок накопичення і осмислення досвіду, подолання помилок і апробації власних творчих знахідок та досягнень. Це має неабияке значення в органічному поєднанні економічних і педагогічних принципів у трудовому процесі та трудовому вихованні, у пошуках потенційних сил і можливостей особистості, взаємозв'язку багатьох компонентів виховного процесу та притаманних йому протиріч.

Проблема переоцінки, переосмислення теорії і практики А.С.Макаренка вимагає визначення того, що було даниною тому часові, а що є безумовним надбанням педагогіки світу, яке довго служитиме прийдешнім поколінням. Сформувавшись як особистість і як педагог ще до жовтня 1917 року, він увібрав у себе всі кращі риси народного вчителя-подвижника. З таким вантажем він прийшов у колонію, де почав пошук шляхів поєднання високої поезії гуманістичної педагогіки з суворою прозою відсталості, злиднів. А.С.Макаренко домагався, щоб вихованці не бачили спрямовуючої ролі своїх наставників, а відчували себе творцями тієї системи заходів, до яких вони вдавалися з великим піднесенням, з вірою в завтрашній день, у свої сили. Для кінцевих наслідків виховної роботи такий стиль має важливе значення.

Дослідження про долі вихованців А.С.Макаренка дає підстави стверджувати, що його система є педагогікою завтрашнього дня. Діалектична єдність переважної більшості його ідей має відіграти прогресивну роль у вихованні прийдешніх поколінь.

*Марія Дароци
Ниредьґаза (Венгрія)*

САМОУПРАВЛЕНИЕ В НАЧАЛЕ ВЕКА – ВКЛАД МАКАРЕНКО

Автономия, самоуправление – древние явления в истории воспитания. Уже в средневековых университетах можно найти студенческие организации; и позже (с XVII века) появляется эта форма. Но некоторые педагоги прекрасно пользовались возрождением структуры античного общества в школе, то с целью помогать обучению истории или языка, то с целью морального воспитания.

Вопрос самоуправления, автономии играл важную роль в теории и практике педагогики начала нашего века. Движение, которое сейчас будем называть реформпедагогикой, смотрело на детей, на образование по-другому. Оно видело в них развивающийся по своим законам организм и признало их право на самостоятельность, автономию. С этой целью были созданы органы самоуправления в учреждениях.

Так как реформпедагогику нельзя считать единым течением новаторства, разные деятели по-другому занимались теорией и практикой автономии.

Характерными чертами реформпедагогики являются разнообразные положения.

1. Обновление учебного процесса. В представлении новаторов, этот процесс зависит от интереса и развития детей, и преподаватель должен организовать подходящие условия для приобретения опыта и знаний. Для этого они пользуются органами самоуправления. Эта форма, на первый взгляд, напоминает нам давно известную групповую работу, но если посмотреть внимательнее, то можно заметить, что это не так. Ведь самоуправление в этом смысле организовало все школьные процессы. Так, в школе Френе они выдали школьный журнал, а в венгерской новой школе (рук. Домокош Ласлонэ) под его руководством организовывались ежегодно т.н. рабочие выставки. Они выбрали главную тему выставки и управляли работой. Самоуправление, с дидактической точки зрения, средство эффективной учебы, сфера познания способностей.

2. Подготовка к жизни. Часть представителей этого направления характеризуются общественной направленностью. И Дж. Дьюи и Г. Кершенштейнер были уверены в том, что органы автономии дают возможность детям столкнуться с такими ситуациями, которые они будут встречать (по всей вероятности) и во взрослой жизни. Этот опыт влияет одновременно на настоящее и на будущее: моральное развитие отдельных личностей - главный фактор развития, улучшения (словами Дьюи: прогресса) общества и государства. Самоуправление – средство гражданского, общественного воспитания, возможность познакомиться с иерархией, разделением труда, механизмом государства. Эти цели реализовывались в разных структурах. Многие (Френе, Домокош Ласлонэ) организовали самоуправление на основе системы ответственных. Другие (среди них Дьюи и Кершенштейнер) представили школу как маленькое государство, и они хотели бы подражать его структуре, механизму.

Говоря о начале века, мы не можем забывать о войнах, революциях первой трети XX века. И в их последствии появилась масса детей, потерявших семью, дом, даже и (временно) мораль, а самое главное – цель и смысл жизни. Они представляли собой трудную, ответственную, но все-таки интересную работу для педагогов.

Колонии, организованные для этих беспризорных детей, с точки зрения истории самоуправления, осуществили синтез всех разных, выше упомянутых функций и форм. В их практике, независимо от окружения, места и времени, педагоги считали главным средством формирования детей самоуправления, точнее многофункциональное самоуправление, которое появляется на всех этапах жизни и воспитанников и самого учреждения. За время II мировой войны в Венгрии евангелистский священник Габор Стекло взял на себя ответственность за тех детей, которые потеряли родителей, родственников. Он собрал этих детей, они жили в пустых дачах, иногда страдали от голода. Но все-таки, и в таких условиях, он нашел единственную подходящую форму работы с детьми, чтобы они (хоть на короткое время) могли забыть о прошлом и могли готовиться к лучшему будущему. Они основали свое собственное государство, под названием город Радости. Они написали свою конституцию, городом руководил Совет Министров. Они сами решили вопрос о гражданстве, выдали визу тем, кто выехал «за границу», т.е. в Будапешт. Взрослые и дети-министры вместе решали общие проблемы. Я хочу подчеркнуть, что игра была важна в жизни граждан, нельзя забывать о пользе этой игры, о тех способностях, которые выработались с помощью этого типа самоуправления.

Колония и коммуна, организованные Макаренко и его воспитанниками, с одной стороны, не отличаются от этого города. Пржде всего Макаренко «должен был» воспитать нового человека в старых, трудных условиях. И для этого он ищет подходящий арсенал, не забывая о том, откуда приходят дети, что они пережили уже, какие впечатления сформировались у них в предыдущих учреждениях.

Это, как и вся его практическая деятельность, имеет сказочный характер. Ведь вы хорошо знаете и помните, как они совместно придумали игру в казака, и как увидел педагог Макаренко в этом больше игры. И как постепенно и вместе с детьми построили структуру, содержание, иерархию.

Для них автономия и органы автономии являются средством игры. Например, что такое ответственность, как можно и надо руководить и подчиниться, что обозначает товарищ и коллектив, как можно организовать жизнь. В понимании Макаренко ответственность должны нести все, разница только в мере ответственности. И он прекрасно знал, что важно и необходимо отдать воспитанникам и полную ответственность – быть ответственным за всех и за все учреждение. Все знали: каждый может стать руководителем. И Макаренко построил (очень мудро) свою систему так, чтобы все узнали свои качества, свой характер в зеркале других, коллектива. Достаточно вспомнить систему отрядов, которая всем дала возможность руководить и подчиняться.

И то, что я считаю самым главным, -- отношение Макаренко ко всей этой «игре». Он знал ее значение, будущую пользу, но все-таки он мог

«играть» вместе со своими воспитанниками, на первый взгляд, забывая обо всем, живя ради этой игры.

Наконец, разрешите мне перечислить те факты, которые являются знаками синтеза в деятельности Макаренко, с точки зрения развития и истории самоуправления.

1. Структура уникальная. Они не подражали государственному строю, а сами придумали круг ответственных, их задачи.
2. Самоуправление всем дало возможность испытывать себя в разных ролях, и этим путем лучше узнать самого себя.
3. Самоуправление в учреждениях Макаренко имело много функций. Оно влияло не только на учебу, на моральное и общественное воспитание, а по своей сущности дало рамку жизни воспитанников. И это уникально.
4. Уникально и участие Макаренко в этой организации. Он был одновременно руководителем и товарищем по «игре».

По моим исследованиям, это единственная организация, которая развивала самого себя. У которой хоть система постоянная, но задачи разные по характеру, и поэтому всегда нужны другие усилия, другие способности. И на мой взгляд – это самое главное значение наследия Макаренко. Все сделать вместе с детьми, и развивать всю систему вместе с ними так, чтобы это было подходящим и для них, и для их воспитания, развития. И я уверена в том, что без саморазвития нет ни действующих концепций, ни эффективно работающих школ, учреждений.

*В.Є.Лобурець
Полтава (Україна)*

ДОСВІД А.С.МАКАРЕНКА І СВІТОВА ПЕДАГОГІКА

У наші дні, коли відбувається інтенсивний процес переосмислення і переоцінки подій і людей нашої багатостраждальної історії, є нагальна потреба в об'єктивному висвітленні педагогічної спадщини і особистості А.С.Макаренка. І це зрозуміло. Адже міжнародна організація ЮНЕСКО включила його у список найвидатніших педагогів ХХ століття.

Ідеї А.С.Макаренка про підхід до дитини з оптимістичною гіпотезою, його новаторська методика формування самостійності і волі у дітей та розвитку умінь і навичок колективного співробітництва не втратили актуальності і сьогодні. Досвід Макаренка в різних модифікаціях використову-

ється у виховних закладах Німеччини, Данії, Китаю, Японії, Угорщини, Польщі, Чехії, США, Ізраїлю, Росії та інших країн і, звичайно, України.

Позитивним явищем розвитку сучасного макаренкознавства є перехід учених від конфронтації та всіляких звинувачень у фальсифікації спадщини видатного педагога до міжнародного співробітництва. Для обміну науковою інформацією та досвідом практичної роботи щодо втілення ідей Макаренка в життя проводяться міжнародні та регіональні наукові конференції.

У вересні 1991 року 13 країн Європи, Азії і Америки на установчій конференції в Полтаві утворили Міжнародну макаренківську асоціацію. Прийнято Статут асоціації та обрано керівні органи. Президентом асоціації тоді став М.Д.Ярмаченко (Україна), віце-президентами – Г.Хілліг (Німеччина), А.А.Фролов (Росія), М.Біблюк (Польща) та В.Є.Лобурець (Україна).

Організаційним центром Міжнародної макаренківської асоціації проголошено Полтаву, яка водночас є і центром Української асоціації Антона Макаренка. На Полтавщині Макаренко багато років працював вихователем та керівником дитячих навчально-виховних закладів, під Полтавою і поблизу Харкова ним було розроблено і втілено в життя систему виховання в умовах дитячого трудового колективу, у Кременчуці та в селі Ковалівка діють музеї-заповідники педагога, а в Полтавському педінституті, де в 1914-1917 роках А.С.Макаренко здобував освіту, з 1985 року працює наукова макаренківська лабораторія.

Одним із завдань діяльності Міжнародної макаренківської асоціації є об'єднання зусиль вчених у проведенні досліджень для створення повної наукової біографії А.С.Макаренка, яка була б вільною від суб'єктивізму та всіляких політико-ідеологічних нашарувань. Сьогодні подекуди ще побуває думка про Макаренка як представника тоталітарної педагогіки. І в цьому немає нічого дивного. Адже за радянських часів систему його виховання оголошували універсальною і єдино правильною, а особу розглядали як зразок педагогічної непогрішимості і відданості правлячому режиму.

Нам потрібно рішуче відмовитися від догматичного підходу до характеристики А.С.Макаренка і системи його виховання, глибоко дослідити еволюцію його педагогічних поглядів. Початок уже зроблено. Дослідження, що ведуться в різних країнах у наші дні, дають можливість відтворити образ істинного Макаренка, який у надзвичайно складних умовах вів пошук шляхів виховання соціально занедбаних дітей, помилявся, страждав, але завжди любив своїх вихованців і твердо йшов до своєї мети.

Одним із перших вагомих результатів співробітництва вчених Міжнародної макаренківської асоціації стало видання збірника «А.С.Макаренко сьогодні: нові матеріали, дослідження, досвід» (Нижній Новгород, 1992). У збірнику вперше опубліковано маловідомі авторські

матеріали А.С.Макаренка, документи про його творчість, дослідження з окремих питань діяльності педагога та досвіду використання його педагогічної спадщини. Представлено матеріали дослідників з України, Росії, Угорщини, Польщі, Молдови, Чехії, Китаю та Німеччини. Вони переконливо засвідчують, що в сучасному міжнародному макаренкознавстві стали помітними відхід педагогічної думки від політики, а також утвердження об'єктивного погляду на Макаренка і його діяльність.

Позитивно зарекомендувала себе така форма міжнародного співробітництва макаренкознавців, як проведення наукових конференцій та симпозиумів. За останні роки міжнародні конференції відбулися майже у всіх центрах макаренкознавства. Зокрема, велику увагу привернули до себе міжнародні форуми в Оломоуці(Чехія), Дебрецені(Угорщина), Марбурзі(Німеччина), Пекіні(Китай), Полтаві(Україна), Нижньому Новгороді, Санкт-Петербурзі, Москві, Волгограді(Росія). З кожним роком розширюється коло дослідників спадщини А.С.Макаренка, урізноманітнюється проблематика досліджень.

З 1968 року на високому професійному рівні ефективно працює лабораторія «Макаренко-реферат» науково-дослідного центру порівняльної педагогіки при Марбурзькому університеті під керівництвом доктора Г.Хілліга. У 1976 році вчені цієї лабораторії започаткували випуск двомовного(німецькою і російською) видання «Зібрання творів А.С.Макаренка». Німецьким ученим належить пріоритет у проведенні історико-біографічних досліджень про А.С.Макаренка а також текстологічна робота з його творами.

Над підготовкою багатотомної книги «Макаренко на Сході і Заході», що виходить у Німеччині, німецькі вчені доктори Г.Хілліг та З.Вайтц успішно співпрацюють з відомим російським макаренкознавцем доктором А.А.Фроловим, який очолює редакційно-видавничу роботу Міжнародної макаренківської асоціації, та іншими вченими. Вони публікують нові документи про життєвий і творчий шлях А.С.Макаренка, а також дослідження з філософських, етико-психологічних, соціальних, теоретико-педагогічних та інших аспектів його спадщини.

Давні традиції у вивченні спадщини А.С.Макаренка мають учені Польщі. «Нестором міжнародного макаренкознавства» називають професора О.Левіна з Варшави. Ще з 1938 року він, тоді ще молодий вихователь Будинку сиріт, за рекомендацією Я.Корчака прочитав «Педагогічну поему», «захворів» Макаренком і почав використовувати його досвід у роботі з польськими дітьми. О.Левін досліджує внесок А.С.Макаренка в світову педагогіку, у реформування системного підходу до виховання і перевиховання «важких» дітей.

Багато уваги творчості А.С.Макаренка приділяє відомий польський учений доктор М.Библюк (Торунь).

Значних успіхів у вивченні спадщини А.С.Макаренка досягли вчені Угорщини. При Педагогічному товаристві вони створили угорський комітет Антона Макаренка. Провідну роль у цьому відіграють такі відомі вчені-макаренкознавці, як доктори Ф.Патакі і Е.Фаркаш (Будапешт) та доктор А.Петрікаш (Дебрецен).

У міжнародному макаренкознавстві багато і плідно працюють доктори Л.Пеха (Оломоуц), Р.Едварде (Чикаго, США), Д.Данстен (Бірмінгем, Великобританія), Би Шуджи (Пекін, Китай), Х.Расмуссен (Копенгаген, Данія), І.Назель (Цюріх, Швейцарія) та багато інших.

Значний вклад у діяльність Міжнародної макаренківської асоціації вносять і педагоги України. І серед них такі відомі дослідники, як академіки АПН України М.Д.Ярмаченко і І.А.Зязюн (Київ), професори М.Ф.Гетманець і Л.Д.Попова (Харків), доценти Н.В.Абашкіна (Київ) і М.М.Окса (Мелітополь) та інші.

Не залишилася непоміченою робота кафедри педагогіки і психології Львівського університету, якою керував відомий учений-макаренкознавець Ф.І.Науменко. Адже це саме з його ініціативи та під його редакцією ще в 1949 році вийшли вибрані педагогічні твори А.С.Макаренка в 4-х томах, а пізніше – 11 збірників наукових праць «А.С.Макаренко».

У постійному науковому пошуку перебувають працівники Кременчуцького педагогічно-меморіального музею А.С.Макаренка. Крім значної пропагандистської роботи, вони ще займаються й виданням літератури. Так, директор музею П.Г.Лисенко у 1994 році опублікував у Полтаві книгу «Доли вихованців А.С.Макаренка», у яку увійшли матеріали більш ніж про 200 його вихованців.

Важко переоцінити внесок у роботу Міжнародної макаренківської асоціації співробітників лабораторії А.С.Макаренка при Полтавському педінституті. Їм належала вирішальна роль у пошуках матеріалів до експозиції музею-заповідника в селі Ковалівка під Полтавою, де в 1920-1926 роках працювала очолювана Макаренком дитяча колонія ім.М.Горького.

Учені лабораторії (керівник – доцент Л.В.Крамущенко), зокрема, ведуть значну науково-пошукову та бібліографічну роботу. Картотеска макаренківської літератури лабораторії нараховує близько 9 тисяч назв. Лише за останні роки ними підготовлено і видано такі значні праці, як «А.С.Макаренко і практика сучасних закладів дитячого виховання» (Полтава, 1991), «А.С.Макаренко. Життя і педагогічна діяльність» (Полтава, 1992), «Педагогічна майстерність А.С.Макаренка-вихователя» (Полтава, 1993), «Формування педагогічної культури в Україні» (Полтава, 1996) та багато інших.

У роботі Міжнародної макаренківської асоціації беруть участь і вихованці Макаренка. В музеях Кременчука, Ковалівки та в лабораторії

А.С.Макаренка при Полтавському педінституті зібрано немало їхніх спогадів про свого вчителя. Ці матеріали, зрозуміла річ, ще чекають дослідників.

В сучасних умовах ідеї Макаренка використовуються як оригінальна система виховання дітей, що доповнюється і розвивається із урахуванням традицій та конкретно-історичних умов кожної з країн. Мова йде не про сліпе копіювання досвіду видатного педагога, а про внесення до нього елементів творчості.

Міжнародна макаренківська асоціація визначила завдання на найближчі роки. Серед них – написання наукової біографії А.С.Макаренка, підготовка повного зібрання його творів, популяризація новаторських ідей і технологій в організації виховання молоді. Особливої значущості набуває дослідження проблеми «А.С.Макаренко у контексті розвитку світової педагогіки».

Міжнародне співробітництво макаренкознавців, незважаючи на труднощі, продовжується. Адже великі і відповідальні завдання можна розв'язати лише об'єднаними зусиллями вчених-макаренкознавців усього світу.

*Н.А.Калініченко
Кіровоград (Україна)*

ТВОРЧИЙ РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ А.С.МАКАРЕНКА З ТРУДОВОЇ ПІДГОТОВКИ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

Видатний педагог ХХ століття А.С.Макаренко залишив, визнаний педагогічною громадськістю, слід у педагогічній науці, розкривши великі можливості учнівського колективу у створенні умов для розвитку особистості, довів доцільність оптимального поєднання колективного впливу з індивідуальним підходом, науково обґрунтував педагогічні умови трудового виховання, вніс багато цінного в теорію сімейного виховання, вказав реальні шляхи досягнення педагогічної майстерності, закономірності і умови особливого впливу на вихованців особистості вихователя.

Учительський шлях Антона Семеновича пов'язаний з Долинським училищем, нині другою Долинською загальноосвітньою школою, що на Кіровоградщині (1911 - 1914 рр.).

Уже в перший рік роботи А.С.Макаренко став авторитетним педагогом не лише для учнів, учителів, але й для батьків. Він викладав російську

словесність, креслення, був вихователем інтернату. Спочатку педагог поселився в сім'ї робітника станції Івана Степановича Тернова, а пізніше – в шкільному інтернаті, де й жив аж до самого виїзду в 1914 році.

У Долинській його пам'ятають і нині. За свідченням його учнів, уроки молодого вчителя відзначалися високою майстерністю, були живими, цікавими, захоплюючими. Антон Семенович був дуже вимогливим, поважав у кожному учневі людину. Він нікого не ображав, віддавав свій вільний час учням. Навіть на перерві займався іграми з дітьми, що немало дивувало і учнів, і вчителів, бо нічого подібного раніше в школі не було.

У зимовий час він з учнями залив ковзанку, де навчав їх кататись на ковзанах, там же збудували і карусель. Все це були «витівки» дивака – так називали і учні, і вчителі молодого Макаренка.

Із січня 1954 року і донині вчитель історії з Долинської Іван Леонтійович Евсеєв збирає і узагальнює відомості про педагогічну діяльність Антона Семеновича. За підтримки громадськості Долинської в колишньому Долинському училищі створений педагогічний музей А.С.Макаренка (1978 р.). У 1979 році відкрито пам'ятник, а в 1983 році Долинській середній школі №2 присвоєно ім'я Антона Семеновича Макаренка. Перу Івана Леонтійовича належить і повість «Макаренко в Долинській».

Педагогічні ідеї А.С.Макаренка справили великий вплив на В.О.Сухомлинського. Незадовго до смерті він висловив своє ставлення до великого педагога: «... Люблю за гуманність, справжню вимогливу гуманність, за глибоку віру в людину» (Развитие идей А.С.Макаренко в теории и методике воспитания . - М., 1989. - С.42).

У практичній діяльності сучасних освітньо-виховних закладів необхідно реалізувати провідні ідеї А.С.Макаренка, пов'язані з трудовою підготовкою школярів, а саме:

- розглядати працю як дуже важливу частину загальної системи виховання;
- трудове життя вихованців пов'язувати з вихованням громадянського обов'язку, почуттям честі і відповідальності;
- враховувати, що джерело творчої праці полягає не стільки в його змісті, скільки у ставленні людини до роботи.

Зміст продуктивної праці вихованців А.С.Макаренко бачив у можливості такої її організації, яка б забезпечувала професійну підготовку з урахуванням нахилів та інтересів. Він наполегливо прагнув, щоб у виховних закладах використовувалась сучасна техніка, наука, сучасна технологія.

У господарському розрахунку Антон Семенович вбачав не тільки економічний, а й виховний аспект. Шкільне господарство розглядалось передусім як педагогічний фактор: над господарськими переважали педагогічні завдання.

Кіровоградщина має багаті традиції трудової підготовки школярів, започатковані Макаренком в 30-х роках, продовжені в 60-х роках в учнівських виробничих бригадах та трудових об'єднаннях школярів, міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, таборах праці і відпочинку. В сьогоденнішніх умовах економічної і соціальної кризи чітко виявляється протиріччя між вимогами, що їх висуває суспільство до випускників загальноосвітніх шкіл, і вкрай недостатнім соціально-трудовим досвідом, який одержують випускники в закладах освіти.

Трудовому становленню школярів, їх соціальній адаптації сприяють малі державні підприємства деяких шкіл області, які продовжують традиції учнівських виробничих бригад. Вони мають свій статус, штамп, печатку, рахунок у банку.

Реформуванню учнівських виробничих бригад у малі державні учнівські підприємства сприяли розповсюдження орендного підряду, паювання, зміна форми власності.

Багаторічний досвід роботи учнівських виробничих бригад переконав нас у тому, що духовний розвиток вихованців відбувається із розвитком господарства і залученням колективу до управління цим господарством. В малих державних підприємствах старшокласники долучаються до нових форм господарювання на землі в умовах ринкової економіки, оволодівають навичками економічного аналізу, менеджменту і маркетингу.

Економічні знання учні одержують як на уроках трудового навчання, так і в процесі колективної продуктивної праці. Використовується досвід кращих агрофірм, зокрема агрофірми імені О.В.Гіталова села Комишуватого Новоукраїнського району із створення підсобних переробних цехів та міні-підприємств малого бізнесу. Старшокласники знайомляться із структурою плану ділової активності, який включає: аналіз ринку, стратегію маркетингу, організацію виробництва і структуру управління.

Деталізуємо кілька із названих підструктур.

Аналіз ринку (на прикладі міні-пекарні) включає вивчення попиту на продукцію. Вивчення якості сировини, яка є в господарстві або поставлятиметься (закуплятиметься, обмінюватиметься по бартеру) іншими господарствами.

Оцінка потреб споживачів. У якій кількості, якої якості, якого асортименту продукції та обслуговування чекають споживачі. Чи готові вони заплатити дорожче за кращу продукцію і обслуговування.

Аналіз діяльності конкурентів дає можливість проаналізувати, хто виробляє дану продукцію, в якій кількості, якої якості, асортименту. Які у конкурентів виробничі потужності, їх сильні і слабкі сторони.

Вивчаються ціни та основи ціноутворення, їх складники, які ціни переважають. Яка тенденція динаміки цін: стабільні, знижуються, зростають.

Після проведення аналізу ринку старшокласники знайомляться із стратегією маркетингу за відповідним планом, структурою і функціями управління і відповідно «приймають рішення».

Запропонована нами структура плану ділової активності з конкурентним економічним аналізом використовується як модель ознайомлення і підготовки учнів до організації міні-підприємств переробної промисловості і як метод формування економічного мислення, економічного аналізу, навичок підприємницької діяльності в структурі агропромислового комплексу в сучасній соціально-економічній ситуації ринкових відносин.

Використовуємо на основі педагогічного досвіду А.С.Макаренка одну із складових успішної трудової підготовки дітей – цілеспрямовану роботу з батьками за програмою родинно-національного виховання «Родина і діти».

Сутність технології трудового та економічного виховання, роботи в сім'ях учнів полягає у формуванні в них готовності до самостійного життя та праці для забезпечення свого добробуту, успішного розвитку України.

Спадщина видатного педагога ХХ століття А.С.Макаренка актуальна і життєдайна нині, коли освіта України перебуває в скруті; вона сягне і в майбутнє тисячоліття – бо дітей завжди приваблювала активна дія, самореалізація, самоствердження, романтика і високі гуманні ідеали – Добро, Праця, Дружба, Радість.

*Я.Т.Калениченко
Київ (Україна)*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ А.С.МАКАРЕНКА

На сучасному етапі, коли національне культурне відродження України відбувається в складних економічних умовах, особливе місце відводиться державою сім'ї, яка є для дитини тією мікромоделлю суспільства, через яку засвоюються його цінності, духовна культура. Але для того, щоб вирішити проблеми сімейного виховання, сьогодні необхідне вивчення не лише сучасних теорій про сім'ю та сімейне виховання, а й переосмислення досвіду минулого.

У цьому контексті на особливу увагу заслуговують думки про сімейне виховання А.С.Макаренка. Педагог мріяв створити своєрідну енциклопедію

дію сімейного виховання у 4-х томах, але передчасно смерть перешкодила здійсненню цього прекрасного задуму. В 1937 р. був надрукований лише перший том «Книги для батьків».

У цій книзі Антон Семенович звертається до того середовища, в якому закладаються перші основи виховання майбутнього громадянина, а саме, до сфери сімейних стосунків. Поставивши в центрі уваги проблеми формування нової людини, він хотів допомогти мільйонам батьків у розв'язанні повсякденних виховних завдань, бо жодна сім'я, на його думку, не має права давати «ніяких процентів браку, навіть обчислюваними сотнями одиниць»(Макаренко А.С. Твори: В 7 т. - К., 1954. - Т.4. - С.12). Тому кожні батько й мати повинні знати, кого вони хочуть виховати зі своєї дитини, а для цього необхідно розробити «деталізовану й продуману програму» (Там само. - С.16).

Які ж риси повинні формувати у своїх дітей батьки? Колективізм, гуманізм, працьовитість, дисциплінованість, правдивість, чесність, патріотизм та ін. Та для того, щоб виховати ці якості в дитині, треба, вважав Макаренко, прагнути, щоб сім'я була повноцінною. Такою родиною, на його думку, може бути лише та, в якій є кілька дітей різного віку. В «Книзі для батьків» Макаренко розповідає про сім'ю коваля Веткіна, в якого росло тринадцять дітей, і всі вони всупереч матеріальним труднощам були здоровими і життєрадісними. Сім'ї, в яких росте одна дитина, Макаренко називав «дефективними» і радив таким батькам узяти в свою сім'ю дитину з дитячого будинку або сироту. На привеликий жаль, у наш час, як правило, однодітні сім'ї. І тому батькам потрібно мати багато розуму, тактовності та прозорливості, щоб не зіпсувати своє чадо.

Велику увагу Антон Семенович приділяв питанням батьківського самовиховання, вважаючи, що повсякденно повинен бути «батьківський контроль за кожним своїм кроком» (Там само. - С.341). Бо батьки виховують дітей не лише тоді, коли вони з ними розмовляють, повчають, карають. Діти виховуються навіть тоді, коли батьки відсутні, бо все має значення для дитини: і як одягаються батьки, і як вони розмовляють з іншими, і як радіють або слухають, навіть як читають газету.

Все це, говорив Антон Семенович, має велике значення у вихованні дітей. Винятково велику роль у житті і вихованні дітей відіграють громадська активність, політичне і громадське обличчя батьків.

Ще на одну дуже важливу обставину в сімейному вихованні звертав увагу Антон Семенович. Це щастя самих батьків. Діти повинні бачити своїх батьків щасливими, життєрадісними, такими, що не гніваються через кожну дрібницю. Роздратовані, злі батьки не користуються повагою в ді-

тей, викликають не лише відразу до себе, а й зневагу. Отже, Антон Семенич закликав батьків не сваритися в присутності дітей, тим більше не кричати на них.

А.С.Макаренко прочитав спеціальну лекцію для дорослих «Про батьківський авторитет», у якій дав глибокий психолого-педагогічний аналіз різних проявів фальшивого авторитету. Це «авторитет любові», коли батьки через надмірну любов виховують нещирих і брехливих егоїстів; «авторитет підкупу», коли дорослі купують слухняність дітей; «авторитет дружби», коли батьки дозволяють себе називати «Петьками» та «Марусянками»; авторитети «придушення», «чванства», «педантизму» і т.ін. Часто ці фальшиві авторитети побутують і в наших сім'ях. Тому так корисно батькам прислухатися до Макаренка, який підкреслює, що справжній авторитет повинен базуватися на трудовому житті батьків і, це особливо важливо, їхній громадянській поведінці. «Тільки ті батьки, громадяни нашої країни, які живуть повноцінним життям, матимуть у дітей справжній авторитет» (Там само. - С.274).

Надзвичайно актуально звучать нині думки А.С.Макаренка про виховання в дітей почуття міри і гальма. Коли батьки виконують усі примхи дітей, пов'язані з матеріальними витратами, вихованці у таких сім'ях втрачають почуття міри, що призводить до сумних наслідків. Педагог засуджував таких батьків і закликав, щоб вони не вважали своїх дітей «квітками життя», а виховували в них розумні потреби.

Дуже важливу роль у справі виховання високоморальної людини, на думку Макаренка, відіграє праця. А тому з перших кроків життя треба привчати дитину до праці «як до моральної категорії, а не категорії вузького розрахунку» (Макаренко А.С. Избранные произведения. - К., 1984. - С.566). Діти повинні бачити в праці головну радість життя. Разом з тим треба виховувати в них відразу до тих людей, котрі не хочуть працювати. Саме в такому вихованні правильного відношення до людей працелюбних і ледарів і буде полягати моральна підготовка дітей.

У лекції «Про виховання в праці» він розробив струнку програму трудового виховання дітей у сім'ї. Але для того, щоб діти виконували доручення охоче, треба вміти правильно його дати. Краще за все, говорить педагог, звертатися до них з проханням. Якщо ж діти його не виконують, слід знайти форму звичайного доручення «спокоїного, впевненого, ділового». Якщо ж це не допоможе, то необхідно застосувати примус різних відтінків, але при цьому слід остерігатися фізичних покарань, бо саме вони викликають відразу до будь-якої роботи.

А.С.Макаренко вважав, що для того, щоб виховати справжнього громадянина, необхідно подбати про те, щоб їхня дитина увійшла в життя повноцінною людиною. І в цьому разі педагог дає також багато ко-

рисних порад. Дуже рано треба починати виховувати в дітей інтерес до книжки, газети, кіно, театру, музеїв, виставок. Але робити це треба розумно. Наприклад, Антон Семенович говорив про те, щоб діти переглядали ті кінофільми, котрі доступні їхньому розумінню, і, крім того, не за рахунок часу, відведеного для читання книжки.

Як актуально звучать ці думки педагога сьогодні! Адже нерідко батьки дозволяють дітям дивитися такі телевізійні та відеопередачі, які отрують їхню свідомість сексуальними збоченнями, захопленням наркотиками, вбивствами, та ще в такій кількості, що про жодні інтелектуальні розваги не може бути й мови. Саме така безконтрольність спричиняє зниження інтересу в дітей до прекрасного, а натомість викликає нездоровий інтерес до всього негативного.

Багато важливих питань поставив перед батьками А.С.Макаренко, на які й сьогодні не завжди легко дати відповідь. Наприклад, він розглядає з педагогічної точки зору питання про сімейне господарство, про участь в ньому дітей. Педагог вважав, що саме з допомогою правильного керівництва в галузі сімейного господарства в дітях виховуються такі важливі риси, як «колективізм, чесність, турботливість, відповідальність». У лекції, що називається «Сімейне господарство», Макаренко детально розповідає, як з допомогою посиленої участі в сімейному господарстві виховується кожна з цих рис. Макаренко рекомендує батькам повідомляти своїм дітям де вони працюють, які матеріальні можливості сім'ї, радить батькам давати дітям кишенькові гроші, починаючи з 9-10-річного віку, але обережно перевіряти, куди дитина їх витрачає. Така довіра до дітей, на думку Макаренка, виховує в них самостійність. Як же помиляються деякі батьки сьогодні, коли дають дітям великі суми грошей, не знаючи, для чого вони їм потрібні.

Не обминув педагог і питання про єдині вимоги до дітей школи і сім'ї. Він дуже слушно зауважував, що школа має керувати сім'єю. Але це керівництво мусить бути дуже тактовним. Макаренко говорив, що найважливіший обов'язок школи має полягати в тому, щоб навчити батьків правильного мистецтва виховання, бо вміння виховувати – це таке ж мистецтво, як добре грати на скрипці або роялі, добре малювати картини, бути хорошим фрезерувальником або токарем. Але для того, щоб батьки навчилися правильно виховувати своїх дітей, вони постійно повинні розширювати свій світогляд у цій складній і відповідальній справі.

Неоціненну спадщину з питань сімейного виховання залишив нам А.С.Макаренко. Вона й сьогодні приносить велику користь батькам, бо, як образно писав видатний педагог, батьки завжди повинні пам'ятати, що добре виховані діти – це наша щаслива старість, а погано виховані – це наші сльози, наша провина перед іншими людьми.

НАСЛЕДИЕ А.С.МАКАРЕНКО И «ОФИЦИАЛЬНАЯ ПЕДАГОГИКА» РОССИИ НАЧАЛА XX В.

(реализация идеи целесообразности и эстетики в воспитании)

В истории педагогики рассмотрены некоторые аспекты связи А.С.Макаренко с идеями А.Н.Радищева, Н.И.Новикова, Н.И.Пирогова, К.Д.Ушинского. Вне поля зрения оставалась связь этого наследия с «официальной педагогикой» дореволюционной России. Применительно к тому времени под «официальной педагогикой» понимается «совокупность теоретических и нормативных положений, отражающих идеологию государства и мотивирующих цели, задачи, инструменты его школьной политики» (Школа в России накануне и в период революции 1905-1907 гг./Под ред. Э.Д.Днепров.- М., 1985.- С.50).

В начале XX в. в либеральной прессе отечественная школа подвергалась радикальной критике. Педагоги либеральной и отчасти демократической ориентации утверждали, что «старая школа» является тормозом развития отечественного образования. Но «никто не мог с достаточной определенностью раскрыть смысл данного прилагательного, а тем более назвать теоретиков «старой школы» (Егоров С.Ф. Педагогика и политика в образовании России начала XX в.//Материалы конференции молодых ученых.-Ч.1.- М., 1997.- С.30). Хотя «официальную педагогику» и характеризовали как консервативную, изжившую себя, ни один из критиков не называл ее конкретных представителей.

Идеи «официальной педагогики» в начале XX в. представляли А.И.Георгиевский, К.П.Победоносцев, С.А.Рачинский, А.А.Мусин-Пушкин, К.П.Яновский. Эти педагоги и деятели исходили из необходимости укрепления монархического государства, придерживались традиций западно-европейской, в особенности немецкой педагогики (И.Ф.Герbart, А.Г.Нимейер, Паульсон, Баумайер, Рейн). Главной целью общеобразовательной школы считалось религиозно-монархическое воспитание. При этом утверждалось, что в обществе переоценивают значение науки.

«Официальная педагогика» была очень четко ориентирована на гарантированный результат воспитания. При этом считалось, что школа нуждается не просто в декларациях религиозно-монархического воспитания, а в такой организации школьной деятельности, которая обеспечивала бы «душевное и телесное здоровье» воспитанников при их интеллектуальном

развитии на уровне требований современной жизни. «Официальная педагогика» много внимания уделяла целенаправленному формированию «духа», «уклада» образовательного учреждения.

Принцип целесообразности воспитательной практики дореволюционной школы конкретизировался в следующих положениях: создание и развитие «традиций жизнедеятельности учреждения»; безусловное соблюдение определенных норм в работе школы, основанное на понимании необходимости и пользы их выполнения; своевременное ознакомление детей с их обязанностями; систематически осуществляемый контроль за их соблюдением; привлечение детей к укреплению порядка в учебном заведении; направленность воспитания на предупреждение проступков детей.

Воспитательная система дореволюционной школы должна была действовать на чувственно-эмоциональный мир детей и их разум, определяя поведение воспитанников не только в школе, но и вне ее. Большое внимание уделялось эстетике бытовых отношений: обращение к учащимся на «Вы», аккуратность внешнего вида, требования к осанке и походке, белые скатерти в столовой, культура еды. Во всех дореволюционных образовательных учреждениях, как и в системе государственной службы, форма одежды имела полувойсковой характер. Сходные по фасону шинели, фуражки, гимнастерки в зависимости от типа школы отличались цветом, кантами, эмблемами, пуговицами. Для педагогов и воспитанников существовали две формы одежды: повседневная и парадная. Последняя «была предназначена для ношения в обществе и обязательна для всех в торжественных случаях».

Во время праздников в торжественной обстановке здание учебного заведения иллюминировалось, актовый зал украшался флагами, зеленью, создавалось чувство приподнятости, духовного комфорта, радости. Для педагогов, учащихся и гостей общие чувства и действия были важным средством приобретения социального опыта и овладения нравственными ценностями.

Огромное значение в «официальной педагогике» придавалось формированию религиозных чувств – любви и преданности, удивления и восторга, трепетности и способности к самоотречению. Этому способствовали убранство школьной церкви, пение, живописные изображения, повествующие о священных событиях и религиозно-нравственных идеалах. Общественные богослужения, т.е. посещение приходской церкви, воспитывали социальные чувства, общность людей разного возраста и социального положения. Атмосфера праздничности, сосредоточенность и несуетливость, общая молитва, правила поведения в храме, обнажение головы при вхождении в него и многое другое – все это имело немаловажное воспитательное значение.

Старая школа была знакома А.С.Макаренко не только по педагогической литературе того времени, но и по собственному опыту работы в железнодорожном училище в 1905-1914 гг. Он отмечал следующие положительные стороны воспитательной практики дореволюционной школы: действенную систему школьных норм и отношений, наличие определенных «форм и процедур», «ясное положение учителей в обществе». «Старая школа была очень выдержанна в отношении стиля» (Макаренко А.С. Пед.соч.: В 8 т. - М., 1983-1986. - Т.1.- С.213). Как он считал, именно целесообразность воспитания дореволюционной школы проявлялась прежде всего в стиле ее жизнедеятельности.

Осмысливая деятельность советской школы, А.С.Макаренко использовал свое знание «официальной педагогики». В материале 1935 г., впервые опубликованном в 1958 г. под заголовком «Некоторые соображения о школе и наших детях», он дает характеристику воспитания в советской школе в сравнении с опытом дореволюционной школы. В качестве главного недостатка советской школы он называет отсутствие «определенного стиля и тона в ее работе». В этом недостатке, по его мнению, отразилось слабое, нечеткое определение конкретных целей воспитания и общих принципов их реализации. Плохую дисциплину и успеваемость он считал следствием именно этих причин.

Педагогическая концепция А.С.Макаренко отличается необычайной целеустремленностью. В этом главный источник ее могущества, цельности и привлекательности. Высокие результаты обеспечивались согласованностью педагогических целей, системы средств и критериев оценки реальных результатов воспитания. На этой триаде строилась макаренковская логика педагогической целесообразности.

А.С.Макаренко очень хорошо учитывал в воспитании возрастные потребности детей в развитии их чувств, стремление к игре, красоте, романтике. В трудовой колонии и коммуне широко использовались символы, ритуалы, музыка. Они наполнялись богатым содержанием, социальным смыслом. Эстетика жизни и отношений создавала и поддерживала настроение радости, полноты, уверенности, красоты. Различные эстетические средства создавали определенный эмоциональный настрой, чувство солидарности, готовности к активным действиям.

Эстетика коллектива способствовала активизации внутреннего духовного мира детей, развивала у них чувства гордости, чести, уверенности в себе и в своем будущем. Она также была средством «экономии» сил коллектива, упорядочения его действий.

Тезис о целесообразности воспитания до сих пор является в педагогике дискуссионным. Обозначается два подхода: признание или отрицание **цели воспитательной цели с учетом необходимых практических средств и соответствующих ясных критериев достижения этой це-**

ли. Есть точка зрения, согласно которой считаются несовместимыми гуманизм и целесообразность. Предполагается, что четко целесообразный воспитательный процесс исключает альтернативу, превращает воспитание в механический, искусственный процесс и противоречит жизни, в которой все определяет мобильность и непредсказуемость развития.

Опыт дореволюционной педагогики и воспитательная практика А.С.Макаренко такое противопоставление целесообразности и гуманности отрицает.

*С.Ю.Карсакова
Нижний Новгород (Россия)*

ОПЫТ ИССЛЕДОВАНИЯ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИИ А.С.МАКАРЕНКО НА ОСНОВЕ «ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ОПЕРАЦИИ»

1. А.С.Макаренко – первый отечественный педагог, признавший необходимость технологического подхода в воспитательном процессе и реализовавший его в своей практике. «Пока мы не придем к необходимому уважению своей технологической науки, мы не сможем воспитывать детей» (Макаренко А.С. Пед.соч.: В 8 т. - М., 1983-1986. - Т.3. - С.391). Он находил сходство между процессом воспитания и производственным процессом. Некоторые «детали» человеческой личности можно «штамповать на прессах», но «прессы» должны обладать особой точностью. Другие детали требуют «индивидуальной обработки в руках высококвалифицированного мастера» (Там же). Технологичность процесса воспитания он прежде всего видел в хорошей организации, которая заключается в том, что «не выпускает из виду мельчайших подробностей и случаев». Он выделял три компонента, требующие технологического, организационного подхода: 1) воспитательный коллектив, 2) мастерство педагога, 3) хорошие знания о воспитаннике, тщательный учет его возрастных и индивидуальных особенностей.

В 20-е годы технологический подход А.С.Макаренко был подвергнут критике со стороны Н.К.Крупской, Н.В.Луначарского. Его обвинили в «механистичности» процесса воспитания, внешней заданности, регламентированности поведения, а значит в нарушении свободы проявления личности. В это же время технологический подход разрабатывался и в обучении, особенно в профессиональной системе образования. Там активно ис-

пользовалось понятие «педагогическая операция». «Операционность» в научно-педагогических кругах того времени воспринималась как «развитие» (А.К.Гастев, М.Зарецкий). Операционные технологии обучения позволяли формировать умения переноса усвоенных навыков на самостоятельную разработку различных способов решения производственных задач. А.С.Макаренко высоко оценил этот опыт. На сборнике статей А.К.Гастева «Восстание культуры», подаренном супругам В.И. и Н.Т.Поповиченко есть следующая надпись А.С.Макаренко: «В знак торжества и удовлетворения нашим трехлетним опытом, предворившим мысли этой книги» (Фролов А.А. А.С.Макаренко и педагогика его времени. - Горький, 1988. - С.56).

В основу воспитательной технологии А.С.Макаренко положен синтез определенного и неопределенного. С одной стороны, – ответственность, режимные моменты, контроль и т.д., с другой, – жизненные ситуации свободного выбора воспитанников, эмоциональные переживания, творческая самореализация.

2. В опыте А.С.Макаренко технология воспитательного процесса является компонентом его воспитательной системы, позволяет реализовывать общие методологические и теоретические (абстрактные) положения в конкретные практические действия. Исходя из логики педагогической целесообразности, педагог учитывал различные условия в сложившейся ситуации, в том числе и состав участников воспитательного процесса, их развитие. В логике «параллельного действия» технология воспитательного процесса заключалась в организации предметной деятельности воспитуемого. Происходит постоянное раздвоение предметных целей, мотивов, смысла деятельности и воспитательного значения этих категорий. Эффект воспитания зависит от степени совпадения предметного значения и воспитательного смысла указанных категорий. С помощью соответствующей организации и планирования коллективной жизни А.С.Макаренко создал условия для наиболее полной, социально ценной самореализации индивидуальности, для полноценной жизнедеятельности личности. Динамическое развитие среды поддерживалось разрешением противоречий между внешним (предметным) миром и внутренним миром ребенка, при этом изменялась внутренняя позиция личности и педагогическая ситуация в целом. Это приводит к постановке очередной воспитательной задачи, которая в воспитательном процессе А.С.Макаренко решалась в ходе «педагогической операции».

3. О «педагогической операции» А.С.Макаренко говорит в ряде документов коммуны им. Ф.Э.Дзержинского, в лекциях по воспитанию, в других работах последних лет жизни, особенно в «Прекрасном памятнике»,

«О родительском авторитете». «Педагогические операции» рассматриваются при организации и деятельности воспитательного коллектива, в его производственно-хозяйственной сфере, в области быта. Но в работах А.С.Макаренко не дается определение «педагогической операции». По мнению проф. А.А.Фролова, в макаренковской технологии воспитательного процесса «педагогическая операция» выступает как своеобразная «единица», составляющая этого процесса, обладающая пространственно-временными характеристиками в их взаимосвязи. Продолжительность «педагогических операций» во времени и в пространстве определялась А.С.Макаренко в соответствии с «системой перспективных линий». Иногда «операция» могла растягиваться на год, иногда проводится в течение двух-трех дней, иногда могла иметь характер молниеносного действия или, наоборот, инкубационный период, когда накапливаются потенциальные силы для действия, а потом оно вдруг приобретает характер открытия (Указ. соч. - Т.1. - С.123).

А.С.Макаренко выделяет три этапа «педагогической операции»: 1) характеристика ситуации с точки зрения влияния на коллектив и тенденция его общего развития; 2) педагогически целесообразное влияние одновременно на личность и на коллектив в целях их развития и разрешения сложившейся ситуации; 3) меры по обязательной нормализации взаимоотношений коллектива и личности в итоге проведенной работы. Ход «педагогической операции» определяет иерархия поставленных воспитательных целей. Цели разделяются на главные и второстепенные, педагогические и другие. В ходе «педагогической операции» отношение целей может меняться. «Идеально» проведенной «операцией» считается та, при которой все указанные цели будут достигнуты в наиболее оптимальном виде. Но в большинстве случаев задача «принимает характер коллизии», когда нужно решать, какими же интересами и в какой степени можно «пожертвовать и полезно пожертвовать». «Чтобы такая коллизия благополучно завершилась или приняла характер гармонии, нужно, бывает, пережить колоссальное напряжение» (Указ. соч. - Т.1. - С.122). А.С.Макаренко стремился к постоянному расширению пространственной характеристики «педагогической операции».

4. Использование технологического подхода и понятия «технология» применительно к педагогике продолжает оставаться в значительной степени дискуссионным вопросом и в настоящее время. Пройдя длительный период имплицитности, т.е. внутреннего скрытого состояния, это направление постепенно оформляется в самостоятельную область научно-практического знания. В процессе обучения технологическому подходу уделялось и уделяется большое внимание зарубежными и отечественными

учеными. Технологический подход в целом представляется как развитие взаимосвязанных этапов, действий, в ходе которых контролируются и корректируются промежуточные результаты для достижения ранее намеченного конечного результата в соответствии с поставленной целью (теория программированного обучения, теория поэтапного формирования умственных действий (Гальперин, Талызина).

В отличие от технологии обучения, «технологии воспитания» лишь недавно, с начала 90-х годов, стали изучаться отечественными педагогами. Сущность технологии воспитания в рамках целостного учебно-воспитательного процесса и непосредственно в воспитательном процессе рассматривается в работах Б.Т.Лихачева, С.А.Маврина, И.П.Подласого, С.Д.Полякова, Н.Г.Щурковой, С.Г.Пестрикова. Технология воспитания исследуется в контексте педагогической деятельности и педагогической культуры (Г.И.Ризз). Понятие «технология воспитания» разрабатывается в контексте других родственных понятий: «методика воспитания», «воспитательный прием», «воспитательное воздействие», «воспитательная операция» (Е.В.Титова, В.И.Маврин, Н.Михайленко). Практическую разработку воспитательных технологий осуществляет группа молодых ученых МГПУ им.Ленина под руководством проф. Н.Г.Щурковой. Это привело к созданию учебного курса «Основы педагогической технологии».

В рамках личностно-ориентированной концепции обучения и воспитания, педагогическая технология включает следующие компоненты: диалогичность, жизненную контекстуальность любой познавательной задачи в координатах жизнедеятельности ребенка и творческая, свободная организация самой познавательной деятельности (В.В.Сериков), направленность на поддержку индивидуального развития ребенка, предоставление ему необходимого «пространства» свободы для принятия решений выбора способов учения и поведения (Е.В.Бондаревская).

Таким образом, педагогическая технология представлена в отечественной науке на уровне принципов. В ней нет «механизма» практического действия. В разработках, посвященных современным воспитательным технологиям, отсутствует ряд важнейших компонентов: то или иное включение детей и молодежи в общественную жизнь, более или менее широкое введение социальных факторов в сферу воспитания, расширение ее социальной базы, связь технологии с действием организационных форм воспитания, опора на развитие «перспективных линий», т.е. потребностно-мотивационных и целевых установок.

Опыт А.С.Макаренко и, в частности, разработка «педагогической операции», выводит методологические и теоретические положения его системы на уровень практического действия, способствует развитию современной педагогической науки.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ РЕФЛЕКСИЯ КАК ЭЛЕМЕНТ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА А.С.МАКАРЕНКО

Педагогическое мастерство учителя – это условие и результат его профессиональной деятельности. Согласно точке зрения многих авторов (И.А.Зязюн, Н.Н.Тарасевич, Л.В.Крамущенко и др.), педагогическое мастерство выступает как сложный симптомокомплекс личности, важнейшим элементом которого являются педагогические способности.

Изучение педагогического наследия А.С.Макаренко наглядно показывает, что именно данное профессиональное свойство педагога позволило ему точно прогнозировать индивидуальное развитие личности воспитанника. Умение педагога видеть жизненные ситуации глазами воспитанников, понимать причины, побуждающие их к определенным поступкам, «читать» по их лицам душевные переживания – все это проявление его рефлексивных способностей.

В настоящее время термин педагогическая рефлексия используется достаточно часто в психолого-педагогических работах. Однако сам феномен педагогической рефлексии изучен все же поверхностно. Рассмотрев философские и психологические работы, посвященные данной проблеме, мы попытались разработать теоретические положения в изучении педагогической рефлексии.

Несмотря на многообразие подходов в исследовании феномена, можно отметить наличие двух традиций в определении рефлексии (А.П.Огурцов). Первая связана с собственно рефлексивным анализом сознания, при котором рефлексия находится всецело в пределах трактовки безличностного мышления, сделавшего объектом познания самого себя. В этом смысле рефлексия выступает как особая переменная, обеспечивающая экспликацию характеристик предметно-ориентированного сознания, придания им четкости, ясности и чистоты. Эти мыслительные образования выступают в качестве составляющих логики мышления. Вторая традиция рассматривает рефлексию в связи с мышлением в процессах коммуникации. Согласно этой точке зрения, рефлексия проявляется в смысловыявляющей работе сознания, обеспечивающей образование личностных смыслов, вбирающих прошлый опыт и систему эмоционально-ценностных переживаний человека.

Рефлексивный план мышления впервые был исследован О.Кюльпе и его последователями. Представители Вюрцбургской школы определили «детерминирующие тенденции» в качестве мотивационных и интенциональных факторов, которые находят свое выражение в виде различного рода «смысловых отношений» и «целевых установок». С явлениями рефлексии связывают процессы формирования теоретического мышления у человека (В.В.Давыдов, А.З.Зак).

Научно-теоретическое описание модели рефлексии было представлено в теории деятельности (Г.П.Щедровицкий), разрабатываемой в методологии системно-деятельностного подхода. Рефлексия в этих работах рассматривается, во-первых, как процесс и структура деятельности и, во-вторых, как механизм естественного развития деятельности. Г.П.Щедровицкий исследует рефлексивные процессы с точки зрения кооперации деятельности. Исследование уровневой организации мыслительной деятельности (И.П.Семенов, А.Г.Степанов) позволило определить различные функции рефлексии, особенности ее содержательного и формообразующего компонента. Основной психологической функцией рефлексии является обеспечение фиксации значимых для нахождения решения моментов мыслительного поиска, понимании их смысла для решения, оценкой их продуктивности, создании ориентиров для дальнейшего поиска.

Однако рефлексии рассматривают не только в связи с процессами мышления. Так, А.А.Тюков предлагает понимать рефлексиию как особый процесс и морфологическое образование, связывающее сферы сознания и мышления. Данный процесс организован языковыми средствами, и потому рефлексия, по мнению А.А.Тюкова, – не всякий сознательный процесс, а тот, который организован мыслительно и направлен на деятельность как на свой предмет. В.И.Слободчиков анализирует рефлексиию в связи с этапами развития самосознания. Переживание несовпадения субъективности и объективности есть начало самоопределения (обособления), начало зарождения самосознания и первичной формы рефлексии («полагающей»). «Полагающая» рефлексия является точкой отличия себя от своей жизнедеятельности. Развитие индивидуального сознания в сюжетно-ролевой игре связано с рождением «сравнивающей» рефлексии, которая оказывается эффективным способом опознания себя внутри своего окружения. «Определяющая» рефлексия выступает как основной способ овладения противостоящим, сопротивляющимся «не - я» и как средство мысленного воспроизведения. В своем качестве «определяющая» рефлексия оказывается самой существенной предпосылкой естественного перехода к систематическому обучению. Согласно точки зрения В.И.Слободчикова реф-

лексия, является одним из фундаментальных механизмов становления собственного человеческого способа жизни. Г.А.Голицин, рассматривая природу рефлексивных процессов, замечает, что анализ данного феномена будет не полным, если он не учитывает одного важного момента. Так, определяя рефлекссию как осознание субъектом средств и оснований собственной деятельности, необходимо все же делать акцент не на процессе осознания, который, безусловно, является важным моментом рефлексии, а на изменении средств и оснований деятельности, происходящих на основе этого осознания. Подобная точка зрения характерна и для Н.Г.Алексеевой.

В философских работах рефлекссию связывают не только с сознанием и мышлением человека. Данный феномен выступает как некоторый универсальный прием живой природы, посредством которого она каждый раз поднималась на качественно новую ступень эволюции.

Таким образом, рефлексия выступает, во-первых, как условие всестороннего развития личности в ходе ее онтогенеза, во-вторых, как реально функционирующий процесс, который обслуживает познавательную деятельность человека и сферу самосознания, в-третьих, как психологический принцип, отражающий тенденцию эволюционного перехода к качественно новым уровням психического.

Исходя из содержания деятельности различают следующие формы рефлексии: интеллектуальную, личностную, коммуникативную и кооперативную.

Педагогическая рефлексия связана с предметным содержанием педагогической деятельности, способами и приемами ее организации. Опираясь на результаты экспериментальных исследований Ю.Н.Кулюткина, И.Ю.Алексашиной, Г.С.Сочень, полагаем, что педагогическая рефлексия характеризует уровень сформированности профессионального самосознания и выступает в качестве механизма, регулирующего мыслительные процессы педагога в ситуациях решения педагогических задач. Предметом рефлексии учителя являются положения, лежащие в основе построения содержания учебно-познавательной деятельности учащихся, конструирования форм организации учебного взаимодействия с учетом индивидуально-психологических особенностей личности учеников, планирования и анализа собственной профессионально-педагогической деятельности. Сформированность данного профессионального свойства является необходимым условием профессиональной компетентности педагога.

В структуре педагогической рефлексии мы различаем глубину, полноту и сложность. Глубина рефлексии отражает особенности категориального строя мышления педагога. Так педагог воспринимает педагогическую задачу в системе усвоенных им психолого-педагогических понятий и

категорий. Уровень сформированности этих понятий характеризует зрелость его профессионального мышления. Глубина понимания возникающих противоречий в педагогическом процессе связана с наличием целостной категориальной системы, в которой определяются и выстраиваются пути поиска способов разрешения данных противоречий. Согласно точке зрения Ю.Н.Кулюткина, осмысление противоречий может осуществляться либо на уровне «ведущих идей», как высшем уровне категориальной структуры мышления педагога, либо на уровне «конструктивно-методических схем», отражающих методические знания педагога, либо в контексте его технологических знаний. «Ведущими идеями» мышления А.С.Макаренко, несомненно, являются положения о роли коллектива в воспитании личности ребенка, принципах организации педагогического коллектива, позиции воспитателя и воспитанника в этом коллективе. «Конструктивно-методические» схемы мышления педагога содержат методические принципы организации параллельного действия, которые использовал А.С.Макаренко в своей педагогической работе. Технологические знания в его категориальной системе мышления связаны с техникой установления психологического контакта с воспитанником, наказания и поощрения, убеждения и внушения, создания мажора в жизни педагогического коллектива, управлении педагогом своим психическим самочувствием, голосом, выразительными движениями.

Полнота рефлексии отражает основные компоненты педагогической деятельности, выступающие предметом этой рефлексии. Речь идет о целевом, содержательном, операциональном и оценочном компоненте профессионально-педагогической деятельности. Показатель полноты рефлексии отражает не только наличие того или иного компонента деятельности, но и существование четких связей между этими компонентами, высокую степень их согласованности. Характеризуя данный показатель педагогической рефлексии А.С.Макаренко, следует отметить перспективность педагогических целей педагога, его ориентацию на создание оптимальной социальной среды жизни воспитанников, выбор средств педагогического воздействия, направленных на стимуляцию механизмов саморегуляции, оценку достижений воспитательного процесса на основе реальных конструктивных изменений мотивационно-потребностной сферы личности воспитанника.

Сложность рефлексии проявляется в представленности субъектности ученика в сознании субъекта педагогической деятельности. Сложность рефлексии характеризуется качеством отражаемых состояний «Я» педагога и учащихся в педагогическом взаимодействии. А.С.Макаренко обладал высоким уровнем сложности рефлексии, он учитывал многократное отражение «Я» воспитанника при построении педагогического замысла.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ А.С.МАКАРЕНКО В ПОДГОТОВКЕ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ

А.С.Макаренко – яркий представитель социально-педагогического направления в теории и практике воспитания и образования. Он продолжил и развил идею единства воспитания и жизни, творчески разработал концепцию советского социального воспитания. Вклад А.С.Макаренко в педагогику неосценим. Среди ведущих направлений макаренковеды выделяют прежде всего значимость наследия А.С.Макаренко для определения предмета, задач и методологии науки о воспитании, изучение наследия как оригинальной и целостной педагогической системы. Большое значение для нас имеет макаренковский метод мышления и действия, соотношение системы (теории) и метода в наследии А.С.Макаренко. И, наконец, применение и развитие наследия А.С.Макаренко в современной педагогической теории и практике, освоение открытых им закономерностей воспитания и образования. В русле выделенных закономерностей в настоящее время развиваются различные направления педагогического новаторства, создаются новые воспитательные системы, разрабатываются педагогические технологии, получила свое обоснование, развитие и совершенствование социальная педагогика.

В Сыктывкарском государственном университете 5 лет назад был открыт факультет социальной работы, который готовит специалистов по социальной работе. Кафедра педагогики и новых педагогических технологий обеспечивает чтение общих педагогических дисциплин, таких, как «Педагогика», специальных разделов педагогики: «Коррекционная педагогика», «Современные педагогические технологии». Преподаватели кафедры ведут занятия по дисциплинам специализации «Социальная работа с детьми и семьей» (этнопедагогика, охрана и защита детства, социальная работа с молодежью, социальная работа в школе, социальная работа с семьей, социальная работа в детских и подростковых спецучреждениях).

При чтении данных курсов мы прежде всего опираемся на идею А.С.Макаренко о социально-педагогической защите ребенка в коллективе, обеспечивающую нормальное развитие личности и коллектива при следующих условиях:

- воспитание уважительного отношения к дисциплине. «Дисциплина в коллективе – это полная защищенность, полная уверенность в своем праве... для каждой личности»;

- «в коллективе должно быть крепким законом, что никто не только не имеет права, но и не имеет возможности безнаказанно издеваться, куражиться и насильничать над самым слабым членом коллектива»;
 - ребенок «должен находить обязательную защиту в своем отряде, классе»;
-
- воспитание у старших желания защищать младших;
 - развитие у детей способностей к привычке торможения: «тормозить себя в играх и ссорах»;
 - развитие в коллективе «мажора», «способностей к движению, к энергии, к действию» (Макаренко А.С. Пед.соч.: В 8 т. – М., 1983-1986.- Т.1.- С.267-330; Т.4.- С.123-203).

Таким образом, А.С.Макаренко предлагает систему мер по отстаиванию интересов и прав личности. Такой подход созвучен с нашими представлениями о защищенности ребенка в коллективе. При этом мы подчеркиваем, что одним из направлений деятельности социального работника должно стать не только развитие коллектива, общества как защитника интересов личности, но и формирование способности личности к самозащите.

Практический опыт работы по защите ребенка, помощи семье, накопленный А.С.Макаренко, широко используется нами в лекционных курсах, практических и семинарских занятиях. Важнейшими для развития педагогики являются поставленные А.С.Макаренко проблемы взаимосвязи школы и семьи. Для организации социальной работы с семьей имеет большое значение мнение А.С.Макаренко о том, что организующим началом должна быть школа как представительница государственного воспитания. Помощь семье должна быть оказана:

- а) выпуском специальной литературы;
- б) краткосрочными обязательными курсами родителей;
- в) материальной помощью «на воспитание»;
- г) постоянным наблюдением;
- д) организацией родителей по большим домам, квартирам, их инст-руктированием, постоянной работой, и ответственностью (Указ.соч.-Т.1.- С.213-216).

Идеи А.С.Макаренко в значительной мере являются основополагающими в организации системы педагогического всеобуча родителей. Через эти положения мы выходим на рассмотрение проблем взаимосвязи социального работника с социумом, школой, семьей, оказания помощи семье, непосредственного участия социального работника в повышении психолого-педагогической культуры родителей.

При чтении курсов по специализации «Социальная работа с детьми, семьей» преподавателями осуществляется поиск и отработка содержания

социальной работы с трудными детьми и подростками. Огромную помощь в коррекционно-реабилитационной практике оказывает изучение наследия А.С.Макаренко. Социальная реабилитация по выражению А.С.Макаренко происходит за счет «параллельного воздействия», т.е. благодаря организации педагогом коллектива. На занятиях студенты убеждаются, что коллективы подростков, сконцентрированные и воссозданные по законам педагогической системы А.С.Макаренко, позволяет успешно, без насилия над личностью воспитанника осуществлять процесс воспитания и реабилитации таких социально дезадаптированных подростков.

Любопытно, что педагогика А.С.Макаренко не только успешно рекомендовала себя в условиях закрытых учебно-воспитательных заведений для несовершеннолетних правонарушителей, но и в различных досуговых социально-педагогических молодежных центрах, подростковых клубах, особенно в процессе организации индивидуальной социальной работы и факторов ресоциализации.

В процессе изучения коллективов на базе досуговых социально-педагогических центров исследователи заметили, что требования, предъявляемые к учебно-воспитательным коллективам подростков, не отличаются от требований, сформулированных А.С.Макаренко:

- 1) совместная деятельность, общие цели;
- 2) наличие перспектив развития (ближней, средней, дальней);
- 3) эстетика дисциплины и детское самоуправление;
- 4) чувство защищенности и радостный мажорный тон;
- 5) преемственность, ритуалы и традиции;
- 6) связь с другими детскими и взрослыми коллективами;
- 7) воспитатель как центр, основной двигатель системы коллективных отношений (Там же.-Т.1.- С.267-330).

Раскрывая тему о методах и приемах педагогического влияния на личность трудновоспитуемого подростка, мы вновь обращаемся к работам А.С.Макаренко. Вместе со студентами отмечаем наиболее приемлемые методы и приемы в деятельности социального работника с такими детьми: поощрение, проявление доброты, внимания, заботы, прощение, метод «взрыва» и др.

Итогом семинарских занятий по курсу «Педагогика» являются мини-сочинения на тему: «Мои размышления после знакомства с деятельностью А.С.Макаренко», рефераты, сообщения. В конце всего курса изучения педагогики проводится учебно-методическая конференция «А.С.Макаренко и современность» с участием представителей Министерства внутренних дел, инспекции по делам несовершеннолетних. Цель конференции – показать актуальность педагогики Макаренко в наши дни в деятельности социального работника. Особое внимание на конференции уделяется работе с трудновоспитуемыми подростками, детьми с девиантным поведением.

Педагогическая система А.С.Макаренко как комплекс оригинальных и глубоких инноваций интересна для нас в том плане, что она дает образец разработки социальной технологии, которая находит свое выражение в системе «перспективных линий», идее «завтрашней радости», постановке социально и личностно значимых целей. Эти положения имеют большое значение для разработки идей в сфере технологии социально-педагогического прогнозирования, функционирования и управления, проверки и внедрения социальных проектов, что является важным в подготовке социального работника.

*А.А.Кобенко
Харьков (Украина)*

ПЕДАГОГ – НОВАТОР, ПЕДАГОГ – БОРЕЦ

Сегодня нередко высказываются мнения, что А.С.Макаренко в 20-е и 30-е годы сравнительно просто было решать воспитательные задачи, т.к. он, будучи руководителем колонии, а затем коммуны, получал всяческую поддержку от общественности, имел непререкаемый авторитет в педагогической науке.

Согласиться с подобными взглядами никак нельзя. Так рассуждать могут лишь те люди, которые очень слабо представляют себе реальную жизнь великого педагога, не читали его произведений, книг о нем.

Путь А.С.Макаренко к признанию не был усыпан розами. Все новое рождается в бескомпромиссной борьбе со старым.

Первые шаги заведующего колонией для несовершеннолетних правонарушителей были очень трудными в 1920 году. Но Антон Семенович сумел сплотить вчерашних беспризорников в дружную трудовую семью и экспериментальным путем создать принципиально новую систему воспитания.

... Колония провожает своих питомцев на рабочий факультет. Радостный, победный день!!! И таких дней было немало в жизни колонистов. А.С.Макаренко в «Педагогической поэме» пишет, что нужно было иметь много терпения и оптимистической перспективы, чтобы продолжать верить в успех найденной схемы и не падать духом, не сворачивать в сторону.

Однако, чем более значительных результатов добивалась колония имени Горького, тем острее были наскоки на Макаренку со стороны чиновников Наробраза и ученых-педологов. Педагогическая арена в те годы

сделалась достоянием педологии. «Последняя выступала от имени марксизма, - отмечал Антон Семенович, - и нужно было много мужества, чтобы этому не верить, чтобы большому авторитету «признанной» науки противопоставить свой, достаточно узкий ответ». В руководящие органы народного образования проникло много деятелей, которые, по оценке Макаренко, «мало отличались от шарлатанов, протаскивающих под видом советской педагогики форменную контрреволюцию». Бой был неравным. Дни пребывания Макаренко на посту руководителя колонии имени Горького были сочтены. Он был вызван в Наркомпрос для рассмотрения и оценки его системы воспитания.

«Я бодро подготовился к отчету, хотя и не ждал для себя ни пощады, ни снисхождения.

В просторном высоком зале увидел я наконец в лицо весь сонм прококов и апостолов... Это были довольно юркие люди, а на их устах висели крошки только что съеденного пирога.

Больше всех орудовал профессор Чайкин:

- Товарищ Макаренко хочет построить педагогический процесс на идее долга. Правда, он приставляет слово «пролетарский», но это не может, товарищи, скрыть от нас истинную сущность идеи. Мы советуем товарищу Макаренко внимательно проследить педагогических генезис идеи долга. Это идея буржуазных отношений, идея сугубо меркантильного порядка. Советская педагогика стремиться воспитать в личности свободное проявление творческих сил и наклонностей, инициативу, но ни в коем случае не буржуазную идею долга».

«С глубокой печалью и удивлением мы услышали сегодня от уважаемого руководителя двух образцовых учреждений призыв к воспитанию чувства чести. Мы не можем не заявить протест против этого призыва. Советская общественность также присоединяет свой голос науки, она также не примиряется с возвращением этого понятия, которое так ярко напоминает офицерские привилегии, мундиры, погоны».

«Мы не можем входить в обсуждение всех заявлений автора касающихся производства. Может быть, с точки зрения материального обогащения колонии, это и полезное дело, но педагогическая наука не может в числе факторов педагогического влияния рассматривать производство и тем более не может одобрить такие тезисы автора, как «промфинплан есть лучший воспитатель». Такое положение есть не что иное, как вульгаризация трудового воспитания».

Многие еще говорили, и многие молчали с осуждением.

Постановление синедрии вынес единодушное: «Предложенная система воспитательного процесса не есть советская».

Фактически это был политический донос на Антона Семеновича. Он тут же был отстранен от руководства коллективом. И такое решение было

принято в период расцвета колонии имени Горького и развала в колониях, работающих по «системе», удобной этим «ученым мужам»...

«Немедленно после моего ухода, - с горечью отмечал Макаренко, - начали применять в работе разные шаблонные патентованные средства». Война против «макаренковщины» привела к полному краху детища Антона Семеновича. Все, что мог, он делал, чтобы помочь горьковцам. «Я спас остатки своего дела в коммуне имени Дзержинского, куда вместе со мной перекочевала сотня горьковцев и часть персонала».

И снова А.С.Макаренко создал в коммуне образцовый детский трудовой коллектив, в котором не допускались ни срывы, ни катастрофы, в которой любой подросток быстро становился сознательным и общественным тружеником.

Но последовала новая попытка разрушить и дискредитировать педагогическую систему Макаренко. В 1935 году в коммуне Дзержинского жило 500 воспитанников. В течение нескольких месяцев в коллектив было влито 500 новичков. Они пришли из зала суда, с улицы и деморализованных семей. Однако, благодаря зрелости коммунаров, новое поколение быстро вошло в колею и вскоре только опытный глаз мог отличить старых дзержинцев от новичков. Коллектив коммунаров с честью справился с перевоспитанием пополнения, даже не поставив вопрос о приглашении на помощь новых воспитателей.

О силе коллектива своих питомцев А.С.Макаренко с чувством гордости писал:

«Мы смело глядим в будущее. Образованный, знающий, умеющий мастер-коммунар, сознательный «хозяин» советской страны, комсомолец и большевик, организатор и командир, умеющий подчиняться и приказывать, бороться и строить, умеющий жить и любить жизнь – вот наше будущее, наш вклад в грядущие кадры, какой дает коммуна имени Дзержинского».

Созданию нового человека отдавал свой могучий талант Антон Семенович Макаренко и, казалось, был на вершине счастья. Однако снова враги коммуны лишили его этого счастья. В июле 1935 года Макаренко перевели в Киев на должность помощника начальника Отдела трудовых колоний НКВД.

«Меня вырвали из коммуны, - писал он Горькому, - даже не попрощался с ребятами... Работа у меня сейчас бюрократическая, для меня непривычная и неприятная, по хлопцам скучаю страшно».

Но и на такой работе Макаренко сумел отстоять свою систему воспитания. Вскоре он принял на себя заведование детской колонией в Бровах, «славившейся» большой распушенностью. За короткий срок он сумел доказать значение четкой и до мелочей продуманной организации воспитательного процесса. Результаты пришли незамедлительно.

Свой опыт А.С.Макаренко излагает в художественных произведениях и теоретических трудах. Нас не может не поражать сегодня его необыкновенная работоспособность, величайшая организованность и самодисциплина. Как можно было при таком напряженном ритме воспитательной работы находить время для чего-то другого? А он написал 8 томов бессмертных книг, сумел отстоять каждое свое произведение от произвола бюрократов-издателей.

Например, готовя к печати «Педагогическую поэму», автор встретил множество препятствий, которые никак нельзя отнести к разряду случайных. Украинское издательство высказало сомнение в целесообразности публикации этой книги. Отказ свой оно мотивировало дискуссионностью поставленных в ней проблем. Московские издатели потребовали, чтобы автор представил отзыв Наркомпроса Украины на «Педагогическую поэму».

Каждая схватка Антона Семеновича с перестраховщиками и завистниками требовала энергии, сил, упорства и настойчивости. И он боролся за свои идеи, за свой проверенный жизнью опыт. Скрытые и явные враги замечательного педагога обливали грязью его рассказы о жизни выпестованных им коллективов, о значении новой педагогики. Все это тяжело сказывалось на его здоровье. Еще в 1928 году он писал жене, что его хватит ненадолго.

В феврале 1937 года Макаренко переехал в Москву и целиком переключился на литературный труд. А 1 апреля 1939 года перестало биться сердце великого педагога.

А.С.Макаренко – классик украинской педагогики, личность планетарного масштаба. Как писал один из американских исследователей творчества А.С.Макаренко Джеймс Боуэн в своей книге «Советское воспитание (Антон Макаренко, годы эксперимента)», «значение Макаренко в том, что он более энергично и более страстно, чем многие из нас, пытался сделать мир более привлекательным местом для жизни. И мы на Западе... не можем не признать величие его вклада».

Не случайно 1988-й год был объявлен ЮНЕСКО годом А.С.Макаренко. Не случайно создана и функционирует «Международная ассоциация Антона Макаренко». И грешно нашей педагогической обществу не опереться на опыт великого педагога для преодоления духовного кризиса в Украине.

КОММУНАРСКОЕ СЛОВО АНТОНУ СЕМЁНОВИЧУ МАКАРЕНКО

Твоя известна нам Голгофа,
Твой непомерно тяжкий крест.
Ты в мир иной ушел до срока
Как высшей правды благовест.
Три тысячи лихих питомцев
Растил ты,
как отец родной,
И был для нас пречистым солнцем
Да животворною водой!
Ты думал лишь о нашем благе
В кипеньи коммунарских дел,
И над планетой взвился флагом
Твой человечнейший удел!
С бюрократической богемой,
Спасая нас,
ты бой держал - Педагогической поэмой
Взошёл на вечный пьедестал!
В тебя вновь сыпятся удары Вандалов нынешнего дня,
Но мы,
дзержинцы-коммунары, -
Твоя надёжная броня!!!

От имени 27 харьковских макаренковцев: А. И. Гейтнера,
Е. Т. Ершовой, А. И. Жилиной, А. А. Землянской, Т. Ю. Каменецкой,
Н. Л. Каплуновского, В. И. Коломийцева, И. А. Котова,
М. М. Кудрявцевой, Л. В. Ковалёва, Л. И. Лавровой, В. Ф. Левенко,
Н. П. Макаренко, Ф. Ф. Маньковского, Н. Г. Медниковой,
Н. В. Нечаевой, З. Н. Носик, А. М. Нагорной, В. Г. Орловой,
Г. С. Пилипинец, Л. А. Попова, Г. С. Слуцкой, Н. А. Чудной,
С. П. Шаховой, В. И. Шибяевой, Л. П. Шишко, И. Т. Яхно.

Профессор Кобенко Александр Андреевич

НАСТУПНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ К.Д.УШИНСЬКОГО І А.С.МАКАРЕНКА

Характерною особливістю системи виховання особистості в трудовому дитячому колективі, яку створив А.С.Макаренко, є нерозривна єдність теорії і практики. Не викликає сумніву те, що ця система має глибокі зв'язки з виховними концепціями багатьох вітчизняних і зарубіжних педагогів. Але у своїх творах Макаренко майже не торкався аналізу таких зв'язків. Саме це, на наш погляд, справляє на деяких дослідників враження, що проблема виховання особистості в колективі стоїть осторонь розвитку світової педагогічної думки. Цими причинами значною мірою пояснюється і надмірна впевненість сучасних опонентів Макаренка, яким здається, що вони можуть легко спростувати основні положення його педагогічної системи.

Щоб переконатись у тому, наскільки сумнівною є справа цілковитого заперечення поглядів А.С.Макаренка на виховання, достатньо звернутись до статті К.Д.Ушинського «Про моральний елемент у вихованні». У цій статті гостро поставлене питання про необхідність виховання в дітей високих моральних почуттів. «Почуття громадськості або, іншими словами, моральне почуття, – писав К.Д.Ушинський, – живе в кожному з нас так само, як і почуття особистості, егоїзму.

Обидва ці почуття, у вигляді мікроскопічних зародків, народжуються разом з людиною. Але тоді як перше, тобто моральне почуття, найбагатіша і найніжніша рослина душі людської, вимагає більшого піклування й нагляду, щоб вирости і зміцніти, інше, як усякий бур'ян, не вимагає для свого процвітання ні піклування, ні нагляду і не приборкуване вчасно, незабаром придушує всі кращі, найніжніші рослини...» (Ушинський К.Д. Собр.соч.: В 11 т. - М.-Л., 1948. - Т.2. - С.431).

У праці «Людина як предмет виховання» К.Д.Ушинський конкретизує своє розуміння особистості, що має розвинене почуття громадськості: «... Людина, яка не вносить у суспільство своєї самостійності, дорівнює нулю, що стоїть з лівого боку цифри, а людина, яка не визнає в суспільстві нічого, крім власної думки, бажає сама бути одиницею з тим, щоб усі інші були нулями з правого боку одиниці. Справа ж виховання щодо цього полягає саме в тому, щоб виховати таку людину, яка увійшла б самостійною одиницею в цифру суспільства...» (Ушинський К.Д. Вибрані пед.тв.: У 2 т. - К., 1983.- Т.1.- С.410). Завдяки такому вихованню суспільство буде

об'єднанням «самостійних особистостей, у якому за принципом поділу праці сила суспільства збільшується силою кожного й сила кожного - силою суспільства» (Там само. - С.410).

Для того, щоб таке виховання стало дійсністю, на думку Ушинського, необхідно було радикально змінити погляди на педагогіку, яку він вважав мистецтвом виховання, на підготовку вчителя, а також створити сприятливі умови для розвитку народної школи. «Ми твердо переконані, - писав він, - що велике мистецтво виховання тільки-но починається, що ми стоїмо ще перед дверима цього мистецтва і не увійшли в самий храм його і що досі люди не звернули на виховання тієї уваги, на яку воно заслуговує» (Там само. - С.207).

Досліджуючи проблему виховання суспільно цінної особистості, К.Д.Ушинський спирався на емпіричні факти з досвіду виховної діяльності кращих зарубіжних педагогів. Особливу увагу викликала в нього організація виховання учнів однієї з англійських граматичних шкіл, ректором якої був доктор Томас Арнольд. Вихованці цієї школи, «куди б не заносила їх доля, ніколи не забували моральних уроків, засвоєних у школі: не школа і не її стіни зберігалися в їх пам'яті, а величний образ їх енергійного і добродісного вихователя, який навчав їх більше власним прикладом, постійним запалом, повсякчасною готовністю на самопожертву для їх блага, ніж словами» (Там само. - С.27).

Доктор Арнольд був не тільки адміністратором, головним вихователем і духовним наставником усієї школи, але також і майже єдиним учителем в її старшому класі. Учні цього класу ставали найкращими і найвірнішими помічниками свого вихователя щодо управління школою і щодо навчально-виховного нагляду за учнями молодших класів. У такій школі, як зазначав Ушинський, навіть морально занедбана дитина дуже швидко виправляється. Старший клас був для доктора Арнольда «наймогутнішим помічником у справі виховання» (Там само. - С.407).

Отже К.Д.Ушинський був твердо переконаний у необхідності наполегливого, цілеспрямованого виховання в кожній дитині почуття громадськості. «Висловлюючи такі переконання, - зазначав він, - ми впевнені, що більшості наших читачів, за винятком небагатьох філософів егоїзму, згодні з нами...» (Ушинский К.Д. Собр.соч.: В 11 т. -М.- Л., 1948.- Т.2. - С.432).

Цілком зрозуміло, що він не міг не звернути уваги на виховну концепцію одного з таких філософів - Ж.-Ж. Руссо. У праці «Людина як предмет виховання» є багато посилань на загальновідомий твір «Еміль, або Про виховання». Аналіз цих посилань свідчить про те, що Ушинського не можна підозрювати в упередженому ставленні до автора ідеї так званого вільного виховання. Зокрема, він вважав Руссо одним з великих знавців людських пристрастей (Ушинський К.Д. Вибрані пед.тв.: У 2 т. - К., 1983. - Т.1. - С.245), поділяв думку Неккерде-Соссюр про те, що Руссо – це «пре-

красний спостерігач і поганий мислитель» (Там само. - С.304). Схвально оцінюючи погляди Руссо на виховання з багатьох питань, Ушинський разом з тим піддає гострій критиці головні положення його виховної концепції.

Висловлюючи свою думку щодо ізоляції дитини від звичайного впливу оточуючих людей, К.Д.Ушинський зазначає, що «вихователь, який дотримується нової психології, міг би сказати Руссо, що з такого виховання не тільки не може вийти якогось чуда, але не вийде нічого, крім звіра, що навряд чи здатний до виховання» (Там само. - С.304).

Суворої критики зазнає також неспроможність Руссо відрізнити насолоду від щастя. На думку Ушинського, «Мабуть жодна помилка не може спричинити таких шкідливих наслідків у вихованні як сплутування поняття щастя і поняття насолоди» (Там само. - С.400).

Виховні концепції Ушинського і Макаренка мають багато спільного насамперед у визначенні мети і завдань виховання. Ушинський прагнув до того, щоб кожний вихованець став суспільно повноцінною одиницею, Макаренко здійснював це прагнення у своїй практичній діяльності. Ушинський вважав повноцінним виховання, в якому забезпечується єдність і гармонія розуму, серця і волі особистості (Там само. - С.417). У цій єдності вирішального значення він надавав вихованню серця і вважав, що вплив моральний є головним завданням виховання, значно більш важливим, ніж розвиток розуму взагалі, наповнення голови знаннями і роз'яснення кожному його особистих інтересів (Ушинський К.Д. Собр.соч.: В 11 т. - М.-Л.,1948. -Т.2.- С.431). Так Ушинський ніби прогнозував головний напрямок педагогічного процесу в колонії ім. М.Горького і в комуні ім. Ф.Е.Дзержинського.

У педагогічній системі Макаренка моральний вплив на особистість гармонійно поєднується з розумовим розвитком вихованців. У комуні ім. Ф.Е.Дзержинського всі вихованці, колишні безпритульні, одержували середню освіту. Більшість із них не обмежувалась цим і отримувала вищу освіту. Великого значення надавав Макаренко також формуванню у своїх вихованців вольових рис характеру, про що свідчить його остання стаття «Воля, мужність, цілеспрямованість».

Спільною для Ушинського і Макаренка є переконаність у нерозривній єдності мети і засобів виховання. Лише не основи такої єдності можна досягти поставленої мети. Ушинський вважав головними засобами виховання гру, працю, навчання і саме життя дітей. Цілісний процес виховання він характеризував, так: «Якщо всі ці чотири діячі – ігри, роботи, навчання і, нарешті, саме шкільне або сімейне життя дитини – спрямовані до єдиної і тієї самої мети вивести людину на шлях вільної улюбленої праці, поставивши її вище від насолоди і страждань, так, щоб на користування першими вона дивилася як на прикрасу головного, насолоду відпочинку, а на другу

як на прикрі перешкоди, які треба подолати, щоб працювати; якщо, говоримо ми, до цієї мети будуть спрямовані всі виховні сили, то вона може бути не досягнута, бо досягти її означає тільки дати можливість правильно, не відхиляючись убік, розвинути на природній основі душі» (Ушинський К.Д. Вибрані пед.тв.: У 2 т. - К., 1983. - Т.1. - С.406). Слід зауважити, що праця, на думку Ушинського, має передувати навчанню.

Ця, неперевершена за своєю лаконічністю, характеристика, на нашу думку, може бути повністю перенесена і на виховну систему Макаренка. У педагогічному процесі в колонії ім. М.Горького і в комуні ім. Ф.Е.Дзержинського були яскраво представлені всі чотири діячі, яким Ушинський дав таку високу оцінку.

*А. К. Схрябина
Орел (Россия)*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОПЫТА А.С.МАКАРЕНКО В РАЗРАБОТКЕ ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ И ПРАКТИЧЕСКИХ ОСНОВ МОДЕЛИРОВАНИЯ ВОСПИТАТЕЛЬНЫХ СИСТЕМ

А.С.Макаренко вошел в историю образования и мировую педагогику прежде всего как создатель новой педагогической системы, гибкой, динамичной и целостной, позволившей эффективно решить сложные задачи воспитания.

Опередив современную ему педагогическую науку, А.С.Макаренко теоретически разработал и воплотил на практике идеи системного подхода, которые лишь спустя десятилетия стали доминирующими в теории обучения и воспитания, т.е. для него был характерен системный стиль мышления и действия.

В творчестве А.С.Макаренко всесторонне раскрывается качественное своеобразие педагогических систем – их целенаправленность, целесообразность, целеустремленность, превращение цели деятельности воспитателей в цели деятельности воспитанников. В его системе сознательная цель становится идеальным выражением конечного результата развития системы.

А.С.Макаренко, считая целью воспитания решительно всю картину человеческой личности, стремился к «овладению синтезом, целым, нераз-

ложимым человеком». Он развивал «перспективные пути» каждого молодого человека, отвергая «усредненность» личности в ходе воспитания.

Нашему времени созвучна сущность системы А.С.Макаренко – гуманизм, поскольку в ее центре была личность ребенка, разумно и разносторонне организованная его жизнедеятельность, формирующая доброе отношение к людям, явлениям окружающей жизни, ценностям общества.

Гуманность педагогической системы А.С.Макаренко нашла свое выражение прежде всего в заботе о воспитанниках, помощи им в адаптации к жизни, участии в их дальнейшей судьбе.

Одна из особенностей воспитательной системы – ее открытость, связь с окружающей средой. Уникальность системы А.С.Макаренко, несмотря на то, что она должна была быть закрытой (Колония, Коммуна) состоит в преодолении отчужденности от окружающего мира, система А.С.Макаренко в свое время менялась, вбирая все новые общественно-педагогические явления, т.е. она была открытой, и потому развивающей системой.

Показатель эффективности воспитательной системы – ее результаты, которые находят отражение в личности выпускника, его деятельности. А.С.Макаренко создана система, которую можно считать эталоном, так как около 3 тысяч его воспитанников стали достойными людьми, в ценностных ориентациях которых духовно-нравственные потребности преобладают над утилитарно-материальными.

Создание и развитие педагогических систем в современных условиях обусловлено прежде всего потребностью учителей в глубоком знании опыта прошлого, в умении его применения, в знании способов прогнозирования результатов своей работы.

На наш взгляд, использование опыта может быть следующим:

- 1) копирование – перенос тех или иных идей без достаточного осмысления, глубокой проработки педагогического опыта;
- 2) подражание – механическое перенесение опыта без анализа дальнейшей перспективы;
- 3) заимствование некоторых компонентов системы, что сводит на нет все усилия воспитателей;
- 4) творческое использование и освоение опыта в новых социально-
- 5) политических и экономических условиях.

Опыт педагогической системы А.С.Макаренко, одного из самых талантливых воспитателей в истории человечества, созвучен нашему времени и применим в современных условиях. Главное – в определении основных идей, в умении их анализировать, умело использовать в практике школы, отказе от стереотипов и штампов в оценке деятельности великого педагога.

ІДЕЯ МОРАЛЬНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ І ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА А.С.МАКАРЕНКА

Демократизація усіх сфер суспільного життя розширює сферу морального вибору поведінки особистості, дає широку можливість самореалізації її внутрішніх природних задатків. Розширення сфери морального регулювання поведінки особистості вимагає від неї подолання егоїстичних намірів і активізації зовнішніх і внутрішніх морально-регулятивних механізмів поведінки.

Проблема моральної регуляції поведінки особистості тісно пов'язана з формуванням моральних почуттів і свідомості, наукового світогляду, альтруїзму, або чуттєвості до справедливості, морального ідеалу, об'єктивності, моральної стійкості та самовизначеності, здатності до морального самоаналізу своєї поведінки. Всі ці критерії морального розвитку особистості знаходять відображення в педагогічній спадщині А.С.Макаренка. Передусім він розробив універсальну модель взаємовідносин між особистістю і її соціальним оточенням, яка є центром його педагогічної системи: «якомога більше вимогливості до людини і якомога більше поваги до неї».

Оптимальне поєднання вимогливості і поваги до себе і до інших є центром моральної регуляції і саморегуляції поведінки особистості. Висока вимогливість до себе дисциплінує особистість, виховує почуття відповідальності, підвищує рівень соціальних перспектив і самооцінки особистості і, водночас, формує почуття особистої гідності, любов і повагу до себе. Але людина, яка не поважає себе і не усвідомлює своєї соціальної цінності, не може з повагою ставитись до інших.

Розкриваючи критерії розвитку колективу, А.С.Макаренко тим самим розробляє ідеальну модель такої соціальної спільноти, котра здатна ефективно виконувати виховну, контрольно-регулятивну, оцінювальну, імперативну, нормотворчу, прогностичну і інші соціальні функції. Так, він виводить закономірність, згідно з якою відсутність у дитячому колективі суспільно значущої мети діяльності приводить його до саморозпаду, а відсутність світоглядної єдності, системи взаємовідповідальності, внутрішніх структур самоврядування негативно впливає на морально-психологічний клімат колективу, його навчальну і виробничу діяльність.

Особливу увагу А.С.Макаренко приділяє формуванню громадської думки, що є «регулюючим, дисциплінуючим і виховним фактором» і може

набрати наймогутнішої сили тільки завдяки утворенню шкільного колективу. Він довів, що громадська думка формує і закріплює колективні моральні норми, які згодом стають нормами поведінки кожної особистості. Якщо детально проаналізувати педагогічні ідеї А.С.Макаренка, то можна дійти висновку, що вони можуть бути систематизовані як теорія виховувачих обставин.

Завдяки злагодженій системі самоуправління колективу, особистість потрапляє в такі умови, в яких порушення колективних моральних норм стає практично неможливим. А.С.Макаренко довів положення про те, що засвоєння, інтеріоризація відбувається в першу чергу саме тих моральних норм, які виробляються і підтримуються громадською думкою учнівського колективу.

Педагогічна система А.С.Макаренка розкриває безліч взаємопов'язаних протиріч навчально-виховного процесу, котрі характеризують особливості функціонування моралі і моральних норм в учнівському колективі. Це протиріччя між моральними нормами колективу і усвідомлення їх об'єктивної необхідності з боку кожного учня, між покаранням і захищеністю особистості в колективі, між вимогливістю до кожного учня і формуванням його почуття відповідальності, між «рухом вперед» і «гальмуванням», серед всієї системи протиріч А.С.Макаренко підкреслює «дисгармонію», яка існує в школі між «бурхливими, сильними, гарячими натурами» і нудотою дитячого колективу, не здатною до самостійного розвитку.

У своїй педагогічній практиці А.С.Макаренко велику увагу приділяв аналізу «теорії дисципліни», його досвід переконує в тому, що дисципліна, з одного боку, підкріплює моральні норми, що захищають права кожної людини і гарантують її недоторканість, з іншого, – дисципліна і установлений порядок формують високоморальні звички поведінки особистості. А.С.Макаренко, виступаючи проти моралізаторства, намагався донести до свідомості учнів «елементи логіки дисципліни», вузловим моментом якої було усвідомлення того, що «дисципліна це свобода, вона ставить особистість у більш захищене, вільне положення і створює повну впевненість у своєму праві, шляхах і можливостях саме для кожної особистості». («І це скоріш за все, – зазначає А.С.Макаренко, – розуміли саме ті діти, які відчували на собі весь тягар бездисциплінарного життя, і його активістами були саме ті юнаки, які у своєму житті більш за все зазнавали від анархії недисциплінованого суспільства») (Макаренко А.С. Сочинення. - М., 1951.- С.136).

У його педагогічній системі розкриті проблеми співвідношення особистих і колективних інтересів у свідомості учнів, хоча пріоритет віддається інтересам колективу. Впливаючи на свідомість учнів, А.С.Макаренко намагався довести, що вчинок, не розрахований на інтереси колективу, є

саморуйнівним і завдає шкоди суспільству. Поєднання колективних і особистих інтересів відбувалося завдяки розвитку учнівського самоврядування і системи колективного господарювання, при якій «моє» і «наше» поєднувалось у моральній свідомості колективу.

Позиція А.С.Макаренка відносно регулювання моральних санкцій колективу була різною. Так, якщо в колонії ім. Горького він був прихильником найсуворіших моральних санкцій до порушників дисципліни, то в комуні ім. Дзержинського, коли колектив міцно став на шлях самоврядування, А.С.Макаренко намагався пом'якшити його моральний вплив на особистість.

Так само відбувається перехід від несвідомих, вимушених компонентів мотивації поведінки особистості до усвідомлення необхідності дотримання колективних моральних норм. А.С.Макаренко наполягав на необхідності запровадження курсу етики в сучасній школі, обмежуючись лише виховними заходами, зазначав, що цикл етичних бесід «створював просто велике філософське оздоровлення у моєму колективі». Моральність поведінки він пов'язував з тим, у якій мірі вона сприяє «руху колективу вперед», наполягав на «тренуванні моральних вчинків» з тим, щоб навчити особистість протистояти шкідливому впливу різних негараздів.

А.С.Макаренко розробив основні положення щодо розвитку внутрішніх чинників особистості, які впливають на моральну регуляцію її поведінки. Це стимули людського життя, серед яких провідне місце займає відчуття застрашної радості, щастя, пов'язаного з усвідомленням свого буття як частини сучасного і майбутнього всього нашого суспільства, сила і краса людини розглядаються у перспективі. Тому педагогічна система А.С.Макаренка – це педагогіка становлення та морального розвитку не тільки особистості, а й усього суспільства.

*В.Н.Ликов
Кіровоград (Україна)*

РОЗВИТОК А.С.МАКАРЕНКОМ ТА В.О.СУХОМЛИНСЬКИМ ІДЕЙ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Макаренко і Сухомлинський – сучасні педагоги світового масштабу, оновлювачі педагогічної науки. Їхні ідеї відповідали вимогам часу. Заперечуючи авторитарну педагогіку та виховання без обов'язку, педагоги-

гуманісти створили систему перевиховання людини (Макаренко), всебічного гармонійного розвитку особистості (Сухомлинський).

Лозунгом педагогів була дієва, по-народному мудра любов до дітей, яка стала рушійною силою успіху їхнього педагогічного експерименту. Будучи послідовниками педагогічних ідей К.Д.Ушинського про віру в творчі сили та великі можливості людини, її талант та багату натуру, А.С.Макаренко та В.О.Сухомлинський обґрунтували гуманістично-оптимістичну педагогіку.

Виступаючи проти трафарету, формалізму, рецептів та шаблонів у вихованні, педагоги створили нову систему виховання, у тому числі й родинного, сутність якої складає якісно новий погляд на формування особистості.

Мотивами впливів на колоністів у Макаренка була увага до окремого індивіда, відсутність перешкод для його розвитку, «проекування» кращих рис вихованців, виявлення у них здібностей та професійних нахилів, почуттів, мотивів, дій. Даючи психологічну характеристику вихованцю Ключникові В.І., який потім став викладачем військового училища, А.С.Макаренко вжив п'ять точних слів: «Культурний, організований, спокійний, думаючий, моральний» (Макаренко А.С. Пед.соч.: В 8 т.-М.,1983-1986. - Т.1. - С.195).

Видатні педагоги, навчаючи дітей, активно використовували ідеї народної мудрості. Так, А.Макаренко підтримував прагнення народу до знань: у Крюкові для робітників-залізничників відкрив вечірню школу, де читав їм історію та словесність. Він вважав, що бути громадянином означає бути освіченим. В.Сухомлинський в Павлиші організував батьківську школу, де навчав народ науковим основам виховання.

Книгу педагоги вважали основою духовного розвитку людини. З перших днів існування колонії імені Горького була створена бібліотека на 5 тисяч книг. Павлівський учитель зібрав бібліотеку у 20 тис книг, щедро ділився з учнями власними книгами, склав списки творів для обов'язкового читання дітьми різного віку.

А.Макаренко організував листування колоністів з Горьким, горьківський музей, зустріч поета з дітьми.

В.Сухомлинський виховував дітей Павлиша на прикладах життя простих людей.

А.Макаренко формував у дітей почуття господаря: залучав їх до збирання хліба, вів гурток економіки, вчив шанувати народні ремесла. В колонії існували групи юних свинарів, конюхів, ковалів, чоботарів, будівельників. Педагог запровадив вивчення колоністами та комунарами основ

промисловості та сільськогосподарського виробництва, наблизивши школу до трудового життя народу.

В.Сухомлинський, надаючи перевагу народній філософії виховання, організував «Школу радості», де основою стало навчання дітей засобами природи. Формування духовності людини він убачав у розвитку дитячої творчості.

У цілісній системі видатних педагогів знаходимо елемент народної моралі. Гуманізм як складова людської культури – головна риса, яку виховували у дітей і А.Макаренко, і В.Сухомлинський. Глибоко поважаючи людину, педагоги формували в ній морально-етичні норми, які є фундаментом народної моралі. Мораль, на думку А.Макаренка, вимагає досконалої поведінки. Тому педагог дбав про моральну чистоту особистості. Викладаючи колоністам теорію моралі, яка зводилася до теорії вчинку, він оздоровлював колектив дітей та підлітків з дефективною поведінкою. Педагог влаштовував військово-спортивні ігри, трудові десанти, екскурсійно-туристські походи, де норми моралі виховувалися на пріоритетах історії та традицій народу, науки, техніки, культури та мистецтва.

У праці «Проблеми шкільного радянського виховання» (1938) педагог систематизував особисті погляди щодо теорії та методики виховання, вивівши основні формули та обґрунтувавши нову суспільну дисципліну: якомога більше вимогливості до людини, якомога більше поваги до неї, виховання без вимог не існує, від виховання елементарних норм до свідомого дотримання принципів моралі.

В одній з найбільших праць «Методика організації виховного процесу» (1936) він узагальнив досвід роботи комуні імені Ф.Е.Дзержинського, показавши повнокровне багатогранне життя вихованців, пов'язане із життям народу. Педагог-гуманіст гармонізував колектив, спрямувавши їх увагу на життєву мету, громадську активність та почуття радості від життя, тобто обґрунтував оптимістичну педагогіку, без якої немислиме народне виховання.

Видатний педагог, поєднавши навчання дітей з продуктивною працею, домогся того, що вона стала виховуючою: бригадний підряд зміцнював ділові стосунки та формував дотримання норм моралі в колективі; спільна праця дітей і педагогів виховувала позитивне ставлення до неї як до основи життя людини. Праця, за Макаренком, - це один із показників народної моралі, норми якої формуються ще в родині.

У «Книзі для батьків», яку видатний педагог написав разом зі своєю дружиною, розкрита програма родинного виховання: родина має бути по-

вною, стосунки батьків – виховуючими, режим дня – чітким і суворим, праця кожного члена сім'ї – обов'язкова, виховання – розумне, авторитет батьків – нефальшивий.

Не тільки в сім'ї, але і в дитячому колективі педагог радив зберігати правила і традиції. Школа без традицій, на думку вченого, - це не школа. Від елементарної традиції (коли читається наказ, треба встати) до законів дружби з видатними людьми – такою стежкою вів А.С.Макаренко своїх вихованців.

Однією з традицій колоністів та комунарів була естетика побуту та відносин, в яких діяли закони дисципліни, порядку, рапорта, шеренги, костюма, чистоти та краси. У клубній роботі формувалася краса стосунків, порядок, гармонія; в гуртках декоративно-прикладного мистецтва типу «Вільна майстерня» комунари вчилися цінувати досвід предків, прикрашати життя. Романтика, гра, воєнізація життя, мажор у колективі, вирощування троянд та хризантем в оранжереї площею в один гектар, гуртки розумово-розважального змісту, подорожі по країні, оркестр в 60 інструментів, театр, теніс - все це складало систему роботи комуні імені Ф.Е. Держинського, де організація життєдіяльності вихованців базувалася на дотриманні моральних законів. А ці риси та якості завжди поважалися в народі.

Сухомлинський, як і Макаренко, - народні педагоги, бо джерелом їх педагогічної спадщини є духовне спілкування з людьми. Павлицький педагог створив морально-етичний кодекс виховання дітей, де норми народної моралі, правила народного співжиття, закони та традиції втілювалися в етичній освіті, самовихованні. Хрестоматія моральних цінностей та азбука моральності, написана В.Сухомлинським, реалізовувалася на практиці видатним ученим в морально-етичних повчаннях, стимулюванні поведінки, роз'ясненні народних традицій та народного календаря, формуванні поваги до старших, громадської думки, рідної мови, святинь народу. Обґрунтувавши культу Вітчизни, матері, рідного слова та книги, видатний педагог створив систему формування у школярів національних та загальнолюдських цінностей – Людини, Освіти, Знань, Праці, Моралі, Краси, Народних Традицій, Духовності. Макаренко виховував дітей на таких же цінностях. Людську цінність колоністи виміряли життям та подвигами видатних людей. Макаренко обожнював школу, змістовно і цікаво проводив свята, увів дитячу символіку, дбав про всебічний розвиток дітей. Педагог, за висловом А.Макаренка, - це державна цінність, адже він майстер, завжди здатний до виховання громадянина.

ТВОРЧО ВПРОВАДЖУВАТИ ПЕДАГОГІЧНУ СПАДЩИНУ А.С.МАКАРЕНКА

Кожна суспільно-політична епоха народжує видатних людей – філософів, політиків, економістів, учених, діячів культури, педагогів, плодами яких користується людство протягом багатьох віків.

Таким видатним педагогом є корифей нашої вітчизняної і світової педагогіки А.С.Макаренко, хоч в останні роки увага до педагогічної спадщини ніби затихає. З'являються критичні статті про те, що ніби його принципи і методи не сприйнятливі на сучасному етапі.

Методологічними помилками слід вважати дві крайності: відмовлення від того, що є історичним надбанням народу, світової педагогіки, та намагання перенести педагогічну систему А.С.Макаренка в сучасну педагогічну практику «один до одного».

Педагогічна спадщина А.С.Макаренка заслуговує серйозної уваги, її доцільно використовувати в школах, і особливо в школах-інтернатах та дитячих будинках.

Протягом усього часу існування Полтавської школи-інтернату для дітей-сиріт педагогічний колектив творчо впроваджує педагогічну спадщину А.С.Макаренка. Змінювалася кілька разів назва школи-інтернату, але незмінним для педколективу є принцип виховання свідомої дисципліни учнів. «Дисципліна - це обличчя колективу, його голос, його краса, його рухливість, його переконливість. Все, що є в колективі, кінець кінцем набуває форми дисципліни», - писав А.С.Макаренко. В шкільній дисципліні відображаються вимоги суспільства до підростаючого покоління. Педколективу часто доводиться перевиховувати багатьох учнів, які прибувають до школи-інтернату просто з вулиці: брудні, зі своїми особистим лексиконом, звичками, манерами. Педколектив створює такі умови, які примушують учня задуматись над власною поведінкою.

А.С.Макаренко відзначав, що виховання неможливо обмежити цілеспрямованою діяльністю дорослих. Це соціальне явище, зі своїми об'єктивними закономірностями, характерними для життєдіяльності не тільки старшого, але й підростаючого покоління. Він обрав нову форму їх взаємодії і виховуючий колектив. Такий колектив є метою і об'єктом виховання, практичною основою повноцінного розвитку особистості та індивідуальності кожної дитини. Для дітей – це поле діяльності, де виявляється їх здібності, сили, нахили. Учень починає поступово вrostати в коле-

ktiv, йому надають посильні і зрозумілі доручення, спочатку окремі, епізодичні, потім - триваліші, більш ускладнені, з обов'язковим звітом про їх виконання, з оцінкою за якість виконання. Так педагоги залучають учнів до громадського життя. В учнівському колективі створюється така обстановка, що займатись порушеннями дисципліни немає часу. Усі учні школи охоплені гуртками художньої самодіяльності, технічної творчості, радіоспортивними, електротехнічними, кінодемонстраторів, мотогуртками.

Великого значення надавав А.С.Макаренко учнівському самоврядуванню. Шкільне самоврядування – це конкретна діяльність учнів. Участь у самоврядуванні розвиває в дітях ініціативу, прагнення внести в життя колективу щось нове. Відповідаючи за окремі розділи роботи, беручи участь в діяльності учнівського комітету, в чергуванні учні залучають своїх товаришів до виконання тих чи інших завдань, беруть участь у плануванні, контролюють один одного, тобто виробляють у себе певні організаторські здібності, якості і вміння, набувають багато різних навичок, необхідних для досягнення мети. В органах самоврядування учні вчаться не тільки командувати, а й підкорятись. Тут виробляється в них активна життєва позиція, виховується моральна відповідальність за життя колективу. А найважливішою умовою успішного розвитку шкільного самоврядування є умілий і тактовний педагогічний вплив.

Для згуртування дитячого колективу педагоги школи використовують учення А.С.Макаренка про гру, адже одним з найбільш специфічних проявів діяльності дитини є гра, у ній дитина вчиться мислити і працювати, в процесі гри готують себе до майбутньої діяльності. У грі дитина ставить собі певну мету, прагне її здійснити, у грі формується активність дитини, розвивається її ініціатива, тренується воля. Дотримання певних правил гри дисциплінує дитину. Гра допомагає згуртувати дітей, виховує організаторів, учить керувати і підкорятися. Вона сприяє всебічному розвитку дитини, активізує її уяву, розвиває увагу, фантазію; переважна більшість дитячих ігор сприяє фізичному розвитку дітей. Гра завжди емоційно насичена, а для дитини це особливо важливо, бо емоційність – постійний супутник її життя. Організаційні і трудові навички, яких набувають діти у грі, безпосередньо зливаються з їх трудовим, громадським життям. Широке впровадження ігор в позакласну виховну роботу школи-інтернату робить її особливо цікавою для дітей, розвиває і здружує їх, згуртовує і дисциплінує. Основний зміст творчих ігор молодших школярів є праця в її найрізноманітніших проявах. А.С.Макаренко надавав великого значення вихованню свідомої дисципліни в праці. Вихованцям інтернату доводиться багато працювати, особливо в самообслуговування. В праці учень виробляє навички свідомої дисципліни. З подвійною енергією працюють учні тоді, коли перед ними поставлена ясна і зрозуміла мета: туристична поїздка по країні, багатоденний турпохід по рідному краю, підняття на вершину

Карпат, поїздка в пенати Репіна, будівництво музею в м.Ульяновську, позачергове відвідання театру, виступи з концертами в шэфів, поїздки-екскурсії до міст-героїв, за кордон, відпочинок на морі та ін. В цьому допомагає метод А.С.Макаренка: працювати, жити і вчитись з перспективою. Проблема в тому, що не кожен педагог ще вміє захоплююче поставити таку перспективу. Часто приходять до школи молоді вчителі – випускники вузу, одержують клас для виховної роботи і починають за інститутським зразком, з точки зору дорослої людини, з суцільною серйозністю і суцільною вимогливістю, забуваючи про вікові особливості дитини, говорити з учнями. Інститут не готує вихователів для інтернатних установ та дитячих навчальних будинків. Тому для таких навчальних закладів необхідно вести спеціальну підготовку, щоб, потрапивши в дитячий колектив, молодий педагог міг запроваджувати таку психолого-педагогічну стратегію виховання, яка б забезпечувала умови для розвитку учнів як особистостей, які проявляють і реалізують себе в суспільному житті, в творчості, бачать перспективу для свого розвитку.

Адже А.С.Макаренко відзначав, що майстерність вихователя не є якимось особливим мистецтвом, що вимагає таланту, це спеціальність, котрій слід вчитися (Макаренко А.С. Соч.: В 7 т. - М.,1958.- Т.5.-С.268).

*Л.В.Малаканова, Н.М.Пивовар
Полтава (Україна)*

ДОСВІД ТРУДОВОГО Й ЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ А.С.МАКАРЕНКА У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ БІОЛОГІЇ

Реалізація змісту шкільної біологічної освіти, поруч з іншими завданнями, дозволяє вчителеві здійснювати підготовку учнів до праці у сфері матеріального виробництва та формувати економічне мислення, готуючи їх до самостійного життя. Завданням учителя є, по-перше, показати роль біологічних знань для розвитку народного господарства, для удосконалення економіки виробництва; по-друге, довести економічну ефективність використання інтенсивних технологій, високопродуктивних нових сортів, порід, гібридів; по-третє, формувати бережливе ставлення до результатів праці.

Особливе значення в цьому напрямку відіграє практична робота учнів на навчально-дослідних ділянках, де школярі оволодівають уміннями об-

робляти ґрунт, сіяти насіння, садити, поливати рослини, вносити добрива, збирати врожай. Використання ботанічних знань у практичній діяльності дозволяє учням з'ясувати шляхи підвищення врожайності культурних рослин на основі використання агротехнічних заходів, боротьби з бур'янами і хворобами, інтенсифікації рослинництва.

Знання про будову та життєдіяльність тваринного організму, про біологічні особливості тварин, які використовуються у бджільництві, шовківництві, птахівництві, при вирощуванні великої рогатої худоби, овець, свиней, складають основу для підготовки учнів до роботи у сфері тваринництва. Біологічні знання потрібні кожній людині для догляду за домашніми тваринами.

У ряді шкіл теоретичні знання використовуються у практичній роботі по догляду за кролями на шкільних фермах, за тваринами на комплексах.

Така робота допомагає познайомити учнів з цілим рядом сільськогосподарських професій.

Підготовка учнів до трудової діяльності здійснюється і під час вивчення організму людини. Одержані знання допомагають переконатися учням, що для повноцінного життя необхідно займатися фізичною працею, дотримуватися гігієнічних правил.

Знання еволюційної теорії, екологічних факторів, необхідні для усвідомлення шляхів одержання високих урожаїв культурних рослин на основі регулювання норми висіву, прополки бур'янів, поливу, гіпсування солончаків і т.ін.

Вивчення основ селекції відкриває значення науки для розвитку виробництва.

Включення у програму даних з біотехнологій, мікробіологічного синтезу, генної і клітинної інженерії дасть змогу ознайомити учнів з найбільш перспективними галузями виробництва, за якими майбутнє. Вчителю необхідно обґрунтувати високу економічність, ефективність для підсилення кормової бази тваринництва, одержання ферментів, вітамінів, антибіотиків.

У процесі вивчення біології школярі переконуються, що ефективність розвитку рослинництва та тваринництва лежить в основі значного приросту виробництва продуктів харчування, сировини. Вивчення наукових основ вирощення рослин і тварин слід підпорядкувати завданню формування переконаності в необхідності рентабельності всіх господарств шляхом використання нових технологій. Все це формує в учнів економічне мислення, що і є одним із завдань економічного виховання.

Цінні поради з цих питань ми можемо знайти у досвіді роботи великого педагога А.С.Макаренка, який сам працював чесно, самовіддано, професійно.

Для А.С.Макаренка завжди була важлива ідея трудової школи. У 1919 році в селі Яреськи Миргородського повіту була створена зразкова трудова школа «Палац освіти». Головне ядро цієї школи складалося із 70 осіб: учнів старших груп і педагогів, розподілених за загонами: перший – ботанічний, другий – ентомологічний, третій – метеорологічний, четвертий – геологічний і т.ін. Біля основи ядра концентричними колами групувалися добровільні загони, які вели заняття протягом кількох годин. Захопившись ідеями «Палацу освіти», А.С.Макаренко також з весни 1919 р. організовує з учнів Крюківської вищепочаткової школи сільськогосподарську комуну. Працювали учні в саду і на городі місцевого попа. З учнів створювалися трудові загони городників, садоводів. У загонах учні поділялися за «спеціальностями»: окремо з вирощування моркви, капусти, буряків, картоплі, квітів, а також з догляду за яблунями і грушами тощо. Загони створювалися з учнів, які жили на одній вулиці, або в окремому будинку. Всіма справами керувала шкільна рада. Активно працював і учнівський комітет. Учні ходили строем, на рукавах носили нашивки, які відрізняли один загін від іншого. Колишні вчителі Крюківської вищепочаткової школи згадували, що нові методи роботи захоплювали і запалювали учнів.

Згодом до сільськогосподарської діяльності довелося звернутися у колонії ім.М.Горького, становлення якої йшло у тяжкій скруті: ні реманенту, ні насіння, ні породистих тварин. Голод та злидні примусили зайнятися землеробством і тваринництвом, бо тільки від них можна було чекати якихось сільськогосподарських продуктів. На жаль, урожай 1922 р. не виправдав надій колоністів, але все ж таки вдалося забезпечити себе на 1923 р. посівним матеріалом, коли більш як у 2 рази колоністи розширили площу оранки, забезпечили фуражем тварин, обміняли поганих корів на дійних, відгодували п'ять свиней, придбали жниварку, забезпечили себе картоплею, буряками, капустою на цілий рік, а в запас відклали сто пудів жита. Все це сприяло створенню основного капіталу. Але ще не можна було говорити про самокупність установи, бо що ті 30 десятин проти 120 утриманців.

У колонії ім. М.Горького вихованці, які займалися всіма видами продуктивної сільськогосподарської праці, щодня протягом усього навчального року витрачали на класні заняття і виконання завдань до 6-7 годин. Продуктивна праця тривала взимку 1-2 години, а влітку, особливо в напружений період сільськогосподарських робіт, – до 6 годин.

У другій половині 20-х років колонія вже обробляла 120 га землі. Незамінним помічником А.С.Макаренка був М.Е.Фере, який прийшов у колонію в 1924 році і за два роки допоміг перейти до рентабельного господарства. Він приніс у колонію виняткові знання, високу працездатність, силу, енергію. Прийти до зразкового господарства допомогла колонії Полтавська дослідна станція, організувавши наукове керівництво роботою колоністів. Ще у серпні 1923 року станція дала колонії на розплід двох поросят англійської породи. У тому ж році свинарство стало провідною галузю колонії. Зі шкіри забитих тварин колонія пошила вихованцям чоботи. Тваринництво дало можливість раціонально використовувати відходи кухні та їдальні.

У відповідності з розвитком виробництва і господарства вдосконалювалася вся система виховання у макаренківських закладах.

Цікавий факт у статті «Мій учитель» згадує М.Фере. У колонії розводили квіткову розсаду. Хлопці з любов'ю вирощували квіти. Тільки деякі з них ставились байдуже. До їх числа належав і Галатенко. За грубіянство він був «розжалуваний» з водовозів на роботу в оранжерею. Він по-своєму давав назви квітам і якимсь непомітно почав змінюватися на краще. І А.С.Макаренко висловив думку, щоб розширити квітництво, бо, якщо у Галатенка так швидко розвивається розуміння краси, то і в інших колоністів треба розвивати почуття прекрасного... Колонія і потім комуна потопаляли у квітах.

У комуні ім. Ф.Е.Дзержинського виробнича праця дозволила перейти на новий госпрозрахунок і давати державі 5 млн. крб. прибутку, а кожному комунарові-випускнику мати на книжці по 2 тисячі карбованців. За рахунок доходів колектив міг одягати хлопчиків у суконні костюми, дівчаток у шовкові та шерстяні сукні, витратити по 40 тисяч карбованців та театр, замовити пароплав, щоб усім разом поїхати по Волзі.

Отже, за словами А.С.Макаренка, трудова підготовка, виховання трудової якості людини – це підготовка і виховання не тільки майбутнього хорошого чи поганого громадянина, але й виховання його майбутнього життєвого рівня, його добробуту. Особливе завдання вихователя – навчити працювати творчо. Творча праця можлива тільки тоді, коли людина ставиться до роботи з любов'ю, коли вона свідомо вбачає в ній радість, розуміє користь і необхідність праці, коли праця робиться для неї основною формою виявлення особистості і таланту. Таке ставлення до праці можливе тільки тоді, коли створилася глибока звичка до трудового зусилля, коли ніяка робота не здається непрємною, якщо у ній є якийсь смисл.

Таким чином, досвід трудового і економічного виховання А.С.Макаренка є цілющим джерелом, невичерпною методичною скарбницею для сучасного вчителя-практика.

РОЗРОБКА КАТЕГОРІЇ «ЗДОРОВ'Я» В ТЕОРЕТИЧНІЙ І ПРАКТИЧНІЙ СПАДЩИНІ А.С.МАКАРЕНКА

Визначаючи головні завдання школи, А.С.Макаренко виходив з того, що потрібно виховати здорове покоління, здатне свідомо, енергійно і успішно брати участь у побудові нового суспільства. «Три положення цього принципу: здоров'я, вміння працювати і здатність до боротьби..., — і повинні нами керувати», — зазначав педагог (Макаренко А.С. Пед.соч.: В 8 т. - М.,1983-1986. - Т.1. - С.189).

Своє розуміння стратегії виховання молодого покоління Антон Семенович втілював у розробку логіки виховного процесу і побудову «фундаменту для самоорганізації колективу». Поряд із працею і самообслуговуванням, потребою поліпшувати цю працю на основі набутих знань чільне місце займало формування потреби дати вихід здоровій юнацькій енергії у такій же здоровій грі.

Текстологічний аналіз творів А.С.Макаренка показує, що поняття «здоровий», «здоров'я» він вживає у різноплановому контексті: «здоров'я і молодість», «здорова енергія», «здорова гра», «здорове дитинство», «здорові діти», «здоровий пасив», «краса і здоров'я», «здорові перспективи», «здорове покоління» тощо.

Поняття «здоров'я» у спадщині А.С.Макаренка має декілька аспектів: соціальний, фізичний, психологічний, культурологічний. Реалізація у виховній практиці соціального аспекту здоров'я повинна забезпечити вихованцям, на думку педагога, здатність швидко адаптуватися до змінюваного соціального середовища (колишні анти- і асоціальні елементи включаються в життя комунарської спільноти, організують його і наповнюють соціальним змістом). Це, так би мовити, — найближча перспектива. У майбутньому — це готовність до активної діяльності на благо суспільства. Таке розуміння А.С.Макаренко соціальної складової здоров'я індивіда співзвучне відомому тлумаченню Г.Синергиста: «Здоровою може вважатися людина..., яка може пристосовуватися до змін оточуючого середовища, робить свій внесок у благополуччя суспільства. Здоров'я: це життєрадісне та охоче виконання обов'язків, що їх життя покладає на людину

(Хроника ВОЗ.— №7.—1978.—С.393). А.С.Макаренко також ратує за соціальний оптимізм, який у його практиці виховання має свій вияв «у сонячних надіях на майбутнє» вихованців.

У колонії ім. Горького широко застосовувалися оздоровчі екскурсії в природу у вихідні дні, походи в місто, воєнізовані ігри на місцевості. Наголошуючи, зокрема, на оздоровчому значенні гри А.С.Макаренко писав: «Гра як форма організації побуту, дещо військовий характер цієї гри дає фізичне підтягування хлопців і приучання їх до фізичної стриманості. Особливе значення має й те, що це дозволяє випрямляти хребет, який порушується як у школі, так і у майстернях» (Макаренко А.С. Пед.соч.: В 8 т. - М., 1983-1986. - Т.8. - С.145).

Підсумовуючи результати своєї діяльності за п'ять перших років, А.С.Макаренко у роботі «Через працю і самоорганізацію — до нового життя» відзначав, що основним прагненням у діяльності педагогічного колективу було створення з колишніх злочинців «естетично і соціально здорових людей». Результатом спільних зусиль стало — «здоров'я і молодість, праця і бажання культурного саморозвитку, здорове колективне життя, самоорганізація і сонячні надії на майбутнє» (Там само. - С.130). Зовнішнім виявом обличчя колонії стали привітність, «молоді здорові хлопці, всі — як один..., веселий, здоровий сміх, усмішки і виключно вільне самопочуття» (Там само).

Педагог-гуманіст виступав за гармонізацію у людині основоположних начал: соціального і природного. Соціальне завжди знаходить вияв у біологічному і психічному. Тому заходи щодо забезпечення здоров'я в закладах А.С.Макаренка сприяли гармонійному розвитку у вихованців як соціального, так і фізичного та психічного планів, формуванню загальної культури особистості (див. схему №1).

Практичною стратегією оздоровлення вихованців була обрана санітарно-гігієнічна просвіта, профілактика шкідливих звичок, основних соматичних захворювань, формування навичок особистої гігієни і здорової життєдіяльності. Для реалізації цієї стратегії в комуні ім. Ф.Е.Дзержинського була створена санітарна комісія (в колонії зведений загін виконував аналогічні функції). Причому, характерним для досвіду А.С.Макаренка було включення роботи санітарної комісії як одного з видів діяльності вихованців у гармонійну систему виховного процесу (див. схему №2).

*Категорія «здоров'я» у логіці виховної роботи в системі
А.С.Макаренка.*

Схема №1

Взасмодія різних видів діяльності була у практиці видатного педагога важливим фактором розвитку особистості. «Головний метод педагогічного впливу — це підвищення культури особистості», — писав А.С.Макаренко (Там само. - С.183). В той же час він вбачав у діяльності з формування здоров'я вихованців важливий потенціал у практичній реалізації цього методу. Окреслюючи педагогічне значення оздоровчої роботи, А.С.Макаренко зазначав: «Важливо не тільки бажати чистоти, любити її, але мати її і постійно підтримувати, зберігати, вимагати. Це розвиває увагу до деталей і вміння досягати... мети — досягаються культурні навички у цій галузі» (Цит. праця. - Т.1. - С.283).

У комуні ім. Ф.Е.Держинського був розроблений і успішно апробований дієвий механізм виховуючого впливу на дітей, що спонукав їх до дотримання норм суспільного проживання, акуратності і чистоти. В основу цього механізму було закладено такі прийоми:

- адміністративні (перевірка чистоти приміщень, індивідуальний догляд за тілом, одягом тощо);
- змагання між загонами (точне врахування всіх санітарних порушень: стану загальних приміщень, класів, спалень, ліжок);
- заохочення (видача додаткових побутових меблів, квітів тощо);
- покарання (відповідальність перед загальними зборами комунарів).

У розумінні А.С.Макаренка, категорія «здоров'я» є умовою і результатом виховної роботи. Здоров'я дитини педагог сприймає глибинно, сут-

тево, комплексно — з педагогічної точки зору, а не у медичному тлумаченні (як відсутність хвороб). Воно є умовою повноцінного життя, станом, який дозволяє людині брати активну участь у соціальній взаємодії та перетворенні свого природного та громадського оточення. Здоров'я, за А.С.Макаренком, це здатність організму передусім швидко і своєчасно пристосовуватися до змінюваного соціально-психологічного оточення та виконання видоспецифічних функцій, властивих людині: праця, відпочинок, взаємини, вибір життєвої тактики, самовизначення у соціумі.

Схема практичної реалізації санітарно-гігієнічних заходів з охорони здоров'я вихованців у колуні ім. Ф.Е.Дзержинського.

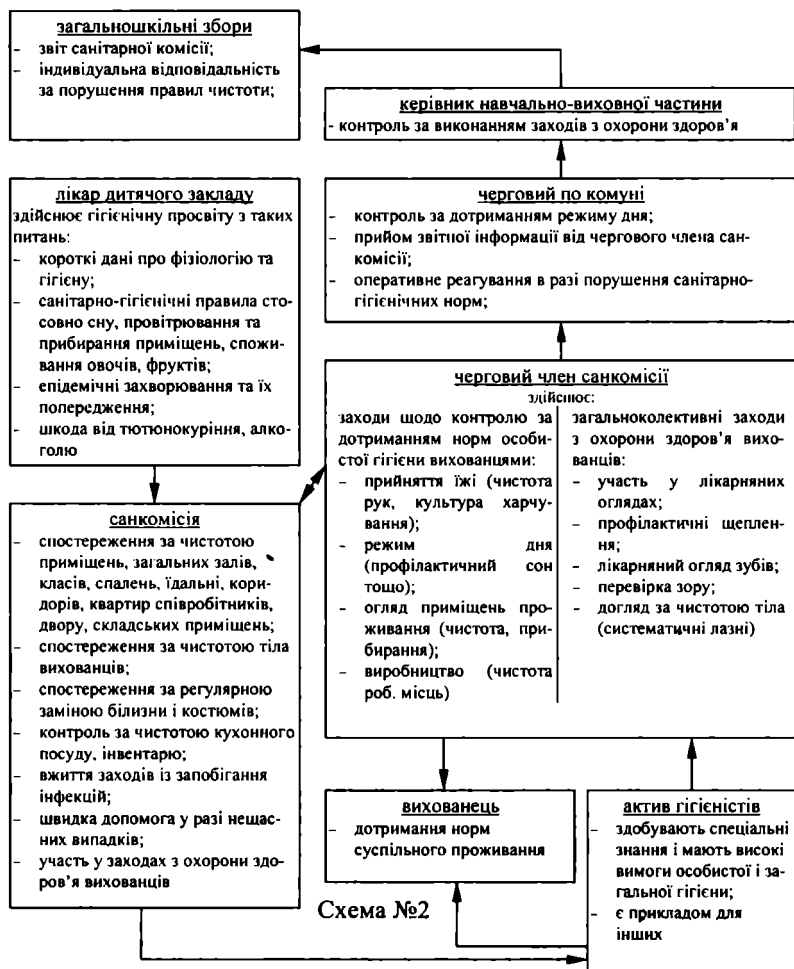

Схема №2

ТРАДИЦІЇ В ОРГАНІЗАЦІЇ ДИТЯЧОГО КОЛЕКТИВУ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ А.С.МАКАРЕНКА

Скарбницею традицій можна вважати народну педагогіку. Фактично народна педагогіка, як сукупність педагогічних знань і виховного досвіду, зберігалася у традиціях народу. Не випадково загальноживане поняття «традиція» (від лат. *traditio* - передача) розглядається історично як складений і переданий із покоління в покоління досвід, або як практика в будь-якій галузі суспільного життя, норма поведінки, смаки та ін. Народні традиції існують тисячоліттями. Безмежна, різноманітна палітра національних традицій, скарбниці духовного багатства та мудрості. Народ їх плекає і передає з покоління в покоління. Кожному народові притаманні власні національні традиції.

Отже, традиції виконують дві функції. Перша полягає у забезпеченні передачі молодому поколінню певної сукупності знань, умінь, навичок, цінностей, норм поведінки, здобутків культури. Ця функція має консервативний характер. Названа функція відіграє велику роль у збереженні нації. Друга функція традицій тісно пов'язана з першою, але має новаторський, динамічний характер. Накопичені у віках традиції можуть бути як вартісними в сучасних умовах, так і не вартісними. Отже, поряд з шануванням і зберіганням народом своїх традицій відбувається постійний їх розвиток у відповідності до зростаючого динамізму економічних і соціальних процесів у країні.

Теоретична і практична спадщина А.С.Макаренка переконливо доводить виховну цінність традицій для розвитку окремого дитячого колективу. Одним із завдань виховання є «зростання традицій».

Вивчення практичного досвіду сучасних педагогів дозволяє стверджувати, що вони недооцінюють виховні можливості традицій в учнівському колективі. Тому вчителі не намагаються створювати і «нарощувати» традиції і страждають бідністю традицій.

У творчій спадщині А.С.Макаренка розглядається позитивний вплив традицій на виховний процес у навчальних закладах. Підготовка молоді до життя у Макаренка полягає в організації життя і діяльності колоністів. Основа організації життєдіяльності виховних закладів – це комплекс традицій. Підкріплюючи «неперевершену могутність» дитячого колективу, педагог особливу увагу звертає на «важливішу деталь - традиції». Ці «внутріш-

ні закони» зміцнювали колектив. Вони не були усталеними; протягом існування колонії і комуні відбувався процес їх створення та «зберігання», тобто процес накопичення традицій. На думку педагога, найважливішим завданням виховної роботи є виховання традицій та їх зберігання. Макаренко стверджував, що вивчення традицій дозволяє діагностувати якість роботи школи. Ось чому «школа, в якій немає традицій,... не може бути хорошою школою, і кращі школи,... це школи, що нагромадили традиції» (Макаренко А.С. Про комуністичне виховання. - К., 1978.- С.42). Педагог простежив процес утворення традицій і цим спростував думку опонентів, що в кожній традиції повинна бути «розумність і логіка». Він навіть приклад встановлення традиції ранкової перевірки комуні черговим командиром. З часом колоністи забули, чому чергового командира зустрічали, як начальника, що володів правом покарання. Отже, відсутність логіки не знищила традицію, а навпаки, вона «збереглася й дуже зміцнювала колектив» (Там само). Черговий командир наділявся найширшими повноваженнями і користувався повагою серед комунарів. Навіть начальник колонії не мав права перевіряти або сумніватися щодо рапорту чергового. Завдяки цій чудовій традиції «стало легко працювати». Макаренко писав: «Таких традицій у моєму колективі було дуже багато, просто сотні і я їх не знав усіх, але діти їх знали!» (Там само. - С.43). Діти не просто їх знали, вони безапеляційно підкорялися вимогам. Педагог вважав дітей «чудовими майстрами» щодо створення традицій. Для вихованців система традицій стала свосвідно неписаною конституцією – основним колективним законом.

Традиції підтримували головне, що сприяло зміцненню, розвитку колективу, – пошану «до прав колективу та його уповноважених». Це, за словами Макаренка, «надзвичайно важливі якості колективу». Вихованці пишалися законами, створеними в комуні, і самі намагалися їх поліпшити. Великий педагог вважав неможливим правильне виховання без могутнього колективу, який «шанує свою гідність і відчуває своє колективне обличчя».

Система традицій стала у виховних закладах А.С.Макаренка засобом непрямого керівництва процесом виховання дітей. Зміни у формуванні якостей характеру колоністів не були випадковими, стихійними, а відповідали виховним завданням. Рішення їх вимагало розробки чіткої системи етичних норм, що поступово перетворювалися на традиції. Макаренко писав: «... етична норма стає дійсною тільки тоді, якщо її «свідомий» період переходить у період досвіду, традиції...» Оскільки виконання етичних норм залежить від вольової сфери особистості вихованця, традиції дієво впливають на формування багатьох педагогічно доцільних рис характеру

дітей. Саме традиції дозволили подолати відстань між знаннями моральних норм та переконаннями і поведінкою вихованців.

Традиції дозволяли створити основні риси специфічного макаренківського стилю виховання, для якого характерні «мажорність, бадьорість», «упевнений спокій, впевненість у своїх силах, в силах колективу і своєму майбутті»: відчуття захищеності, свободи, відповідальності і гордості за колектив, цілеспрямованість, оптимізм, естетика стилю відзначалася не тільки у побуті, але й у взаєминах вихованців і вихователів. Процес формування стилю складний та довготривалий, і будувався він на «накопиченні традицій». Макаренківський стиль дозволив відчутти власну гідність кожного вихованця. Педагог обґрунтував думку про те, що відсутність традиції потрібного стилю у роботі виховних закладів призводить до негативних наслідків у вихованні.

У виховній системі Макаренка можна вважати традиції засобом формування мужності, волі, цілеспрямованості, відповідальності у вихованців. Доручаючи найбільш відповідальні справи дітям, надаючи їм широкі повноваження, Макаренко стимулював активність і самостійність своїх підопічних. Традиційним було доручення найважчої, неприємної роботи кращому загонові. Це було обумовлено «природною логікою» - тільки найкращий загін може виконати доручення, що потребує швидкості, енергії, фізичної напруги. Цей загін пишався дорученою справою, навіть відчував «у цьому особливу красу, естетичність».

Дуже цінував Макаренко серед інших традицій - традиції воєнізованої гри, що приносила у повсякденне життя комунарів елементи романтики, краси. Педагог заперечував надмірну воєнізацію, наприклад, захоплення маршем, «до їдальні йдуть – маршем, на роботу йдуть – маршем, завжди марширують». Традиція воєнізованої гри «прикрасила колектив і створила «зовнішній каркас», у якому красиво можна жити і який захоплює і виховує. Макаренко використовував стрій тільки під час виходу колоністів до міста, на демонстраціях та інших урочистостях. Використовуючи гру-воєнізацію, Макаренко не вважав її єдиною грою у будь-яких колективах. Цікавим є той факт, що педагог, створюючи план переведення колонії в Запоріжжя, передбачав використання гри в запорізьких козаках. Загони повинні були стати «куреннями». Отже, гра у виховних закладах, створених Макаренком, була, як і інші традиції, організуючим фактором.

Великого значення набували традиції у формуванні дисципліни. Традиційним було проведення загальних зборів, на яких вирішувалися всі проблеми виховних закладів. Точність і порядок лежать в основі дисциплінованості. За словами Макаренка, «... створюється традиція точного ставлення до часу». Це привело до того, що точність у житті комунарів стане моральною нормою. Цим пишався великий педагог. Для виховання дисци-

пліни Макаренко застосовував систематичний, ретельний облік всіх «ді-
янь» вихованців. «Як можна керувати тисячею двомастами дітей, якщо не-
має картотеки?» - запитував Антон Семенович. Він вважав, що великих ре-
зультатів досяг завдяки обліку, який дозволяв на основі глибокого аналізу
поведінки учнів спрямовувати їх подальший розвиток.

Особливе місце у виховній системі, створеній Макаренком, посідали
традиції свят. Вони стали невід'ємною частиною життя колективу. За сло-
вами його соратників, комунарські свята відзначалися особливою «пишні-
стю і урочистістю». Найбільш яскравим можна вважати «Свято першого
снопа» та «День народження М.Горького». Свято першого снопа, першого
хліба, свято врожаю – традиційні для національного побуту українського
народу. В основу таких свят закладено глибокий зміст. Вони неможливі
без знань і копіткої праці. Їх не просто святкують, а здобувають власною
працею. На думку Макаренка, великого виховного значення набували не
тільки безпосередня участь у святі, а й їх підготовка. Так, він відзначав, що
з виховної точки зору першотравневий похід принесе користь лише тоді,
якщо він буде готуватися протягом зими. Ще в лютому створювалася спе-
ціальна комісія з підготовки і проведення урочистостей. Проводилася реві-
зія одягу, складалося меню, запасалися продуктами на кілька днів, протя-
гом яких комунари перебуватимуть у місті, готувався сценарій свята. Щоб
не забути ніякої дрібниці, комісія розподілялася на кілька підкомісій: ко-
місія одягу, продуктів, парадна, культурна, господарська. Процес підготов-
ки до свята розширював кругозір вихованців, розвивав організаторські і
художні здібності, пробуджував творчу ініціативу, сприяв формуванню
справжнього колективу. Підготовка і безпосереднє святкування збагачува-
ло дітей яскравими враженнями, образами.

На думку А.С.Макаренка, у дитячому колективі повинні діяти не
окремі, ізольовані, штучно створені традиції, а узагальнююча весь вихов-
ний процес система традицій.

На наш погляд, у сучасних умовах розбудови національної школи і
системи національного виховання, в час активних пошуків ефективних
шляхів формування свідомої особистості громадянина України доцільно
звернути увагу на традиції як дієвий засіб виховання. Але при застосуван-
ні їх на практиці в роботі з дітьми важливо: вивчати досвід їх застосування
народом та видатними педагогами, сутність та механізм їх дії на особис-
тість і колектив, враховувати життєві умови створення тих чи інших тра-
дицій, переусвідомлюючи існуючі традиції, впроваджувати не механічно,
за шаблоном, а творчо.

Отже, традиції – це природний результат життя колективу і педагого-
ві «... особливо важливо встановити традиції. Створення традицій у вихо-
ванні вимагає часу, бо традиції набуваються шляхом тривалого досвіду і
практики в результаті напруженої і старанної роботи» (Макаренко А.С.
Твори: У 7 т. -К., 1955.- Т.7.- С.113).

ВКЛАД А.С.МАКАРЕНКО В РАЗРАБОТКИ ГУМАНИСТИЧЕСКОЙ ПЕДАГОГИКИ

Наука о воспитании, которая представлена выдающимися личностями прошлого и настоящего достигает известных вершин совершенства у некоторых педагогов.

В нашем столетии это продемонстрировал А.С.Макаренко. Педагогика А.С.Макаренко, как и педагогика времен Коменского, Дистервега, Песталоцци и Хербарта содержит подробнейшие определения, многочисленные формулировки того, чему в качестве принципов надлежало бы составлять основу воспитательной деятельности. Образец выдающегося использования в теории и практике воспитания идей свободы, творчества, искусства, мастерства для нас остается А.С.Макаренко как теоретик, философ и практик воспитания.

Стремясь к полному обновлению педагогической системы, возвращаясь к вечным и неистребимым общечеловеческим духовным явлениям и ценностям, нельзя не видеть, что творческий опыт А.С.Макаренко – образец стремления к сознанию общечеловеческого единства и человечества. Его советы и практические примеры прикасания к личности «с особо сложной инструментовкой» всегда были соблюдены принципом «как можно большего уважения к личности и как можно большей требовательности». Его «инструментовка» – живой образец устремления воспитания, нацеленного на формирование нравственности как внутреннего состояния души, контролируемой ответственностью и совестью, волей необходимости и свободы.

Общеизвестно, что в системе тоталитарного общества нравственные нормы держались не на внутренне принятых принципах, а, практически на принудительных, псевдоправовых воздействиях. Сейчас много педагогов считают, что школа, воспитание не было в состоянии привести людей нашего общества к тому, чтобы человек мог действительно понимать другого человека лишь из-за политического и партийного воспитания. Мы видим, наступило время, когда люди поистине не скупаются на критику «старых» ценностей и на похвалы новых общечеловеческих ценностей. Но школа переходного периода уже вполне познала неясность и смешения понятий морального и нравственного воспитания, нравственности и этики

педагога, отождествляя педагогическую технику, мастерство и искусство воспитания.

Изучая и применяя опыт А.С.Макаренко в условиях демократизации гласности в процессе подготовки будущих учителей важно умело показать, как учил он учителей управлять своими чувствами с тем, чтобы они могли осознанно воспринимать действительность, трезво оценить и контролировать себя в общении с другими людьми.

Опыт А.С.Макаренко нас учит, что может существовать превосходная наука, превосходная теория, как это и есть в педагогике созданной выдающимися педагогами (Коменский, Руссо, Л.Толстой, Ушинский, Сухомлинский и др.) и это наука о воспитании, как мы убеждаемся совершенна. Но другое дело, данную науку применять.

Изучая опыт Макаренко, можно убедиться, насколько актуальны его мысли о педагогике как искусстве, как технологии воспитания. В его руках педагогические принципы ожили во всей их сущности. Десятки, сотни примеров тому, как в труде педагога принципы переходят в существо его личности, и потому он и есть художником в педагогике.

Сегодня личный пример А.С.Макаренко в науке и практике педагогики актуален как никогда.

Теория и практика морально-этического воспитания созданного А.С.Макаренко учения позволяет нам сегодня лучше понять суть этой морали, по крайней мере, с трех позиций: во-первых, уважение и требовательность как важный принцип воспитания личности. Это важнейшее условие пробуждения в человеке гуманистического начала; во-вторых, достижение высокого уровня компетентности в обучении еще не позволяет достичь высокого уровня морали личности; в-третьих, высокий уровень педагогического мастерства и гражданственности обусловлен моральной позицией личности.

Для определения нового содержания, а также новой системы воспитания будущих учителей эти позиции Макаренко имеют особое значение сегодня.

Изучая и применяя опыт А.С.Макаренко в овладении педагогическим мастерством, имеем величайшую возможность показать студентам, как можно развивать талант и творческие способности, опираясь на превосходную педагогическую науку посредством применения педагогических знаний, умений и навыков в изучении педагогики как искусства, технологий и мастерства.

А.С.МАКАРЕНКО ПРО РОЛЬ САМОВИХОВАННЯ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ

Споконвіку людство в ході історичної практики прагнуло вдосконалювати суспільні відносини, гармонізувати їх, зробити по-справжньому людьми, гуманними. А відтак ідеал особистості вбачали в органічному поєднанні інтелектуального розвитку, фізичної досконалості, високих моральних якостей. Ще античні філософи підкреслювали необхідність гармонії зовнішнього і внутрішнього як умову краси індивіда, визнаючи таку спрямованість людського розвитку поняттям *калокагатія*. Арістотель, трактуючи цей термін, під внутрішнім розумів мудрість, яка, на його думку, приводить людину до глибокого усвідомлення єдності краси і добра, естетичного і морального, тобто до гармонії, що має стати нормою існування людини. Якщо ж людина не здатна досягти такої викінченості, то вона хоча б через самовдосконалення повинна тяжіти до неї.

Цілісність людської особистості, велич її душі, висока культура поведінки лишаються й сьогодні ідеалом гармонійного благородства, орієнтиром самовиховання, а відтак основною метою виховання.

Ідея саморозвитку, самовиховання залишається актуальною в усі часи. Є вона провідною і в сучасній гуманістичній педагогіці. Ця вічна ідея завжди хвилювала багатьох видатних педагогів, які з гуманістичних позицій визначили шлях розвитку особистості. Саме така позиція зумовила визначення А.С.Макаренком виняткової ролі самовиховання в житті людини. Його діяльність була спрямована на активізацію моральних сил людини, на виховання в неї прагнення стати гідним громадянином своєї країни, постійно вдосконалювати в собі позитивні якості.

Критерієм моральної вихованості особистості видатний педагог вважав вчинок наодинці зі своєю совістю, коли від тебе ніхто не вимагає, не контролює і не хвалить тебе, коли інакше вчинити не можеш.

Один з його вихованців, П.А.Архангельський, небезпідставно вважав, що виховання, здійснюване А.С.Макаренком і його співробітниками, походило з самовиховання.

Як відомо, процес самовиховання тісно пов'язаний з волею. А.С.Макаренко вказував, що велика воля – це не тільки вміння чогось побажати і досягти, а і вміння змусити себе відмовитися від чогось, коли це потрібно. Достатній рівень розвитку волі – необхідна умова для самовдосконалення, здійснення програми самовиховання.

Історія самовиховання свідчить, що жодна велика людина не стала б видатною без вирішальної ролі цього феномену. Переконливим прикладом можуть бути програма самовдосконалення юного Л.М.Толстого, моральні правила, які склав для себе К.Д.Ушинський.

Зразком наполегливої роботи над собою може служити і сама постать А.С.Макаренка. Він багато читав, вчився і на своєму досвіді, і у своїх колег, брав уроки у акторів, постійно вдосконалював свою майстерність, педагогічну техніку. Як відомо, А.С.Макаренко вважав, що став справжнім майстром тільки тоді, коли навчився говорити «іди сюди» з 15-20 відтінками, навчився надавати 20 нюансів у постановці обличчя, фігури, голосу. На запитання, чи кожен учитель може стати майстром, оволодіти мистецтвом виховання, навчитися працювати творчо, він упевнено відповідає: «Так !», але за умови постійної роботи над собою.

Багато в чому особистий приклад Макаренка є зразком для наслідування. Ось що пише про нього В.Терський: «Краса особистої привабливості Макаренка заворожувала, подобалась, заражала. Всі прагнули його наслідувати. Тому люди відмовлялися від поганого тону, відрікалися від претензій на висловлення вдячності їм особисто і вчилися радіти успіхам інших».

Воля є важливою на всіх етапах самовдосконалення. Зокрема, визначення мети вимагає серйозної мисленнєвої роботи, бо успіх багато в чому залежить від уміння чітко окреслити, передбачити умови її досягнення. Вказуючи на необхідність конкретизувати мету діяльності, А.С.Макаренко зазначав, що ніяку справу не можна добре зробити, якщо не відомо, чого хочуть досягти.

Відомий психолог Л.С.Виготський пов'язував слабкий розвиток волі зі слабкістю цільових установок, зокрема в підлітковому віці.

З цього приводу доцільно згадати систему перспективних ліній А.С.Макаренка. Теорія виховання завдячує йому такими поняттями, як «найближча перспектива» - перспектива, за словами Макаренка, «завтрашньої радості»; «середня перспектива» - перспектива, що сягала моменту випуску вихованця з колонії; «далека перспектива» - перспектива дорослого життя, що й була для колоністів мотивом самовиховання. Сучасна вікова психологія теж користується поняттям «життєвий план старшокласника», що означає його готовність до післяшкільного життя.

А.С.Макаренко вважав, що виховати людину - значить виховати в неї здатність окреслювати свою перспективу. Він зазначав, що людина, яка визначає свою поведінку найближчою перспективою, є людиною найслабшою. Якщо вона задовольняється тільки перспективою особистою, хоч і далекою, вона може здатися сильною, але вона не викликає у нас почуття краси особистості та її справжньої цінності. Чим ширший колектив, перс-

пективи якого є для людини перспективами особистості, тим людина красивіша і вища.

Не абсолютизуючи можливості тих чи інших колективних форм організації самовиховання, А.С.Макаренко вважав, що саме в колективі створюються оптимальні умови для самовиховання, і молода людина стає суб'єктом виховання.

Організація самовиховання – значить не тільки пробудити бажання і навчити дітей засобам і прийомам роботи над собою, але й дійти до душі кожної дитини, розкрити її потенції, таланти, створити найбільш сприятливі умови для самореалізації. Кожна дитина – неповторна індивідуальність. Про це, на жаль, часто забувають. Як зазначив у свій час А.С.Макаренко, є значна група дітей, яка сприймається педагогами як «норма» і які, внаслідок цього, залишаються поза увагою вихователів.

Викликає занепокоєння і така категорія учнів, які зовні здаються благополучними, та насправді ж лише формально пристосовують свою поведінку до педагогічних вимог, нерідко проявляють егоїзм, лицемірство, а при ослабленні контролю з боку вихователів, здатні до негативних вчинків чи, навіть, до правопорушень.

Без перебільшення можна стверджувати, що можливості самовиховання, як зрештою і виховання, практично безмежні. Гнучкість нервової системи дозволяє людині не тільки змінювати окремі риси своєї особистості, але й докорінно змінюватися, самооновлюватися. Про це переконливо свідчить досвід А.С.Макаренка по перевихованню педагогічно занедбаних дітей і підлітків, на «важкі характери», «вбивчі комплекси звичок» яких він вказував. Не знаходячи задоволення в навчанні, громадській діяльності, вони займаються, як говорить А.С.Макаренко, «примітивними типами «примемного» проведення часу».

Більш повному обліку індивідуальних інтересів, можливостей кожної дитини сприяє принцип активності і самодіяльності у вихованні. Проблема індивідуального підходу до так званих «середніх», «важких» учнів особливо гостра. У свій час А.С.Макаренко обґрунтував доцільність і необхідність прогнозованого розумного і виправданого «педагогічного ризику» у вихованні. Неодноразово повертаючись до цієї проблеми, він справедливо підкреслював, що прагнення уникнути конфліктних ситуацій, обмеження активності і самодіяльності молодих людей, намагання відгородити їх від боротьби з труднощами життя, тобто зробити процес виховання спокійним, зовні благополучним, містять реальну небезпеку сформувати людей байдужих, інертних, егоїстичних. Основний висновок А.С.Макаренка: побоювання навіть невеликого педагогічного ризику у вихованні зрештою приводить до великого педагогічного ризику. За словами А.С.Макаренка, не можна закалити людину, якщо не ставити перед нею важких задач, на яких іноді можна і зірватися. Якщо боятися, що вона зірветься, не ставити

важких задач, вона зірветься обов'язково. Звертаючись до батьків, А.С.Макаренко докладно зупинився на організації самодіяльності дітей і допустимості при цьому педагогічно розумного ризику.

Самовиховання – категорія педагогічна. А.С.Макаренко вчив, що педагогічна справа – це виробництво і робити його необхідно по технології виробництва, а не на сердечних муках. Ваша прекрасна душа при цьому, говори він, не зникне, вона буде присутньою незримо. Як свідчать дослідники, професійно-педагогічне самовиховання зокрема, як і самовиховання в цілому, має достатню чітку логічну структуру, що включає мету, задачі, зміст, засоби і результати, охоплює інтелектуально-духовну, морально-вольову, фізично-гігієнічну сфери.

Морально-вольова вихованість педагогів перш за все відбивається у спокійному стилі взаємин вихователів і вихованців. А.С.Макаренко, спираючись на практичний досвід роботи, визначив основні риси нормального тону дитячої установки, а значить і середньої школи: «мажорність» - бадьорість спокійної і міцної злагоди в стосунках між учителями і учнями; гідність кожної особи в колективі, яку захищає колектив і педагоги і не дають нікому порушувати її, принижувати і нехтувати нею. Почуття гідності притаманне вихованцям тільки тоді, коли організація життєдіяльності значною мірою перебуває на відповідальності дитячого колективу, поділений з дорослими; присутня єдність і співдружність педагогічного і учнівського колективів; захищеність кожного і відсутність страху перед іншими; звичка гальмування своїх безпосередніх реакцій, коли емоції «б'ють через край».

Макаренко зазначав, що «загальний тон виховується в усіх площинах дитячого закладу, у кожний момент роботи, в житті, в побуті, в школі, на виробництві, під час ігор і т.д. Багато залежить від поведінки і тону вчителів, вихователів, керівного та інструкторського персоналу. Персонал сам повинен у своїй поведінці задовольняти всі вимоги... Крім того, у всього персоналу... повинні бути вироблені спеціальні традиції і правила поведінки: ... кожний повинен бути ввічливим, стриманим, за винятком тих випадків, коли потрібне або деяке підвищення тону у зв'язку з новими вимогами, або таке ж підвищення у зв'язку з проведенням загальних робіт» (Макаренко А.С. Твори: В 7 т. - К., 1954.- Т.5.- С.79).

Важливою складовою професійно-педагогічного самовдосконалення є конструктивні вміння. А.С.Макаренко пов'язував їх зі здатністю проектувати особистість виховання. Він мріяв про той час, коли в армії вихователів будуть типові проекти особистості та індивідуальні корективи до них. Усвідомлюючи складність створення таких проектів, Макаренко пояснював її двома причинами: безмежною різноманітністю людського матеріалу та загально визнаними суспільними вимогами до особистості, що постійно змінюються. На жаль, ще й зараз відсутні подібні проекти, і це

значно ускладнює розробку програм і планів самовиховання, зокрема професійного.

Тож творча спадщина А.С.Макаренка є неоціненною у професійному становленні, особистісному самовдосконаленні майбутніх учителів, особливо уважне, спеціальне читання творів видатного педагога з метою аналізу його педагогічної спостережливості, педагогічного досвіду.

*Т.А.Ільїн
Полтава (Україна)*

А.С.МАКАРЕНКО ПРО ПЕДАГОГІЧНУ ТЕХНІКУ ВЧИТЕЛЯ І СУЧАСНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ЇЇ ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У КОЛЕКТИВАХ ХУДОЖНЬОЇ САМОДІЯЛЬНОСТІ ПЕДВУЗУ

Великий вітчизняний педагог А.С.Макаренко вказував на необхідність озброєння вчителя педагогічною технікою, «якої не вистачає». «Я впевнений, - писав він, - що гарно сказане дітям ділове, міцне слово має величезне значення і, мабуть, у нас так багато ще помилок в організаційних формах, тому що ми і говорити часто по-справжньому не вміємо. А потрібно вміти сказати так, щоб вихованці у слові відчували нашу волю, нашу культуру, нашу особистість» (Макаренко А.С. Пед.соч.: В 8 т. - М.,1983-1986. - Т.4. - С.241). Викладач повинен уміти впливати не тільки словом, а й поглядом, повинен бути актором, уміти відчувати учнівську аудиторію і керувати нею. Педагог відзначав, що є багато педагогів, котрі блискуче володіють своїм фахом, досконало знають свій предмет, але не вміють передати ці знання учням через відсутність умінь з педагогічної техніки.

Педагогічна техніка – це комплекс педагогічних умінь учителя, які забезпечують на основі професійних знань, особистісних якостей учителя певний рівень його взаємодії з учнями.

А.С.Макаренко підкреслював, що шлях до педагогічної майстерності пролягає передусім через педагогічну техніку: «Що таке майстерність?.. Можна і необхідно розвивати зір, простий фізичний зір... Потрібно вміти читати на обличчі людини, на обличчі дитини, і це читання може бути навіть описане в спеціальному курсі. Нічого хитрого, нічого містичного не-

має в тому, щоб по обличчю визначити деякі ознаки душевних рухів. Педагогічна майстерність полягає і в постановці голосу вихователя, і в управлінні своїм обличчям» (Там само. - С.260).

А.С.Макаренко глибоко розумів, що педагогічна техніка має базуватися на психічному стані педагога, бути яскравим виразом його внутрішніх почуттів, намірів, переживань. Це «не мертва гра, техніка, а справжнє відображення тих процесів, які є в нашій душі». Він рішуче виступав проти спроб формування педагогічної техніки лише на основі практики. Вона, на його думку, повинна розроблятися теоретично, але проходити шліфовку в практиці. Великий педагог мріяв про те, що «у майбутньому в педагогічних вузах обов'язково буде викладатися і постановка голосу, і поза, і володіння своїм організмом...» (Там само. -С.172).

У наукових працях А.С.Макаренка навчання педагогічної техніки значається в самостійний напрям професійної підготовки вчителя. У практичній сфері це:

1) організація характеру педагога, виховання його поведінки;

2) організація його спеціальних умінь і навичок: володіння голосом, мімікою, навички спілкування і самоуправління.

У сучасній теорії педагогіки це відображено в трьох групах елементів педагогічної техніки. Перша – способи взаємодії (прийоми здійснення техніки переконання, постановки вимог, перспективних ліній у вихованні, організації дисципліни, техніки заохочення та покарання дітей і т.ін.). Друга група елементів – це: а) керування емоціями (не придушення і гальмування, а усвідомлення, довільна саморегуляція їх, спрямована на розвиток морально-естетичних основ у педагогічній праці); б) техніка і культура мовлення (постановка голосу, дикція, інтонаційне забарвлення, грамотність і т.под.); в) володіння своїм організмом (мімікою, пантомімікою, а також зовнішній вигляд, вираз обличчя, очей і т.ін.). Третя група елементів включає вміння різноманітних видів інструментовки педагогічних засобів і режисури ситуацій у навчанні та вихованні, чудові приклади яких ми маємо у досвіді вчителів-новаторів, у діяльності шкіл нового типу – ліцеїв, гімназій, коледжів тощо. (Бойко А.М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації. - К., 1996. - С.136).

Варто зазначити, що пошуки нових шляхів формування основ педагогічної техніки вчителя привернули нашу увагу до позааудиторної роботи педвузу, а саме, колективів художньої самодіяльності, які існують як самодіяльні творчі об'єднання на основі студентського клубу і спрямовують свою діяльність насамперед на активне задоволення творчих потреб студентської молоді.

Участь у різних видах художньої самодіяльності приваблює студентів педвузу, захоплює нею, тренує творчі сили, виховує в них багато естетич-

них, моральних, трудових, фізичних якостей. Розвиваючи свої творчі здібності в певних галузях мистецтва, майбутній учитель виробляє в собі творчий характер ставлення до будь-якої справи. В художній самодіяльності формується естетична чуттєвість, а естетичне виховання у самодіяльному художньому колективі формує специфічний чуттєвий досвід, що допомагає виявити, зрозуміти й оцінити естетичні моменти у дійсності, у різних видах людської діяльності і передусім – педагогічної. Бо коли система освіти, педагогічний процес, його теорія і практика не мають естетичної спрямованості, вони не досягнуть кінцевої мети.

У формуванні особистості майбутнього вчителя велике значення має духовний досвід, набутий студентами педвузу в колективах художньої самодіяльності. Тут формуються і виховуються не лише відповідні потреби й мотиви, а й найхарактерніші для педагога оптимальні форми поведінки. Студенти, які осмислюють сутність свого саморозвитку в процесі особистої творчої діяльності, створюють у своїй свідомості систему способів і методів впливу на вихованця, тобто формують у собі певні елементи педагогічної техніки, що гарантує успіх як практичної навчальної діяльності вчителя, так і налагодженню його виховних взаємин, творчих стосунків з учнями.

Художня самодіяльність гарантує розкриття, розвиток і виховання світлих якостей душі майбутнього вчителя, його добросердечності, подолання гальмуючих факторів у спілкуванні з аудиторією, розвиток здібностей у творчій діяльності і через діяльність, саморозвиток, самоорганізацію, витримку, натхнення, вміння перевтілення в образ тощо. У хоровій самодіяльності, зокрема, формується культура мовлення, виробляється чітка дикція, правильно поставлений голос. Хореографічна творчість сприяє розвитку міміки й пантоміміки. Оркестр розвиває чуття взаємодії (ансамблю) в роботі і т.д.

Із проблеми формування основ педагогічної техніки вчителя в художній самодіяльності педвузу нами ведеться спеціальне наукове дослідження, яке експериментально перевіряється і апробується на практиці.

У цілому варто зазначити, що сформоване в позааудиторній діяльності педвузу почуття прекрасного і різноманітні вміння допомагають вчителю глибше зрозуміти духовний світ вихованців, захопити їх корисною та цікавою діяльністю. А поєднавши це з глибокими професійними знаннями педагога, високого рівня фаховою відповідальністю щодо сучасних вимог, **МИ ОТРИМАЄМО ВИСОКОДУХОВНУ, морально-зрілу, естетично-виховну, етично-досвідчену, грамотну особистість педагога, що відповідатиме у повній мірі вимогам педагогічної науки у процесі реформування сучасної національної системи освіти та виховання, стане своєрідною інвестицією педагогічного потенціалу в майбуття незалежної України, що сприятиме прогресу у формуванні активної життєвої позиції її громадян.**

РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ А.С.МАКАРЕНКА ПРО ПРОФЕСІЙНО-МОВЛЕННЄВУ ПІДГОТОВКУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

Практичне втілення однієї з ідей А.С.Макаренка – застосування театральної педагогіки в професійній підготовці вчителя для тренування його мовленнєвого апарату та емоційно-вольової сфери – розпочато в Полтавському педінституті ім. В.Г.Короленка ще в 1981 році в рамках експериментального курсу «Основи педагогічної майстерності», розробленого колективом кафедри педагогічної майстерності під керівництвом академіка АПН СРСР професора І.А.Зязюна. Студенти на заняттях з основ педагогічної майстерності одержують уміння та навички з техніки мовлення (голосотворення, дикції), культури мови (мовленнєва грамотність, інтонаційна виразність), навчаються прогнозувати мовлення, чітко орієнтувати його на вихованця, будувати мовлення відповідно до ситуації спілкування, у зв'язку з чим моделювати свою поведінку (погляд, міміка, жести). Практика професійно-педагогічної підготовки свідчить про необхідність спеціальної роботи щодо формування у студентів вмінь і навичок професійного мовлення, про значення якого в педагогічній праці А.С.Макаренко відзначав: «Педагогом-майстром я став тоді, коли навчився говорити «іди сюди» з 15-20 відтінками, коли навчився давати 20 нюансів у постановці обличчя, фігури та голосу (Макаренко А.С. Соч.: В 7 т. - М., 1958.-Т.5.- С.269). Студенти повинні набути високого рівня культури мовлення (правильність, виразність) як базового елемента мовленнєвої підготовки, а також здобути вміння володіти словом як засобом спілкування – професійний елемент мовленнєвої підготовки. Базовий елемент вирішується, в основному, на заняттях із сучасної української літературної мови, де здобуваються також і навички культури усного спілкування. Щодо професійного елементу мовленнєвої підготовки, то формування комунікативних якостей мовлення здійснюється насамперед на заняттях психолого-педагогічного циклу (методик, педмайстерності). Виразне, яскраве мовлення, точність і одночасно дієвість визначень, здатність викликати образне бачення матеріалу, що викладається – усе це дуже необхідне вчителєві. Причому вміння змусити учня побачити те, про що йдеться, значно підвищує ефективність педагогічного спілкування. Пізнавальну інформацію про предмет учень може отримати і самостійно, із книжки, а ось супроводжувати цей матеріал сис-

темою образів шляхом зрозумілого емоційного викладу, в процесі добре організованого спілкування може тільки вчитель. Велику роль при цьому відіграє образне мислення вчителя, педагогічна уява, які допомагають учням побачити явища і процеси, про які йде мова, котрі забезпечують чіткість і наочність матеріалу, його переконливість і захопленість. Тому основні вміння, передбачені програмами методик та педмайстерності орієнтують студентів на розвиток таких якостей педагогічного мовлення, як використання слова-засобу активізації уяви, асоціативної та образної пам'яті, емоційної й інтелектуальної сфери, формування в учнів емоційно-ціннісного ставлення до змісту навчального матеріалу. Студенти навчаються володіти технікою образної передачі матеріалу, щоб під час педагогічної практики, виступаючи в ролі вчителя, не просто повідомляти матеріал, а знаходити слова, які збуджують уяву учнів, викликають асоціації, допомагають подумки відтворювати те, про що говориться на уроці.

На велику роль слова в педагогічній діяльності вказував А.С.Макаренко. Він писав: «Я переконаний, що гарно сказане дітям ділове, «міцне» слово має величезне значення і, може бути, у нас багато ще помилок в організаційних формах, тому що ми ще і говорити часто з дітьми по-справжньому не вміємо. А потрібно вміти сказати так, щоб вони у вашому слові відчували вашу волю, вашу особистість. Цьому необхідно вчитись».(Там само.-С.242).

Однією з важливих ознак високої культури й освіченості вчителя є глибоке знання мови, досконале володіння нею. У процесі навчання в інституті саме під час педагогічної практики виявляється рівень сформованості вмінь вербальної взаємодії майбутнього вчителя з учнями, прагнення оволодіти основами педагогічної майстерності. Розуміння власних недоліків та їх подолання вкрай необхідні кожному студентові. Усвідомлення мовних вад та планування шляхів формування мовленнєвої культури проводиться під керівництвом викладачів. З метою формування мовленнєвої культури необхідно активізувати цілеспрямоване навчання та самостійну роботу майбутнього вчителя, тому що для студентів характерна переважно монологічна орієнтація в процесі педагогічної діяльності, в основі якої лежить спрямованість на зміст матеріалу, відсутність контакту з учнями, прийомів емоційного впливу, індивідуального підходу в роботі з учнями, відсутня побудова мовлення, в якій зміст співвідноситься з «я» учнів, не встановлюються суб'єкт-суб'єктні стосунки рівноправності.

Протягом навчання у вузі студенти включаються в кілька практик, одержують завдання і настанови, серед них і спеціальні, спрямовані на корекцію мовленнєвих умінь. Тому потрібна ступінчата система завдань щодо розвитку професійно-педагогічних особливостей мовлення студентів від першої і до останньої практики. Вони повинні бути пов'язані з загальними завданнями, але включати специфічні (мовленнєво зорієнтовані)

компоненти. Адже паралельне формування загальнопрофесійних і мовленнєвих умінь сприятиме тому, що сам процес формування даних умінь відбуватиметься більш ефективно.

*О.Р.Танопольський
Харків (Україна)*

ПРО МОЖЛИВІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ А.С.МАКАРЕНКА У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ТА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВУЗІВСЬКИХ ВИКЛАДАЧІВ

Широко відомо, що А.С.Макаренко – це педагог-новатор, який збагатив педагогіку цінними педагогічними ідеями, методами, положеннями, принципами, які у сукупності складають його авторську педагогічну систему. Багато науковців останні шість десятиріч проводили дослідження можливості та ефективності використання основних положень педагогічної системи А.С.Макаренка при здійсненні навчально-виховного процесу у дошкільних закладах, середній школі, школах-інтернатах, дитячих будинках, закладах професійно-технічної та вищої освіти.

Проте проблема використання макаренківської системи у процесі підготовки та підвищення кваліфікації (післядипломної педагогічної освіти) викладачів вищих навчальних закладів до останнього часу залишалася поза увагою дослідників.

Передусім ми вважаємо за необхідне запропонувати для широкого використання наше тлумачення основних термінів.

Педагогічна підготовка викладачів вищих навчальних закладів - процес набуття ними початкових педагогічних знань, оволодіння педагогічними вміннями та навичками під час навчання в ад'юнктурі (для військових), ординатурі (для медичних працівників), магістратурі (перед вступом до аспірантури), аспірантурі (для більшості спеціалістів) тощо.

У ході підвищення педагогічної кваліфікації, здійснюється творче переосмислення викладачами вже одержаних педагогічних знань з метою їх подальшого використання у навчально-виховному процесі.

Потреба постійного організованого підвищення педагогічної кваліфікації навіть досвідчених викладачів існує у зв'язку з:

- необхідністю осмислення ними набутого під час роботи в вищому навчальному закладі особистого педагогічного досвіду;

- постійним розвитком педагогіки вищої школи та необхідністю ознайомлення всіх викладачів вищих навчальних закладів з її новими досягненнями;

- необхідністю постійного здійснення обміну набутим педагогічним досвідом між викладачами як різних кафедр того чи іншого вищого навчального закладу, так і різних вищих навчальних закладів;

- необхідністю розробки нових концепцій викладання та виховання у вищій школі, яка полегшується під час колективного вирішення викладачами нових педагогічних завдань, що постають перед вищими навчальними закладами в умовах становлення ринкових відносин.

Проведене нами за останні роки дослідження щодо можливості використання основних положень педагогічної системи А.С.Макаренка в закладах післядипломної педагогічної освіти дозволило нам дійти деяких висновків.

Гуманізм. У педагогічній системі А.С.Макаренка це положення трансформується у висловлювання: чим більше поваги до людини, тим більше вимог до неї.

Оптимізм. Використання цього положення є вкрай необхідним в сучасних соціально-економічних умовах. Відчуття особистої причетності до здійснення головної мети – створення інтелектуальної еліти нової, незалежної України, виховання у студентів громадянських почуттів, почуттів патріотизму та гуманізму – ось необхідна умова використання на практиці цього положення.

Розумний вибір і уміле використання покарання. Це положення в закладах післядипломної педагогічної освіти викладачів вищих навчальних закладів має здійснюватися з максимальною тактовністю тому, що мова іде про виховання вже сформованих особистостей. Треба враховувати їхні трудові біографії, статево-вікові особливості.

Педагогічна теорія ґрунтується на узагальненні педагогічного досвіду виховання. Використання цього положення потребує від викладача закладу післядипломної педагогічної освіти вивчення вже набутого досвіду викладання.

Виховання в праці. Використання цього положення передбачає широке використання нелекційних (лабораторних, семінарських, практичних) форм викладання, а також методів активного навчання.

Виховання в колективі і через колектив. Широко відомо, що під колективом А.С.Макаренко розумів об'єднання людей для досягнення загальної мети у спільній праці.

У роботі з колективом аспірантів чи молодих викладачів вищих навчальних закладів дуже важливим є вміле використання як «принципу

паралельної дії», так і «принципу індивідуальної дії» з постійним урахуванням соціально-економічних умов сьогодення.

Використання «системи перспективних ліній» передбачає організацію навчально-виховного процесу таким чином, щоб увесь колектив слухачів прагнув до здійснення головної мети – досягнення високого рівня педагогічної майстерності.

Висновки, до яких ми дійшли, підтверджують універсальність основних положень педагогічної системи А.С.Макаренка.

І.Я.Євсєєв
Долинська(Україна)

А.С.МАКАРЕНКО В ДОЛИНСЬКІЙ

«... Я тоді працював учителем залізничного училища на невеликій вузловій станції на Херсонщині. Станцію і селище при ній можна було охопити одним поглядом. Нас оточував степ, одноманітний, рівний, мовчазний. А що там було в степу? Дві могили на обрії, та сховане у вибалку село, та на великому шляху стовпи та вихори куряви.

На станції було маленьке депо, так зване «оборотне», працювало в ньому кілька десятків чоловік, а на самій станції ще менше, - тихе було місце, курне і бідне.

І школа наша багатством не відзначалася. Вона була призначена для дітей лінійних службовців: колійних і бар'єрних, сторожів, стрілочників з маленьких станцій і полустанків. Було в нас багато і сиріт. Більшість моїх учнів жили в гуртожитку при школі. Все це було організовано в притулковому стилі - бідно казенно і непорушно». (Макаренко А.С. Твори : У 7 т. - К., Т.7.- С.16-17).

Ось так у своєму оповіданні «З історії героїзму» Антон Семенович описав тодішню нашу станцію і школу, в якій йому довелося працювати з 25.09.1911 р. по 4.10.1914 р.

Наша станція Долинська з'явилася в серпні 1873 р., коли було завершено спорудження так званої Південної залізниці, що сполучила Харків з портовим містом Миколаїв. А в 1891 р. поряд зі станцією було побудовано і відкрито залізничне училище. Це було невелике дерев'яне приміщення, десь на 7 кімнат. А в 1904 р. спорудили нове добротне цегляне приміщення школи, існуюче використали під інтернат.

Ось тут якраз довелось жити і працювати А.С.Макаренкові. Крім цієї школи, функціонувала в селищі Кефалино і земська школа, що орендувала одну кімнату в жителя селища. З 1912 по 1915 рр. Там працював завідувачим і вчителем Л.Т.Степанченко – друг Макаренка, який пережив його на сорок років і став головним джерелом інформації для мене про життєвий і творчий шлях А.С.Макаренка в Долинській.

А.С.Макаренко потрапив у Долинську після Крюківського училища, де він не спрацював за його завідувачем К.Х.Карбоненком, який вимагав хабарі за гарні оцінки.

Спочатку вчитель квартирував у робітника станції, згодом переселився у шкільний інтернат, там він обіймав посаду вихователя.

Уже в перший рік роботи Макаренко став відомий і всім учням, і вчителям, батькам своїми прекрасними уроками, принциповою вимогливістю до дітей і великою повагою до них. Він запровадив різноманітні ігри на перервах з учнями, до нього нічого подібного в школі не було. Зимом разом з учнями залив ковзанку між залізничною колією і церквою (тепер залізничний клуб, що стоїть поряд зі школою). На ковзанці облаштував карусель. Діти на перервах та після школи могли гарно відпочити. Антон Семенович почав відвідувати дітей удома, розмовляв з батьками про навчання, життя дітей.

Макаренко багато часу приділяв дітям. Він водив їх на екскурсії, організовував походи, розповідав про історію краю, про скифські кургани, розташовані біля селища. Антон Семенович дуже любив військову історію. Тому в 1912 р., коли в країні широко відзначався 100-річний ювілей Вітчизняної війни, він запропонував відтворити на майдані біля школи Бородинську битву. Були пошиті костюми, виготовлена зброя. Після ретельної підготовки 26 серпня 1912 р. жителі селища були здивовані прекрасною підготовленим театралізованим дійством. Саме в цей день приїхав у Долинську Л.Т.Степанченко. Молоді вчителі здружилися. Разом вони зробили багато добрих справ. Так, з ініціативи А.С.Макаренка вирішено було відшукати кошти на будівництво нової школи. Степанченко і Макаренко прекрасно грали на скрипках. А багатій Кефала любив гру на скрипці. Його запросили до школи, організували концерт, показали школу, тісні шкільні кімнати, в яких важко було дихати. Кефала дав гроші, найняв підрядчика, було визначене місце під забудову, були завезені матеріали, але школу збудували вже після революції.

Макаренко викладав російську словесність і креслення, та в своїй роботі він виходив за межі шкільної програми. Настільними книгами в його роботі з учнями були твори Толстого, Чехова, Гоголя, Некрасова, Пушкіна, Лермонтова. Хоча в школі і не викладалася українська мова, та Макаренко знаходив можливість познайомити учнів з творами Т.Г.Шевченка, Лесі Українки, Нечуя-Левицького та ін.

Великий ентузіаст Макаренко організував цікаві екскурсії до Севастополя, Миколаєва, Херсона.

Восени 1914 р. він переїхав до Полтави. Проводжала його вся школа, батьки учнів, службовці станції Долинська.

Долинська школа свято зберігає пам'ять про великого педагога. У 1963 р. було відкрито музейну кімнату, а згодом і музей А.С.Макаренка. Пам'ятник великому педагогу встановили 25 травня 1979 р. на території школи. Тут виросла плеяда прекрасних педагогів-макаренківців: М.В.Крамаренко, Т.Н.Доброхотова, Н.П.Велика, Н.В.Косенко, С.М.Карбівнича, Л.І.Демченко, заслужена вчителька О.П.Рясна. Цей список можна продовжити.

На плечі саме цього колективу лягла велика відповідальність - вивести школу з навчання і виховання на державний рівень і заслужити присвоєння школі імені великого педагога.

*Н.П.Дичек
Київ (Україна)*

ОЦІНКА ОСОБИСТОСТІ А.С.МАКАРЕНКА- ПЕДАГОГА АНГЛОМОВНИМИ ДОСЛІДНИКАМИ

Характерною особливістю західного макаренкознавства, в тому числі й англомовного, є різноплановість множини позицій, з яких оцінюється особа визначного українського педагога і аналізується його внесок у світову педагогіку. До творчості А.С.Макаренка звертаються дослідники з різними світоглядними ідеадами, політичними і суто педагогічними уподобаннями. За специфікою ставлення до постаті та ідей Макаренка західних макаренкознавців можна умовно згрупувати так: ті, що беззастережно сприймають і високо оцінюють його здобутки; ті, що визнають його непересічні досягнення у вихованні, але не вбачають можливості їх пропагування або впровадження у практику виховання молоді західного суспільства; ті, що вважають діяльність і погляди Макаренка придатними лише для тоталітарного режиму і заперечують цінність спадщини Антона Семеновича для світової педагогіки. З огляду на такий поділ, англомовних макаренкознавців можна відносити лише до другої та третьої групи.

Серед низки питань, навколо яких найчастіше точаться дискусії у західному макаренкознавстві, окреслимо і проаналізуємо оцінку педагогічного кредо нашого співвітчизника, яка міститься в англомовних публікаціях.

Почнемо з найпершої згадки про А.Макаренка, вміщеної в книзі (1928 р.) американського професора Л.Уїлсон, котра на власні очі побачила вражаючі успіхи виховного експерименту, відвідавши у 1927 р. колонію М.Горького. Викладачка характеризує «видатного керівника життя колонії» як гуманного педагога, якому притаманні «мудрість, справжня любов до дітей і вміння серцем відчуті їхні потреби і прагнення». Відзначаючи властивий педагогу «воєнізований» стиль організації життєдіяльності колонії, Уїлсон наголошує, що подібним американським виховним закладам, як-то Джордж Джуніор Репаблік, бракує того справжнього дитячого самоуправління під «гуманним лідерством умілого наставника», яке вона спостерігала в Ковалівці. На її думку, в українській колонії навіть політична zaangażованість була слабшою, ніж в аналогічних виховних установах США.

Ми почали з такої давньої за часом роботи про Макаренка не лише тому, що це перше в англomовній макаренкіані висвітлення його виховного експерименту, а й тому, що це перша оцінка Макаренка як педагога-гуманіста. У наступних роботах, наприклад, американців Е. Кутайссофф (1953 р.), Ф.Лілджа (1958 р.), Дж.Боуена (1962 р.), Ш.Фіцпатрік (1976, 1979 рр.) Макаренко постає жорстоким диктатором і беззастережним провідником ідей сталінізму засобами педагогіки. Таку різко протилежну позицію можна пояснити передусім глибокою упередженістю авторів щодо комуністичної доктрини і до Макаренка як її носія, до епохи сталінізму і всього, що було з нею пов'язано. З іншого боку, ці автори особисто не знайомились із досягненнями педагога, а їхнє знання його життя, наукових і літературних творів було дуже обмеженим. Не слід відкидати і можливі політичні мотиви, якими керувалися дослідники, тлумачачи у негативному ключі особу педагога. Добре відомий дух ідеологічної конфронтації був притаманний і суто науковим працям, особливо за часів «холодної війни».

Для точнішого розуміння підходів до оцінки постаті Макаренка західними науковцями слід мати на увазі певну різницю у трактуванні самого поняття «гуманізм», яке склалося у колишній радянській і зарубіжній науках про закономірності буття. Якщо розуміти гуманізм як світоглядний принцип, в основі якого віра у безмежні можливості людини, вимога свободи і захисту гідності людини, ідея задоволення її потреб та інтересів як кінцева мета суспільства (див. «Словарь по этике», 1989 р.), то гуманізм виховних ідеалів Макаренка видається безсумнівно очевидним. Але якщо стати на позиції західних учених, які тлумачать головний принцип гуманізму як любов і повагу до усамітненої особи, які ставлять інтереси окремого індивіда над інтересами суспільства (див. «The International Encyclopedia of Education», 1985 р.), то стає зрозумілим, чому теорія колективу не сприймається ними як незаперечно гуманістична. Хоча ті з анг-

ломовних макаренкознавців, які заглибились у його твори, не можуть не відзначити справжню любов педагога до дітей, його глибоке переконання у їх можливостях і необхідності всебічного розвитку кожної особистості (Р.-М. Едвардз, В. Зільберман, В. Лунетта).

Оцінка англомовними інтерпретаторами Макаренка як безсумнівного гуманіста сформувалася лише у 70-ті роки. Велика заслуга у цьому належить багаторічному пропагандистові спадщини Макаренка у США, відомому професору-психологу У.Бронфенбреннеру. Саме сприйняття ним ідей українського педагога як таких, що носять гуманний характер, викликало в нього бажання не тільки ознайомити американське суспільство із здобутками Макаренка, а й запропонувати дещо запозичити з його спадщини (наприклад, певні положенні сімейного виховання). Одночасно, сповідуючи світоглядні принципи індивідуалізму, Бронфенбреннер не приймає колективну етику як гуманну.

Своєрідним визнанням істинного гуманізму А.Макаренка виступають зіставно-порівняльні аналітичні праці, в яких нашого вихователя порівнюють із еталоном гуманіста у світовій педагогіці Й.-Г.Песталоцці (Р.Улліч), з визначним англійським педагогом О.С.Нейллом (С.Мерфі, Д.Філліпс, Б.Бейкер, Б.Каскі), із широко відомим американським дитячим лікарем Б.Споком (Т.Франкел, У.Бронфенбреннер). Не зважаючи на розбіжності, притаманні наведеним системам виховання, їх творців, на думку компаративістів, об'єднує неглибока любов до дітей, увага до їх потреб.

Серед найновіших, відомих нам, англомовних друкованих праць, в яких наводиться оцінка діяльності А.Макаренка у порівнянні з новачками В.О.Сухомлинського, є стаття (1995 р.) викладача Куїнслендського університету (Австралія) А.Кокерілля. Ці дослідження цікаві з двох точок зору: як перші австралійські публікації, що поповнили англомовну макаренкіану, і як приклад запозичення застарілих оцінок особи Макаренка, характерних для періоду ідеологічного протистояння. Не дивлячись на те, що Кокерілля вважає Макаренка «гуманним педагогом, який жертвовно віддавав себе безпритульним і сиротам», однак в цілому він близький до позиції свого попередника Дж.Боуена, який розглядає Макаренка вихователем-сталіністом, тобто заперечує властивий останньому гуманізм. Кокерілля навіть вживає боуєнівські терміни «квазі-мілітарна педагогіка», «квазі-мілітарна дисципліна» у своєму аналізі теорії українського педагога. І хоч австралійський дослідник демонструє добру обізнаність з роботами сучасних російських (М.Богуславський, В.Малінін, Ю.Гордін та ін.) та українських (О.Сухомлинська) учених, вирішальний вплив на його ставлення до Макаренка відіграють Боуен і Фіцпатрік, яких він густо цитує. Кокерілля звинувачує у складнощях установлення педагогічних зв'язків між колишньою радянською і західною освітніми інституціями саме «беззастережне панування макаренківських ідей, які перешкождали новаторству». Такий

висновок не заважає досліднику одночасно писати про «гуманний дух» і «оригінальну, високо ефективну виховну технологію» Макаренка.

Негативне ставлення до комуністичних ідей, пропагандистом яких виступає Макаренко – творець системи комуністичного виховання, призводить до оцінки його педагогічних надбань і навіть особи як негуманних (Н.Хенс, Ш.Фіцпатрік). Тут слід підкреслити некоректність ототожнення практики виховання, що склалася за епохи Сталіна, з виховною діяльністю і поглядами А.Макаренка. З іншого боку, переобтяженість макаренківських першоджерел комуністичною термінологією, що, почасти, була спричинена певними обставинами соціально-політичного життя країни, а також відображала революційний пафос і педагогічне новаторство епохи розбудови соціалістичного суспільства, перешкоджала адекватному сприйняттю авторами з-за «залізної завіси» істинної сутності думок педагога. Але, не зважаючи на об'єктивні складності аналізу спадщини Макаренка, й серед англомовних дослідників є такі, що добре усвідомлюють хибність навішуванні на Макаренка ярликів «сталініст» або «непохитний виконавець волі партії» (Б.Бейкер, П.Алстон) і визнають макаренківське переосмислення марксистської філософії і насичення її дійсно соціалістичним гуманізмом (К.Бауерз).

У фундаментальній, широко знаній на Заході «Міжнародній енциклопедії освіти» (1985 р.) А.С.Макаренкові приділено значну, як для радянського педагога, увагу. Його ім'я згадується в розділах, присвячених методам виховання (У.Ф.Коннелл), філософії виховання (Д.С.Філліпс), де Антона Семеновича охарактеризовано як видатного, прогресивного педагога, що розробив нові принципи і техніку виховання. Його статус педагога-гуманіста визначається у статтях про С.Френе (Дж.Міларе), з історіографії освіти (Х.Сілвер).

*Ж.І.Глотова
Одеса (Україна)*

А.С.МАКАРЕНКО ПРО ВЧИТЕЛЯ І МИСТЕЦТВО ВИХОВАННЯ

Найважливішою передумовою розвитку в школі творчих починань, на наш погляд, є формування у кожного вчителя установки психологічної готовності співчувати кожному учневі у невдачах, радіти його успіхам.

А.С.Макаренко писав, що це можливо за умови, якщо кожен хороший, чесний учитель, бачить перед собою велику мету виховання громадянина й бореться за досягнення цієї мети.

Передумови пошукової діяльності закладені в самій природі людини. Важливо тільки не стримувати їх, не давати їм згаснути. І в цьому особливо важлива віра вчителя в можливість кожного учня, вміння своєчасно прийти на допомогу. Але чи не занадто часто ми поспішаємо на допомогу раніше, ніж вичерпані можливості самостійного пошуку? А.С.Макаренко у вирішенні цієї проблеми насамперед виходив з того, що «з усім найскладнішим світом оточуючої дійсності дитина входить у безліч стосунків, кожен з яких постійно розвивається, переплітається з іншими стосунками, ускладнюється фізичним і моральним ростом самої дитини... створює в кожному окремому випадку певні зміни в особистості дитини. Спрямувати цей розвиток і керувати ним – завдання вихователя».

Надання самостійності, творчої ініціативи у вирішенні проблем, прийняття на себе відповідальності. Саме це робить працю учня емоційно привабливою.

Формування інтересу до творчості, ініціативність діяльності, переборювання страху перед власним невмінням – це початковий етап роботи вчителя у процесі виховання творчих починань учня. На цьому етапі особливої уваги педагога заслуговують внутрішні творчі пошуки, робота думки, фантазії, переживання учня.

Якщо педагогіка спрямована на розвиток творчих здібностей учня, то можна з повним правом стверджувати, що ми досягнемо того, щоб кожен навчився робити все, «тому що у нас немає таких обставин, які перешкоджають розвитку людини». З метою розвитку в учнів здібностей щодо вивчення книжкових джерел повинно поєднуватися з практичною роботою. Тобто дуже важливо обумовити систему послідовної роботи вчителя й учня, яка передусім «зводиться до того, щоб перетворити складні обов'язки дітей у джерела й умови дитячої радості та в стимул їх життєдіяльності». Така система дозволяє синтезувати професійні знання, уміння й навички. Щоб все це здійснити, необхідна єдина логіка всієї системи виховних засобів, бо «ніякий засіб не може оголошуватися постійним, завжди корисним і діючим однаково точно, ніякий засіб не може проектуватися як позитивний, якщо його дія не контролюється всіма іншими засобами, що застосовуються одночасно з ним».

Своїми зауваженнями вчитель повинен спрямовувати розумову діяльність учнів у правильне русло. Для цього необхідно знати можливі напрямки думки у вирішенні конкретної теми.

Праця вчителя нелегка і, головне, не вкладається ні в які стандарти, потребує не тільки знань, але й майстерності, витримки, педагогічного такту, вміння у будь-якій несподіваній ситуації знайти правильне рішення і

слід спрямовувати на моральне самовдосконалення особистості. Переживаючи і навіть страждаючи, дитина в процесі виховання не повинна відчувати одного – відречення від своєї особистості. Надійність в оточуючих людях, довіра до педагога, впевненість у власних можливостях – все це робить людину гуманною. Недовіра до дорослих, страх покарання, заздрість до однолітків, які досягли більшого, ніж можеш сам, породжують негативні прояви особистості, які у подальшому подолати неможливо. Боротися потрібно не з ними, а з тим, що до них призводить. І найкращий спосіб перетворення людини, за А.С.Макаренком, – це її зацікавлена участь у зміні навколишнього життя на краще, бо, вдосконалюючи світ, вдосконалюєшся сам. Нині ця педагогічна мудрість набуває особливої актуальності. Педагоги, які чекають покращення суспільства, щоб до нього прилучити дитину, вже безнадійно її втратили.

Вивчення технології виховання особистості у досвіді А.С.Макаренка – перспективна проблема сучасної педагогічної науки і практики. Вирішувати її слід, виходячи з відомих тез видатного педагога щодо проблем шкільного виховання: «Сама система засобів ніколи не може бути мертвою і застиглою нормою, вона завжди змінюється і розвивається, хоча б уже тому, що росте і дитина, входить у нові стадії соціального і особистого розвитку, росте і змінюється наша країна. Тому ніяка система виховних засобів не може бути встановлена назавжди... Вона повинна бути поставлена так, щоб відображати необхідність руху і відкидати застарілі і непотрібні засоби».

*Н.О.Овдiєнко
с.Ковалiвка (Україна)*

НАРОДНА ПЕДАГОГІКА ЯК ДЖЕРЕЛО ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ А.С.МАКАРЕНКА

Педагогічний досвід, безперечно, вплинув на весь подальший розвиток науки про виховання та освіту підростаючого покоління. Виховна система педагога Макаренка саме тому має таку велику життєву силу, що вона є синтезом щонайменше трьох дуже важливих факторів, які стали основою його педагогічного світогляду.

По-перше, це знання класичної педагогіки, філософії і психології.

Але саме знання ще нічого не варте без особистісного підходу до нього. Макаренкові вдалося все позитивне із попереднього педагогічного досвіду систематизувати, узагальнити і, найголовніше, реалізувати на прак-

тиці в конкретному навчально-виховному закладі з урахуванням сучасних йому вимог. Отже, другим фактором становлення педагогічної системи є власне особистість вихователя з її неповторним мисленням, духовністю, інтелектом, характером, громадянською позицією.

Та зрозуміло й те, що Макаренко як особистість і як педагог не міг бути відірваним від свого народу, тому очевидно, що традиції, звичаї, «виховні дії мільйонів людей протягом віків, що викристалізувались у певний виховний досвід» (Стельмахович М. Українська народна педагогіка.-Київ.-1997.-С.3), були основою основ його педагогічного світогляду.

Згадаймо макаренківське кредо виховання, яке стало основою ідеєю сучасного виховання взагалі: «Педагог у своїй виховній справі повинен брати далеко вперед, багато вимагати від людини і дуже її поважати, хоча за зовнішніми ознаками, можливо, ця людина і не заслуговує на повагу» (Макаренко А.С. Пед.твори: У 8 т. -М.,1987.-Т.4.-С.212).

Нове покоління, засвоюючи, використовуючи попередній досвід, збагачує його, вдосконалює, вносить свій вклад у розвиток матеріальної та духовної культури. Як це відбувається, можемо простежити на прикладі розвитку колективу, що створив педагог у колонії ім. Горького та в комуні ім. Держинського.

Колектив у макаренківській системі виховання можна розглядати з двох позицій. Колектив як мініатюрна модель суспільства і колектив як сім'я для безпритульних і дітей-сиріт. І тут ми знайдемо досить переконливі аналогії з тим, про що говорить саме народна педагогіка.

У народній педагогіці однією з основних сфер її застосування є родина, саме їй і надається першорядне значення. Виховний клімат сім'ї - основний чинник формування особистості. Здоровий мікроклімат родини, настроїв, звичаїв, спрямованість, лад у сім'ї – все це веде до сприятливого педагогічного клімату, а, отже, й до успіхів у вихованні. А це буває тільки в такій сім'ї, де всі живуть цілеспрямованим життям згуртованого здорового колективу, де панує дух взаємодопомоги, тепла, щирої турботи.

Звичайно, колонійський чи комунарський колектив і домашня родина - це різні речі. Але той, хто спілкувався з самими вихованцями Макаренка, хто чув розповіді про себе і Макаренка з перших вуст, той знає, що інакше як батьком вихованці Макаренка не називали.

Макаренко як педагог-теоретик багато уваги надавав такій проблемі, як батьківський авторитет, значення прикладу батьків у вихованні дитини. «Головною основою батьківського авторитету тільки й може бути життя і праця батьків, їх громадянське обличчя, їх поведінка. Сім'я є велика і відповідальна справа, батьки керують цією справою і відповідають за неї пе-

ред суспільством, перед своїм життям і перед щастям дітей» (Там само.-С.70).

Народна педагогіка теж наголошує на великому значенні батьківського авторитету у родинному вихованні. Чим вищий авторитет, тим сильніше батьки впливають на формування поведінки людини.

Судження А.С.Макаренка повністю збігаються з ідеалами народної педагогіки, в основі яких сім'я: чоловік, жінка, діти («Ясеня місяць - пан господар, Красне сонце – жона його, дрібні зірки – його дітки») - слова народної колядки).

В роботах А.С.Макаренка, а головне, в його практичній діяльності ми знаходимо безліч прикладів, що свідчать про те, як ідеї народної педагогіки трансформуються в сучасні погляди на виховання. Це стосується таких проблем, як традиції життя колективу, значення гри у вихованні дитини, естетика в житті, праці і творчості та ін.

Але наріжним каменем і системи виховання Макаренка і народної педагогіки є виховання працею. Народна педагогіка твердить, що праця - це першооснова життя суспільства, головний засіб створення матеріальної і духовної культури. Правильно організована праця облагороджує людину, забезпечує її нормальний фізичний, розумовий і моральний розвиток. З самого малечку дитину залучали до праці в сім'ї. В залежності від віку дитина виконувала певні обов'язки, брала участь у родинних справах.

А.С.Макаренко сам виріс у трудовій сім'ї. І з початку своєї трудової діяльності в Кроюкові і на ст. Долинській, намагався організувати виховання учнів саме через працю («не праця – робота, а праця – турбота»). І пізніше, в колонії і комуні, саме праця стала системоутворюючою основою життєдіяльності дитячого колективу. Провідними критеріями правильної організації трудової діяльності вихованців Макаренко вважав поєднання праці з навчанням, усвідомлення мети трудової діяльності, наявність матеріальних її результатів, урахування індивідуальних та вікових особливостей дітей, творчий та колективний характер праці, різноманітність видів трудової діяльності, її ранній початок та поступове ускладнення, естетична виразність праці. Макаренко пише: «Людина, яка намагається на кожному кроці від роботи ухилитись, яка спокійно дивиться, як інші працюють, користується плодами їх праці, така людина – найморальніша...» (Там само.-С.95).

Саме про це і народна педагогіка говорить мовою приспівів: «Від неробства до злочину – один крок», «Ледаще – на віник та в смітник годяще».

Отже, для макаренківської педагогіки характерним є поєднання новаторства і спадкоємності, наступності. Досягнення минулого Макаренко

творчо переосмислює, якісно збагачує, розвиває, використовуючи в конкретній практичній діяльності. Педагогіка Макаренка має глибоке коріння в народно-педагогічній традиції і всій історії виховання.

*І.В.Левочко
Кіровоград (Україна)*

СИСТЕМА ПРЕВЕНТИВНОГО ВИХОВАННЯ У СПАДЩИНІ А.С.МАКАРЕНКА

А.С.Макаренко – педагог-класик, бо його новаторські ідеї виховання «громадян світу» є фундаментальними, а логіка педагогічної концепції актуальна і сьогодні.

Видатний педагог шляхом багаторічної копіткої роботи створив концепцію виховання нової людини, де за основу взяв колектив, бо тільки він був здатний в неординарних умовах перевиховувати дітей, які стали жертвою перебудови суспільства. Обґрунтувавши систему педагогічного «паралельного впливу», на особу виховання, де педагог діяв на дитину, педагог діяв на дитину, дитячий колектив – на вихованця, довівши, що «живий трудовий колектив» є єдиним і головним інструментом у вихованні, об'єднавши рівноправні об'єкти – особистість і колектив, використавши колектив як педагогічний засіб попереджувального та профілактичного впливу на вихованців з дефективною поведінкою, А.С.Макаренко утвердив ідею боєздатності і спроможності колективу виховати людину з новим світоглядом.

В історії суспільства є немало переломних моментів, які найбільше відбиваються на дітях. А.С.Макаренко у нелегкий для народу час зміг повернути дитинство людям з асоціальною поведінкою. Маючи диплом Полтавського вчительського інституту, 16-річний досвід вчительської праці, відмінні знання педагогічної теорії і практики, він об'єднав неповнолітніх злочинців і, «відкинувши книжні формули», вселив у зневірених дітей оптимізм особистої щасливої долі. Ефективність системи перевиховання, самовиховання, превентивного походження, полягає в тому, що він «терміново аналізував» педагогічні хиби і здобутки та «терміново діяв». (Макаренко А.С. Пед.соч.: В 8 т. - М., 1983-1986. - Т.3. -С.15).

Педагог обґрунтував систему превентивного виховання як таку, що цілісно поєднує в собі підготовчі, попереджувальні та профілактичні дії вихователя з метою запобігання здійсненню аморальних вчинків (красти, вимагати, бути асоціальним), формування звичок (паління, вживати алкоголь, принижувати гідність людини), негативних рис характеру (безвідпо-

відальності, неробства, безкультур'я, нехтування моральними правилами та законами суспільства), неадекватної суспільної поведінки дітей, підлітків і юнаків та організації відповідного догляду за їх життєдіяльністю.

Методика превентивного виховання у спадщині А.С.Макаренка складається з таких компонентів:

1. вивчення внутрішнього світу вихованців з метою розкриття великого «діапазону можливостей», подолання недолітків у поведінці та стимулювання розвитку кращих якостей особистості;

2. попередження асоціальної спрямованості людини, адже в «самобудівництві» особистості, за А.С.Макаренком, важлива роль належить соціально-моральному змісту самовиховання, процесу перебудови людини під впливом нової соціальної ролі;

3. профілактика протиправної поведінки підлітків;

4. створення психолого-педагогічних умов для відповідного догляду за моральною поведінкою колоністів та комунарів.

Стержнем методики попереджувального виховання стали новаторські положення педагога про колектив та роль педагога-наставника, педагога-адміністратора, педагога-зразка у пропедевтиці аномальних дій, вчинків, мотивів дітей.

Зміст методики превентивного виховання в роботі з «найнижчим відділом людства», безпритульними, зводився до формування у них мети, реанімації здорового способу життя, створення організованої життєдіяльності. Працюючи із «специфічним контингентом», педагог вселяв у його життя оптимізм, впроваджував дисципліну, режим, працю, знання, перспективу, облагороджуючи дії та вчинки вихованців. У концепції боротьби за нову людину видатний педагог був оптимістом, нехай навіть з деяким ризиком помилитися.

У статті «Вибір професії» (1937) педагог зазначає, що його вихованці, в минулому «шкідливі люди» (хулігани, крадії, спекулянти, дармоїди, дезорганізатори), обрали пізніше безліч професій, «окрім професії крадія та злодія». Це сталося тому, що діяла система профілактичного виховання, де на першому плані стояла мета виховної роботи – привести до порядку не двох-трьох хуліганів та злодіїв, а до виховання певного типу громадянина з активним життєвим характером.

А.С.Макаренко в превентивному вихованні розробив програму дій педагогів та батьків:

1. З метою попередження недисциплінованості необхідно використовувати пояснення, бесіду, переконання, громадську думку, доручення, заохочення, покарання, а також такі прийоми педагогічного впливу, як вимогу, повагу, довіру, організаційні форми та шляхи виховання: традиції, систему перспективних ліній, режим.

2. Запобігаючи недотриманню колоністами режиму дня, педагог має бути вимогливим і рішучим, а режим – обов'язковим, доцільним, певним, точним.

3. Зважаючи на повагу до людини, розпорядження педагогів мають бути посильними, розумними, обґрунтованими, тактовними, сміливими (без хитань).

4. Вимога педагога - це і логіка, і навіювання, і впевненість у собі. Якщо вимоги грубі, нелогічні, нетактовні, смішні, вони не будуть виконані.

5. Організація шефства та наставництва – невід'ємний компонент виховання: старші вихованці мали підшефних, яким допомагали жити; в групах взаємного впливу вихованців один на одного в різновікових загонах закріплювались позитивні звички поведінки, нормальний стиль життя, діти вчилися поважати людину, формувати доброзичливість, серйозність, якості майбутнього сім'янина – вміння опікати, співпереживати, допомагати.

Таким чином, у спадщині видатного педагога окреслилася система профілактичного, попереджувального виховання, яка є актуальною і сьогодні:

а) переживання вихованцями турбот господарювання та відчуття своєї користі;

б) створення атмосфери трудової сім'ї, де педагоги, обслуговуючий персонал колонії і колишні правопорушники працювали і відпочивали разом;

в) організація гнучкої системи самоврядування та самообслуговування на демократичних засадах, при якій формувались трудові та організаційні здібності вихованців;

г) впровадження у виховну роботу романтики, воєнізації, гри, символіки, що створювало умови для задоволення потреби у виході здорової юнацької енергії та організації здорового способу життя;

д) створення моделі сприятливого середовища в роботі з правопорушниками, де праця, навчання, гра, спілкування формували у них оптимізм, захищеність особи, естетичну виразність та моральну вихованість.

Система превентивного виховання А.С.Макаренка знайшла своє творче втілення в школах Кіровоградщини: Синьківській Ульянівського району, Коханівській та Суботцівській школах Знам'янського району, Трепівському обласному оздоровчому таборі Знам'янського району. З метою соціалізації особистості дітей організовані загони юних пожежників та регулювальників руху, спортсменів, медиків, садівників, екологів. Зустрічі з офіцерами і солдатами підшефної військової частини, проведення воєнізованих ігор, походів з ночівлею до лісу, вивчення секретів народної медицини, організація спортивно-медичних змагань, проведення право-

знавчої, екологічної та морально-етичної роботи – такі форми організації та напрямки роботи превентивного виховання сприяють відтворенню у підлітків позитивних моральних вчинків, звичок, рис характеру та поведінки. Проведення профілактичної роботи (бесід про шкідливість вживання наркотиків, тютюну, алкоголю, токсичних речовин, дослідів, які визначають отруйність тютюнового диму та продуктів білкового гниття в роті курця; зустрічей з представниками правоохоронних та правознавчих органів, які роз'яснюють підліткам проблеми стосунків особистості в суспільстві та міру покарання за недотримання законів, норм та правил суспільства) сприяє усвідомленню школярами шкідливості нездорового способу життя та протиправної поведінки, формуванню оціночної реакції на аморальну поведінку та діяльнісно-вольового компоненту, тобто практичної реалізації позитивної моральної поведінки.

Допомагає цьому система превентивного виховання, розроблена і апробована видатним педагогом сучасності А.С.Макаренком.

*В.С.Жученко, Я.В.Жученко
Полтава (Україна)*

А.С.МАКАРЕНКО ПРО РОЛЬ ПЕДАГОГА В СОЦІАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Питання розробки ефективних методів соціального виховання підростаючого покоління – центральна проблема в теоретичній і практичній діяльності видатного педагога ХХ століття А.С.Макаренка. Відомо, якого великого значення в справі успішного виховання молоді надавав А.С.Макаренко роботі педагога-наставника.

У сучасних умовах, коли в трудовій діяльності людей зростає роль матеріальних, а також і моральних стимулів, в основі яких лежать суспільні інтереси і результати праці, проблеми стимулювання економічної діяльності набувають особливого значення. Водночас зростає і роль педагога-наставника у вихованні ставлення до суспільної праці, самостійної трудової діяльності як до високого громадянського обов'язку. Ця обставина особливо характерна для перехідної епохи, в яку вступило наше суспільство. Такі часи відзначаються й тим, що формуються нові моральні суспільні цінності. Про те, якого значення надавав А.С.Макаренко формуванню нової моралі в перехідні епохи, свідчить і той факт, що він вважав за можли-

ве введення в курс навчальних дисциплін шкіл нового предмета – теорії моралі. «У нашій школі відсутня теорія моралі, нема такого предмета, нема такої особи, яка б цю теорію моралі викладала» (Макаренко А.С. Пед.соч.: В 8 т.-М.,1983-1986.- Т.4.-С.141). А.С.Макаренко вважав, що такий шкільний предмет повинен формувати у молодій людини не лише знання загальнолюдських моральних принципів, але й виховувати в неї навички цивілізованої поведінки в суспільстві. Відомо, що А.С.Макаренко у своїй практичній діяльності строго керувався цими критеріями.

Реалізуючи таку програму, він виділяв у процесі формування високоморальних членів суспільства фактор близької і далекої перспективи, уявлень людини про свій життєвий шлях. Під першою він розумів актуальні проблеми професійної життєдіяльності людини протягом її життєвого шляху; під другою – комплекс проблем, пов'язаних із ставленням особи до майбутнього суспільства.

Ефективність виховання нерозривно пов'язана з професійною майстерністю педагога, вважав А.С.Макаренко. Він писав, що професійне покликання вчителя повинно бути направлене на те, щоб створити можливість «кожній окремій особі розвивати свої здібності, зберігати свою індивідуальність, іти вперед лініями своїх уподобань» (Цит.праця.-Т.1.-С.170). Проблеми актуалізації у педагогів орієнтації на особистість учнів, розробці дійових методів такої орієнтації А.С.Макаренко приділяв особливу увагу. Успіх у навчанні й вихованні учнівської молоді, вважав він, значною мірою залежить від комунікативного вміння педагога. Педагогічне спілкування, вважав А.С.Макаренко, визначає й успіхи в навчально-виховному процесі. Вироблення ефективної системи комунікативних умінь педагога, стилю і методів у сфері встановлення правильних взаємостосунків педагога з учнями – це складний процес, який вимагає тривалого досвіду.

Вирішення цієї проблеми залежить передусім від знання вимог сучасного життя, глибокого розуміння духовних потреб та інтересів молоді, знаходження правильного шляху для досягнення кінцевої виховної мети, вміння педагога користуватися ефективними методами глибокого емоційного впливу на молоду людину, авторитету вихователя. Цей авторитет, вважав А.С.Макаренко, залежить цілком від способу життя вихователя «включаючи сюди всі сторони поведінки... - працю, думку, звички, почуття, прагнення» (Цит.праця.-Т.5.-С.104). Формування високих професійно-виховних якостей педагога, вважав він, залежить насамперед від наявності колективу педагогів і умов праці, середовища, в якому реалізується навчально-виховний процес, традицій, стилю відносин, вимогливості до себе і до вихованців. Відомо, що одним із принципів виховної роботи, пропегованого А.С.Макаренко, був обов'язок вихователя ставити перед кращими учнями вищі вимоги, це стимулювало б інших учнів рівнянню на

передових. Такий підхід до навчально-виховного процесу, в розумінні А.С.Макаренка, базувався на необхідності врахування особливостей вихованців, їх способу мислення, соціальних інтересів і мотивацій. Ось чому інтенсивне спілкування педагога з учнями в ході навчального процесу та за його межами повинне визначити багатогранність засобів і методів вивчення педагогом особистості учня.

Сучасна практика організації такої роботи у вузі значно обмежує можливості педагога у вивченні особистості студента, адже викладач, як правило, має справу зі студентами протягом одного-двох семестрів, коли викладається та чи інша навчальна дисципліна. Серед студентів є незначна частина відмінників, інша, значно більша частина, має посередні та зовсім недостатні знання. В цьому зв'язку вивчення особистостей студентів має вибірковий характер. І хоч раціональна виховна практика базується на необхідності постійної уваги як до тих, так і інших, повсякденна виховна практика свідчить, що педагог основним об'єктом своєї уваги має категорію студентів, що з великими зусиллями оволодівають навчальним матеріалом.

Та обставина, що сучасний педагог змушений з об'єктивних та суб'єктивних причин приділяти значну увагу невстигаючим студентам, ставить проблему введення коректив в розробку загальноприйнятих методів і засобів раціонального навчально-виховного процесу. Адже вирішення проблеми підтягування відстаючих і недисциплінованих студентів до рівня добре встигаючих вимагає розробки специфічних методів навчально-виховної діяльності, що є поки що «білою плямою» роботи у вузах. Не потрібно закривати очі на те, що, оскільки педагог змушений більше часу приділяти роботі з відстаючими, то студенти з високими потенціальними можливостями не одержують належної уваги з боку викладача. Педагогічна наука повинна розробити нові методи організації навчально-виховної роботи, які забезпечили б підготовку творчих спеціалістів для всіх галузей народного господарства країни.

Не втратили свого значення й цікаві думки А.С.Макаренка про усунення адміністративних методів із системи виховання. Він категорично виступав проти методів диктату, «сильного нажиму» у вихованні, які викликають реакцію протидії з боку вихованців. Виховний процес, на думку А.С.Макаренка, повинен сприйматись позитивно вихованцем. Це – «делікатний» процес, вважав він, і повинен базуватися на відповідному нормальному кліматі спілкування педагога з вихованцем, високих моральних принципах і цінностях, високому почутті відповідальності педагога за виховний процес, на особистому позитивному прикладі педагога.

Успішна реалізація розроблених А.С.Макаренком методів соціального виховання молоді значною мірою можлива за умови, що виховна діяль-

ність педагогів буде поєднуватись (особливо це стосується так званої «важкої» молоді) з усвідомленням важливої ролі сім'ї. Адже всім відомо, що часто педагогам вузів доводиться брати на себе невластиві їм функції перевиховання молоді людини в моральному, дисциплінарному плані, навчання цивілізованій поведінці, нормальних взаємостосунків між людьми, позбавлення негативних звичок, егоїзму. Саме цей вид педагогічної діяльності А.С.Макаренка характеризувався чи не найбільш яскравими успіхами в справі формування морально-етичного обличчя молодих людей, які вступили в самостійне життя.

*О.А.Голосна
Харків (Україна)*

ПИТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ У ТВОРЧОСТІ ВИДАТНИХ ПЕДАГОГІВ СЛОБОЖАНЩИНИ (Х.Д.АЛЧЕВСЬКА, А.С.МАКАРЕНКО)

Серед видатних педагогів Слобожанщини, ідеї та досягнення яких є важливими для розбудови сучасної школи на Україні, Христина Данилівна Алчевська та Антон Семенович Макаренко посідають особливе місце.

Це люди великої та незвичайної долі. Вони є гордістю не тільки Харківської землі, на якій працювали і розвивали свої педагогічні погляди, а і всього світу. Імена цих всесвітньо відомих педагогів репрезентують нашу українську педагогіку. Їх наукова спадщина потребує значно глибшого аналізу та дослідження. Так, питання педагогічної техніки та педагогічної майстерності викладача, що порушувалися ними, є одним із стрижневих і актуальних питань сьогодення.

Улюблена справа, якій видатні педагоги присвятили своє життя, сприяла розкриттю їх власних якостей. Як показав час, деякі з них стали взірцем для наслідування в учнівському середовищі. Різнобічна обдарованість педагогів (Алчевська, автор багатьох монографій та навчальних посібників для дорослих, чудово співала, грала на сцені аматорських театрів, займалася письменницькою діяльністю; Макаренко малював, грав на скрипці, писав вірші та п'єси), високий рівень освіченості, широкий світогляд, постійний пошук гнучких, конструктивних принципів навчання та виховання, за-

стосування різноманітних прийомів ведення навчально-виховної роботи були складовими їх педагогічної майстерності.

Кожен з них – дійсно майстер своєї справи. Майстерність же, у свою чергу, завжди індивідуальна, бо кожному педагогові властиві свої методи впливу на учнів, свої прийоми розв'язання тієї чи іншої педагогічної ситуації. Але головне для будь-кого з них – це шана, повага і велика любов до дітей, уміння бачити в них не абстрактну модель навчання та виховання, а особистість.

Майстерність справжнього педагога полягає в тому, щоб обережно та ніжно доторкнутися до природи вихованців: не творити її заново, не знищувати, а, за висловом А.С.Макаренка, вносити в неї необхідні корективи для того, щоб «розумно та точно провести дитину багатими шляхами життя...»(Макаренко А.С. Пед.соч.: В 8 т.-М.,1983-1986.-Т.5.-С.16). Це дбайливе ставлення до самолюбності вихованців зробило педагогів довіреною особою учнів, бо вони не були байдужими до радощів, суму та маленьких тасмниць своїх вихованців. Тому тисячі сердець відгукнулися любов'ю та вдячністю до них за їх людяність.

Педагоги вважали, що право виховувати іншу людину може належати лише вихованому і освіченому учителеві, адже від його знань, майстерності, умінь знаходити вірний шлях до розв'язання тієї чи іншої проблеми залежить розвиток особистості учня. Тому багато уваги приділяли вони вихованню самого педагога. «Вихователь повинен бути сам вихованим» (Цит.праця.-Т.4.-С.270-272), «краще зовсім не мати вихователя, ніж мати вихователя, який сам не є вихованим» (Там само.-С.171), – напише А.С.Макаренко. Тільки освічений учитель, справжній творець своєї справи, а не механічний виконавець чужих ідей зможе, за твердженням Алчевської, усіма здобутими ним знаннями зацікавити дітей і примусити їх полюбити себе та науку (ХОДА. Ф.969. Оп.1. Д.1.). Тому саме у творчості, в постійній роботі над удосконаленням власних якостей педагога, в оволодінні ним знаннями, які необхідно донести до свідомості учня, бачили вони успіх навчально-виховного процесу.

Але ж педагогічна майстерність, яка віддзеркалює особистість самого учителя, його рівень гуманістичної спрямованості, знань педагогіки та психології вихованців, полягає не тільки в оволодінні педагогом сумою необхідних знань, а і в здатності передати їх своїм вихованцям, пробудити у них інтерес до науки, бажання мислити. Як досягти цього? Який учитель може вдало вирішити цю проблему? Алчевська дає нам відповідь на це запитання: «Якщо нова школа бажає, щоб у дітях розвивалася любов до знань і до науки..., якщо вона бажає, щоб хоча б раз у 10 років зі школи виходили Ломоносови та Едісони, передусім вона повинна озброїти широки-

ми науковими знаннями свого вчителя». Тільки той учитель, на її думку, який легко та вільно розуміється у всьому тому, що здобуто наукою, «зможе прищепити та розвинути інтерес до знань» (Там само).

Педагоги-майстри, вони дійсно мали цей багатий арсенал знань та володіли широким спектром педагогічних прийомів, що допомагали їм вдало організувати роботу з учнями, успіх якої вони бачили в творчому використанні гри. Майже кожна мить їх діяльності заповнена нею. Справжня гра без фальші та удаваного блиску надавала заняттям Христини Данилівни своєрідного відтінку та деякої самобутності. Грав зі своїми учнями і А.С.Макаренко, бо вважав, що «гра обов'язково повинна бути присутньою у дитячому колективі» (Макаренко А.С. Пед.соч.: В 8 т. - М., 1983-1986.-Т.4.-С.200-201). На його думку «не може бути педагога, який не вмів би грати», але ж ця гра, за його твердженням, не повинна бути «сценічною», «зовнішньою», «мертвою грою, технікою» (Там само.-С.260-262). Дійсна гра, на думку педагога – це справжнє відображення тих процесів, які існують у нашій душі. Саме так грав він сам і такої гри вимагав від своїх колег, гри, яка наближала б вихованця до творчості і фантазії.

Ніхто не давав Макаренкові уроків з педагогічної майстерності, а він, вважаючи її «зовсім не пустою справою» (Там само.-С.260), зміг піднесися до вершин педагога-майстра. Він дає нам пораду керувати своїм настроєм, емоціями, голосом та рухами, бо, на його думку, вихователь не може бути гарним вихователем, якщо «у нього не поставлений голос», якщо він «не володіє мімікою», якщо він не може «стримувати свій настрій, ...організувати, ходити, жартувати, бути веселим, сердитим» та «виховувати кожним своїм жестом, кожним рухом» (Там само.-С.171-172). Питання педагогічної техніки, яку, за думкою Макаренка, «можна вивести тільки з досвіду», педагог бачив у тім, як краще зробити ту чи іншу справу, обов'язково спираючись на нього, бо тільки тоді, коли є досвід роботи «можливі винайдення, удосконалення, відбір» (Цит.праця.-Т.3.-С.390-391).

Ніхто не вчив і Алчевську техніку викладання, але її урок – це своєрідна художня творчість. Під її керівництвом учні роблять гідні подиви успіхи. Вона вміє утримувати увагу аудиторії і поглядом, і словом, і талантом триматися, володіти голосом, почувати себе актрисою перед дорослим глядачем.

Чи не є показником майстерності, професіоналізму, таланту педагогів результати їх праці? За 50 років педагогічної діяльності Алчевська надала можливість 17000 вихованцям своєї школи побачити світ знань. 32 роки невпинній роботі, повній душевної щедрості та відданості своїй справі, присвятив і А.С.Макаренко.

Без перебільшення можна сказати, що педагогічна діяльність Х.Д.Алчевської та А.С.Макаренка є взірцем інтеграції науки, досвіду та практики. Справжні творці своєї справи, вони залишили нам цінну спадщину щодо питань педагогічної майстерності та техніки викладання, котрі витримали випробування часом і зараз відповідають потребам реальної практики.

Напутньою порадою молодим учителям можуть служити слова А.С.Макаренка про те, що майстерність – це «досяжна річ», та що «будь-який учитель - майстер, якщо він не ледар» (Цит.праця.-Т.4.-С.243-244). Педагог вірив у цю ідею і довів своєю працею істинність цієї віри. Актуальним нині залишається питання Макаренка про те, чому повинна страждати дитина, що потрапила до безталанного педагога? Скільки їх сьогодні у нашій школі? Над цим питанням повинні замислитися і ми, сучасні педагоги.

*С.Б.Беляєв
Харків (Україна)*

ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД А.С.МАКАРЕНКА ТА СУЧАСНІ ІДЕЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО- ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

Важливе місце у сфері педагогічного пошуку А.С.Макаренка займали питання отримання підлітками повноцінної освіти. На його погляд, на початку ХХ століття стан освіти в нашій країні був незадовільним. Педагогічні навчальні заклади готували майбутніх учителів лише до навчальної роботи, але в умовах школи цього було недостатньо. Школі були потрібні класні керівники, котрі володіли б методикою організації виховної роботи.

Організація навчально-виховної роботи в школі має забезпечувати всебічний гармонійний розвиток кожного учня. А.С.Макаренко вважав, що організаційною метою педагогів може бути лише створення методу, який надасть можливість кожній окремій особистості розвивати свої здібності, зберегти свою індивідуальність.

Одним із шляхів розв'язання цього завдання А.С.Макаренко бачив у створенні в учбовому закладі єдиного колективу вихованців. Таким чином, метою навчально-виховної роботи педагога, на думку А.С.Макаренка, є така організація процесу навчання, що забезпечує перетворення учбової групи на колектив. Кожен вихованець повинен прагнути стати часткою цього

колективу, а колектив повинен погодитись з тим, що ця особистість буде його частиною. Саме колектив є тим необхідним середовищем, у якому можна виховувати всебічно та гармонійно розвинену людину.

А.С.Макаренко дійшов висновку, що для створення такого колективу педагогові необхідно мати певні теоретичні знання, практичні вміння та досвід роботи. Комплекс таких знань Макаренко об'єднав терміном «педагогічна майстерність». На його думку, педагогічна майстерність має складатися з умінь володіти своїм голосом, керувати виразом свого обличчя, мати навички акторського мистецтва. Він повинен ховати в собі справжні емоції і поводити себе так, як вимагає від нього конкретна ситуація.

У спадщині А.С.Макаренка багато цінних ідей, які необхідно ретельно вивчати. Наприклад, треба звернути увагу на майстерність з якою він стежив за кожним членом створеного ним колективу. Добре відомо, що він надавав важливого значення вивченню особистості кожного комунара. Свої спостереження Макаренко заносив до особових справ вихованців. Таким чином, до кожного з учнів у нього було індивідуальне ставлення і, як наслідок, індивідуальний підхід у навчально-виховному процесі.

У своїх спогадах комунари вказують саме на це вміння свого педагога виховувати кожну людину через колектив і одночасно підійти до неї індивідуально. Така техніка паралельного впливу була однією з умов успішної педагогічної діяльності А.С.Макаренка. Він усвідомлював, що кожен з його вихованців має свої особливі риси характеру, і тому необхідно з обережністю вибирати засоби педагогічного впливу на кожного учня окремо.

Психолого-педагогічні дослідження, проведені протягом останніх десятиліть, показали, що важливо знати не тільки вік та індивідуальні особливості вихованців, а ще й індивідуальні характеристики та можливості кожної особистості.

Таким чином, поліпшення успішності учнів у навчанні залежить від урахування вчителем індивідуальних особливостей кожного учня, а саме:

- характеру руху процесів мислення;
- рівень знань та умінь (їх повнота та глибина);
- працездатність;
- рівень пізнавальної діяльності та практичної самостійності та активності;
- темп руху (швидкий, середній, слабкий);
- відношення до навчання (позитивне, байдуже, негативне);
- рівень вольового розвитку (високий, середній, низький).

Урахування вчителем цих індивідуальних особливостей дітей надасть йому можливість поліпшити ефективність використання засобів та прийомів організації навчально-виховного процесу. Спираючись на знання про індивідуальні особливості учнів педагог має можливість свідомо обирати необхідний засіб активізації пізнавальної діяльності, оптимальний темп

викладання нового матеріалу, оптимальну форму контролю та перевірки знань.

Урахування індивідуальних особливостей також вимагає від педагога обрання такого оптимального рівня вимог до учня, який одночасно не буде принижувати його гідність. Рівень вимог повинен відповідати рівню розумового розвитку дитини і поєднуватись з відповідним рівнем поваги до неї. Учні необхідно відчувати на собі ставлення педагога як до особистості.

Таким чином, необхідно повернутись до системи поглядів А.С.Макаренка щодо виховання підлітків з урахуванням їх особистих рис. Необхідно перенести цю теорію зі сфери виховання у сферу єдиного навчально-виховного процесу та пристосувати до теорії навчання. Потрібно так збудувати процес навчання, щоб кожна дитина брала в ньому активну участь. Необхідно, як казав А.С.Макаренко, приділяти увагу не лише учням з відмінною або поганою успішністю, але ще звертати увагу на тих, хто не привертає до себе такої уваги. Це «так звана середина», яка вчиться не погано, але і не відмінно. Можливо серед таких дітей є талановиті особистості, які ще не знайшли вихід для своїх можливостей та нахилів. В цьому випадку саме реалізація справжнього індивідуального підходу до особистості в навчально-виховному процесі надасть можливість цим вихованцям реалізувати свої природні здібності.

*А.В.Сущенко
Запорозьє (Україна)*

К ГУМАННЫМ ТРАДИЦИЯМ А.С. МАКАРЕНКО

В условиях рыночной экономики, когда жизнь постоянно предлагает либо прямой, честный, но не легкий путь труда, либо тропы приспособленчества и сделок с собственной совестью, в багаж самых больших ценностей входит гуманность, искренность чувств, чистота совести.

Наступило время, когда человеку с детских лет начали внушать мысль, что он «сам своего счастья кузнец», что он волен делать и предпринимать, что ему угодно, что каждый живет для себя, так как никто другой о тебе не позаботится: жизнь – борьба, и кто сильнее, ловчее, умнее, тот побеждает в этой борьбе. Зависимость от окружающих многими родителями внушается как зависимость от врагов. Бойся ловких, будь осторожен, от каждого жди подвоха, ведь каждый стремится обойти тебя. И некоторые учебно-воспитательные учреждения начали культивировать эту идеологию индивидуализма.

Известно и другое: индивидуализм чаще всего рождается там, где личность формируется не в системе «мы», «для нас», «трудись для людей», а в системе «я», «для тебя все» и т.д.

Там, где личность чрезмерно беспокоится о своем «я» и не получает ни моральной оценки своим индивидуалистическим устремлениям, ни тем более отпора, там чаще всего люди придерживаются девиза: «Нужно спешить жить» или «Жизнь очень коротка, поэтому бери от нее все, что можешь взять».

Первопричиной индивидуализма чаще всего является не корректируемое разумом удовлетворение потребностей. Человек растет, и в его сознании постепенно укрепляется убеждение, что он – явление исключительное, что он имеет особые права на удовлетворение своих потребностей. В таких условиях появляется сначала капризность, а потом и крайний эгоизм, вымогательство.

Глубочайший смысл воспитательной работы по Макаренко заключается в отборе и воспитании человеческих потребностей, в приведении их к разумным началам.

И другое. Существует закон: человек не один на свете. Без других людей, без их уважения и любви, без чувства своей необходимости он на свете жить не может. Поэтому он должен приучаться быть человеческим – живо интересоваться всем, что его окружает, должен приобретать любовь и доброжелательство к людям.

У А.С.Макаренко гуманизм начинался там, где составляющие члены коллектива думали и заботились друг о друге, нужны были друг другу, имели общую цель и выполняли общими усилиями полезную работу.

Для этого существовало много здоровых и важных традиций, развивающих заботу о судьбе каждого отдельного воспитанника. Гуманизм являлся предметом раздумий и каждодневного внимания детского коллектива.

Гуманное поведение включало в себя и освоение азбуки человечности, и опыта жить за счет личных усилий, жить для людей и в интересах людей, и наличие опыта выступать против зла, морального отступничества.

В результате анализа своей большой воспитательной практики А.С.Макаренко пришел к выводу, что между гуманным сознанием и актом гуманного поступка или поведения, то есть гуманным действием имеется определенное расстояние и что заполнить его необходимо связующими элементами: общественно оправданными гуманными чертами характера и привычками. Подобная необходимость заполнения расстояния между сознанием (пониманием) и актом гуманного поведения особенно обнаруживается тогда, когда человек должен осуществить гуманный поступок или действие незаметно и бескорыстно.

Опыт и научные выводы А.С.Макаренко о гуманизации педагогического процесса требуют особо пристального внимания и всестороннего исследования сегодня, когда массово культивируется низкий уровень человеческих чувств при помощи низкопробной литературщины, различных киноподделок всячески стараются умертвить у молодежи живую мысль, живое чувство сострадания бедным людям, развивают желание давить человека, если он слаб. Даже ничтожный культурный уровень до предела сужается так называемым житейским практицизмом.

Раскрывая действительные противоречия современного процесса воспитания, важно помнить наставления А.С.Макаренко о том, что возникающие в нем конфликты разрешаются победой передового над отсталым (а не просто вытесняются). А.С.Макаренко не регистрировал жизненные педагогические факты, а проникал в их сущность, находил смелый выход, пути борьбы передового начала со старым, отсталым. Для этого, по Макаренко, необходимо создавать динамическую системность в педагогической работе, единство усилий и высоких требований, развитие перспективных линий в процессе воспитания и обучения, продолжительность педагогического коллектива и педагогического влияния, высокий моральный авторитет педагогов и профессиональное учительское мастерство, бережное отношение к человеку.

Чрезвычайной важности вопрос – об освобождении воспитателей от формально-надзирательских функций, о том, что должен знать воспитатель о каждом своем воспитаннике.

В работе А.С.Макаренко «Методика организации воспитательного процесса» даются подробные ответы на этот важный для педагогической практики вопрос. Назовем только несколько из них: «В каком состоянии находится здоровье воспитанника, не жалуется ли он на что-либо, обращается ли к врачу, удовлетворен ли помощью врача? Достаточно ли внимателен врач к данному воспитаннику?»

Как относится воспитанник к своему учреждению, дорожит ли им, готов ли активно участвовать в улучшении жизни учреждения или относится к нему безразлично, как к эпизоду своей жизни, а может быть, и враждебно? В последнем случае необходимо выяснить причины этого нездорового отношения: заключаются ли они в самом учреждении и его порядках, или причины лежат в стремлении воспитанника учиться и жить в другом месте, где именно, чем жить, что делать?...

Как воспитанник относится к товарищам и к каким больше тянется, кого не любит, с кем дружит, с кем враждует?».

Подобные требования в практике А.С.Макаренко не просто декларировались. Внимание к «человеку в ребенке», гибкость и отсутствие трафарета в подходе к ребятам было правилом его повседневной профессиональной деятельности.

Вспоминает фельдшерица Н.Е.Кислова: «Никогда не забуду один эпизод. Произошло это летом. Полевые и огородные работы были в разгаре, и ко мне в медпункт то и дело прибегали дети: того оса ужалила, другой ногу уколел, у третьего что-то в ухо попало, а некоторые просто придумывали себе болезни. Нечего греха, таить – обманывали они и меня. В медпункте стоял гул, я «оказывала помощь». Вдруг совершенно неожиданно в медпункт вошел Антон Семенович и ахнул:

- Откуда столько больных? Чем больны? Что вы такое делаете, Надежда Ефимовна? – Как что? Лечу... – Что? Не приучайте их чуть что лечиться. И ребятам: - И не стыдно вам? Разве вы старики? Антон Семенович присел и вдруг сказал то, чего я совсем не ожидала: - Это я при них так разбушевался, я вам скажу: это очень хорошо, что ребята тянутся к вам. Вы думаете, правда у них что-то колет или за ухом чешется? Нет, им нужна материнская ласка, участие... Прикосновения теплых материнских рук – вот что они хотят... И так хорошо, что они этого хотят...» (Воспоминания о Макаренко. - Лениздат, 1960.- С.98).

А.С.Макаренко умел проявлять доброту взглядом, улыбкой, добрым словом, быть при этом справедливым и требовательным.

*А.В.Глузман, Н.А.Глузман
Симферополь (Украина)
А.И.Красильников
Чеботарская специальная
общеобразовательная
школа-интернат (Украина)*

РЕАЛИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ А.С.МАКАРЕНКО В СОВРЕМЕННЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ ИНТЕРНАТНОГО ТИПА

В национальных программах «Освіта» («Україна ХХІ століття») и «Діти України» определены механизмы защиты детей, которые остались без опеки родителей. Вместе с тем, современная ситуация в обществе и государстве требует поиска новых реальных подходов к социализации детей-сирот, численность которых неизменно растет. Исследование педагогического наследия А.С.Макаренко, анализ его концепции и результатов творческого применения позволили определить методологические основы эксперимента, проводимого с 1991 года в Чеботарской специальной обще-

образовательной школе-интернате для детей-сирот. Целью эксперимента явилось формирование духовной, свободной, творческой и социально активной личности школьника в системе отношений «воспитывающего коллектива».

Одной из главных задач опытно-экспериментальной работы было формирование *духовности*, включающей стремление каждого учащегося к добру, правде и красоте. В воспитательном процессе духовность личности рассматривалась нами как «существо человечности в человеке», как внутренняя сила человека и его способность к сопротивлению жестокости, нарушениям законов справедливости и чести. С этих позиций строилось содержание учебно-воспитательного процесса, включающее овладение основами народного творчества: песнями, танцами, играми, обрядами. Важнейшим компонентом системы воспитания являлось следование народным традициям, которые выступали как способ передачи духовных ценностей и социального опыта.

Внимание уделялось формированию устойчиво-положительного отношения к окружающему растительному и животному миру. Кроме того, предметом особого внимания педагогов являлось умение общаться с товарищами по классу, мастерским, творческим или производственным объединениям, а также помощь воспитанникам младших классов, их поддержка.

В учебно-воспитательном процессе успешно реализовывалась идея А.С.Макаренко о системе перспективных линий. Стремление к приобретению профессии, видение горизонтов своей жизнедеятельности, получение радости от реализации планируемых целей и задач было важнейшим ориентиром в воспитательной работе с учащимися школы-интерната, основой подготовки их к самостоятельному труду и жизни. Таким образом, основными показателями *духовности* учащегося стали его самостоятельность, чувствительность к голосу совести, милосердие, стремление к общечеловеческим идеалам.

Духовность неразрывно связана со свободой человека. Формирование *свободной личности*, способной к сознательному выбору и самореализации, было *второй задачей* опытной работы с учащимися. Свобода рассматривалась с позиции формирования у них системы знаний, умений, способов деятельности. В процессе обучения реализовывалась идея о том, что выбор жизненного и профессионального пути зависит от уровня и объема приобретенной человеком информации. Вместе с этим, в основе формирования межличностных отношений, складывающихся между учителями, воспитателями и учащимися, лежало положение о том, что *свобода* – это автономность каждого человека, включающая свободу слова, принятия решений, участия в школьных событиях, общественных и про-

изводственных объединениях. Одновременно свобода участников педагогического процесса предполагала выполнение требований Устава школы-интерната, регламентирующего права и обязанности педагогов и учащихся. Умение соотносить свои желания, стремления, интересы и потребности с законами, которые являются общими для всего коллектива, выступало в качестве основного критерия свободы личности школьника. В этих условиях новая социальная позиция формирующейся личности способствовала развитию ответственности воспитанников не только за свои дела, но и за результаты деятельности коллектива, подчиненности определенному распорядку жизни, обязательности выполнения предъявляемых к учащимся и классу требований.

Третья задача эксперимента состояла в том, чтобы приобретаемые учащимися качества духовности и свободы реализовывались ими в активных творческих действиях. Учебно-воспитательный процесс строился с ориентацией на развитие способностей детей использовать получаемую информацию при решении частично-поисковых и проблемных задач. Основной формой организации творческой деятельности учащихся в учебно-воспитательном процессе являлась игра. Для учащихся 1-5 классов вводился факультатив «Развивающие игры», включающий интеллектуальные, художественно-творческие, физические и трудовые игры. Основной задачей факультатива было развитие активности, создание ситуаций сотворчества и сопереживания. Учащимся 6-8 классов предлагался цикл ролевых и деятельностных игр, в ходе которых формировались коммуникативные, организационные, хозяйственно-бытовые умения и навыки. Для учащихся 9-10 классов в учебный план был включен тренинг профессионального и личностного роста. Его основной целью было воспитание у выпускников качеств «будущего работника и гражданина». Главным критерием творчества детей было их умение применять собственные знания и умения в изменяющихся условиях.

Четвертой задачей эксперимента было создание в школе-интернате *культы труда* (от самообслуживания до работы на производстве), неразрывно связанного с различными формами деятельности и самореализацией личности каждого учащегося. Учебно-воспитательный процесс направлялся на достижение положительного эффекта в трудовом воспитании посредством формирования внутренней позиции ребенка. «Деятельность должна быть моя, увлекать меня, исходить из моей души» (К.Д.Ушинский). Развитие социальной активности личности в ходе эксперимента включало подготовку учащихся школы-интерната к общественно полезной и производственной деятельности и включало три этапа. На *первом этапе* (1-6 классы) учащиеся овладевали общетрудовыми знаниями и умениями, знакомились с различными трудовыми процессами, в

ходе которых у них воспитывалось чувство долга и ответственности, умения трудиться в коллективе. *Второй этап* (7-9 классы) был посвящен формированию специальных знаний и умений воспитанников на занятиях по столярному, швейному, сапожному или штукатурно-малярному делу, укреплению интереса к избранной профессии, развитию творческого отношения к труду, к осознанному профессиональному самоопределению. На *третьем этапе* (10 класс профильной трудовой подготовки) в течение 25 недельных часов в условиях учебных мастерских и реальных предприятий учащиеся осваивали основы организации производственной деятельности и элементы профессионального мастерства, расширяли политехнический кругозор, раскрывали социальную значимость труда, определяли содержание межличностных отношений при участии в трудовых школьных объединениях. Уровень готовности воспитанников к сознательному выполнению квалификационных требований в определенном виде деятельности, умения оценивать результаты своей работы, ее рентабельности, себестоимости произведенной продукции являлись основными показателями социальной активности выпускников школы-интерната.

Идеи А.С.Макаренко о воспитании подготовленного к физической и трудовой деятельности молодого человека, его трудовой закалке, об уважении к труду как человеческой ценности и первой жизненной потребности, формировании личности в коллективе составили основу опытных методик, реализуемых в ходе эксперимента. Его результаты доказали целесообразность ориентации школы-интерната на реализацию задач социального развития воспитанников, формирования граждан, готовых к решению личностных и профессиональных проблем.

*В.Є.Борова
Рівне (Україна)*

ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРИ МОВИ ТА СПІЛКУВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ А.С.МАКАРЕНКА

У своїх теоретичних роботах, практичній діяльності А.С.Макаренко відстоював думку: дитина не виховується по частинах, особистість формується всією сумою педагогічних впливів. Ефективність навчально-виховного процесу дошкільного закладу, школи, позашкільних навчально-виховних установ у значній мірі залежить від культури мови та спілкування педагога з дітьми. Макаренко пояснює це тим, що вихователь, учитель

із високим рівнем культури спілкування має можливість використовувати універсальні та потужні засоби впливу на дошкільника чи школяра. Вони сприймаються вихованцями, а тому всі шкідливі, навіть найсильніші впливи нівелюються.

Висока культура мови і спілкування педагога – один із компонентів професійної майстерності. А.С.Макаренко стверджував, що не може бути хорошого вчителя без уміння спілкуватися з дітьми, досконало володіти голосом, мімікою, жестом, інтонацією. Тому він радив колегам постійно підвищувати рівень навичок спілкування з вихованцями. Для цього педагогові потрібно володіти також технікою читання міміки обличчя дитини, щоб можна було отримувати інформацію про її душевний стан, хвилювання, сподівання, побоювання, радість. Керівництво спілкуванням дітей вимагає навички швидкого реагування на різноманітні прояви в їх поведінці, знаходження адекватних та ефективних засобів впливу на них, коли часу на роздуми нема. У цих випадках важливе значення має педагогічна інтуїція. Кожне слово і рух дорослого у присутності дітей повинні мати виховне значення. Важливо, щоб педагог умів замаскувати свої негативні переживання, які не мають відношення до життя колективу, не видавав їх інтонацією, змістом висловлювань.

Учитель, вихователь мають уміти налагоджувати мовні та немовні контакти з дітьми, проявляючи творчість, уникаючи стандартних рішень. Аналіз педагогічних творів Макаренка дозволяє стверджувати, що він чітко усвідомлював значення слова педагога у роботі з дітьми. Влучно підібране, по-діловому сказане, воно, за переконанням педагога-новатора, допомагає досягти успіху в будь-якій справі. Він допускав, що велика кількість помилок у роботі вчителів трапляється саме тому, що вони нерідко не вміють по-справжньому розмовляти з дітьми. Педагоги постійно повинні вирішувати безліч комунікативних завдань, від правильності розв'язання яких може залежати результат педагогічної діяльності протягом тривалого часу. Наставник має прагнути зрозуміти інтереси кожного із вихованців, враховуючи мотиви поведінки, уникаючи надміру емоційного розв'язання конфліктних ситуацій. Керівництво власним емоційним станом у процесі безпосереднього спілкування із вихованцями – одна із вимог до діяльності педагога. Завдання полягає не в тому, щоб пригнічувати і гальмувати емоції, необхідно свідомо керувати ними, використовуючи як засіб підвищення ефективності педагогічної діяльності.

А.С.Макаренко рекомендував у роботі з дітьми опиратися на позитивні риси характеру кожного вихованця. Дорослі повинні бути щедрими і щирими на позитивну оцінку діяльності, суджень, переконань дошкільника або школяра. Однак це не означає зниження вимог до них. Видатний педагог наполягав на раціональному поєднанні вимог до особистості та

поваги до неї. Коли ми висуваємо високі вимоги до людини, стверджував Макаренко, то в цьому виявляється наша повага до неї. Виконання поставлених вимог ще більше піднімає соціальний статус особи у колективі.

При правильному керівництві процесом спілкування діти мають можливість отримати задоволення від нього, переконатися в тому, що ровесниками і дорослими високо цінуються доброзичливість, уміння поступатися власними інтересами, співпереживати іншим.

Аналіз педагогічної спадщини А.С.Макаренка дозволив виділити заоби формування культури мови та спілкування дітей. До них слід віднести насамперед казку. Вона з раннього віку супроводжує дитину, доступна їй розумінню. Кращими казками він вважав казки про тварин. Образність мови творів, багатство її словника, приховане моральне повчання сприяють формуванню у дітей культури поведінки взагалі та спілкування зокрема.

Не залишилась поза увагою видатного педагога гра дитини як важливий виховний засіб. До її організації Макаренко ставив багато вимог. Гра повинна сприяти реалізації прагнення вихованця до активної діяльності, самостійності мислення, можливості здійснення дитиною своїх намірів, відчуття хвилювання за успіхи або невдачі як колективу в цілому, так і кожного його члена. Спостереження педагога-новатора за ігровою діяльністю своїх вихованців дозволили йому прийти до висновку: якою є дитина в ігровій діяльності, такою вона буде потім, коли виросте, в роботі.

Педагог, за глибоким переконанням А.С.Макаренка, повинен керувати грою вихованців як на етапі дошкільного дитинства, коли вона виступає провідним видом діяльності, так і пізніше, у шкільні роки. Дитина стає учнем, але це не означає, що вона перестає гратися. Важливо, щоб у неї своєчасно відбувся поступовий перехід від ігрової до навчальної діяльності. Недопустимо, щоб дитина переймалася дорослими проблемами, серйозною роботою тоді, коли до цього ще не готова. Таке перевантаження не принесе користі, а швидше приведе до травмування психіки дитини. Без урахування індивідуального підходу до особистості вихованця неможливо, вважав А.С.Макаренко, відкрити його природні задатки, допомогти їх розвитку і вдосконаленню. У творчому поєднанні індивідуальних та колективних форм роботи з дітьми полягає раціоналізм педагогічної діяльності.

МАЙСТЕРНІСТЬ РЕЖИСУРИ СИТУАЦІЙ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ В ДОСВІДІ А.С.МАКАРЕНКА

Складовою педагогічної майстерності А.С.Макаренка є вігла організація спілкування з вихованцями. Він засуджував спілкування вихователя, яке демонструвало вихованцеві агресію, будувалося на припиненні, зневазі його як особистості. Несприймання викликала і така взаємодія, котра зводилася тільки до контролю вчинків вихованців, постійного менторства, дріб'язкової опіки. Не схвалювалося ним і намагання окремих вихователів дотримуватися поблажливого, улесливого тону в стосунках з підлітками, безапеляційне, невмотивоване втручання у внутрішнє життя, почуття вихованців.

Завданням педагогічного спілкування А.С.Макаренко вважав гармонізацію виховання як з оточуючим світом, так і з самим собою. Педагогічне спілкування повинно будуватися на розумінні психологічної позиції вихованця, мотивів його поведінки, особливостей психічного розвитку. Він глибоко переконаний, що спілкування – це мистецтво дії вихователя з побудови взаємостосунків з вихованцями; цим процесом педагог може і повинен управляти, застосовуючи для цього «особливо складне інструментування». Одним із таких інструментів А.С.Макаренко обрав режисуру.

Аналіз теоретичної спадщини і досвіду видатного педагога дає можливість стверджувати, що у своїх пошуках він наблизився до рівня сучасних психолого-педагогічних досліджень, в яких поняття «режисура» вживається для позначення особливого роду діяльності педагога «з вибудови іншої діяльності як логічної послідовності ситуацій взаємодії або проблемних педагогічних ситуацій» (Аникеева Н.П. и др. Режисура педагогического взаимодействия: Учебное пособие.- Новосибирск, 1990.-С.10). Мова йде про діяльність (а точніше – мислєдіяльність) педагога, який конструє модель свого спілкування з учнями, орієнтовану на взаємодію з ними у процесі розв'язання «змістовного конфлікту». З метою забезпечення найбільшого педагогічного ефекту вихователь спеціально організує таку діяльність учнів, яка ставить їх в позицію активного пошуку засобів, шляхів розв'язання проблем, котрі

виникають у повсякденному житті між вихователями і вихованцями. Мистецтво вибудовування логіки діяльності педагога у вигляді певної послідовності різних ситуацій-мізансцен, що забезпечує розв'язання педагогічного завдання, й визначається поняттям «режисура педагогічної взаємодії».

Особливості «почерку» А.Макаренка-режисера визначалися особливостями мислення А.Макаренка-педагога. Так, для нього властива сценічність сприймання багатьох ситуацій спілкування вихователя з вихованцями, де педагогічна дія розглядається як дія драматична, в якій є фабула – розвиток подій, герої, конфлікт – основні протиріччя, задані умови дії. Поведінка педагога в таких ситуаціях спеціально конструюється, психологічно мотивується; вивіряється його кожна репліка, погляд, жест; спеціально організується простір спілкування.

Діяльність А.С.Макаренка в таких ситуаціях містить два пласти дій. Перший пласт – дії зовнішні, видимі. Він являє собою ланцюжок взаємозв'язаних мікроситуацій спілкування вихователя з вихованцями, в яких вони обмінюються думками, репліками, невербальними діями. Кожна з цих мікроситуацій має свій мотив, своє локальне завдання, емоційну атмосферу. Чергування цих мікроситуацій не довільне, воно має свою логіку, яка не одразу визначається зовні. Вихователь в таких ситуаціях ніби не виховує – не повчає, не карає, не заперечує, тобто не впливає на вихованця прямо, безпосередньо, змінюючи його погляди, установки, орієнтації. А разом з цим відбувається виховання – докорінно змінюється позиція вихованця, в нього з'являється готовність іти на діалог із вихователем, переглядати свої дії, оцінювати вчинки. Складається враження, що паралельно із зовнішніми, видимими діями вихователя відбуваються дії внутрішні, невидимі, внаслідок яких і відбувається інтенсивна «праця» душі, серця вихованця, активізуються його самооцінка, почуття, переживання. Тобто педагогом спеціально конструюється другий пласт взаємодії – внутрішній. Він і визначає психологічну основу розвитку подій, а саме: психологію стосунків і поведінки партнерів, боротьбу їхніх мотивів, поглядів. Розробка внутрішнього плану відбувається з урахуванням рефлексивного аналізу педагогом діяльності вихованця, його позиції, установок, можливих реакцій. Цей аналіз допомагає педагогу визначити своє основне завдання і надзавдання у спілкуванні з вихованцем, обрати конструктивну стратегію і тактику поведінки. Так визначається внутрішня логіка поведінки, у відповідності з якою розробляється зовнішній, діяльнісний план

поведінки вихователя. Психологічний аналіз і прогноз вели до пошуку найбільш точних зовнішніх форм досягнення педагогічної мети. В цілому розробка зовнішнього і внутрішнього планів педагогічної дії давали А.Макаренкові можливість досягти психологічної достовірності своєї поведінки, вивіреності своїх дій, у кінцевому рахунку – успішно вирішити визначені завдання педагогічного спілкування.

Значущим елементом режисури А.С.Макаренка є побудова композиції педагогічної дії. Вона не є довільним, механічним поєднанням кількох мікроситуацій; їх розташування завжди підпорядковується реалізації певної педагогічної ідеї. Наприклад, допомагає більш чітко виявити конфлікт і позиції в ньому вихователя і вихованця; дає можливість перевести ситуацію виховання в ситуацію самовиховання; створює вихованцеві ситуацію, яка потребує від нього певного морального вчинку, морального вибору.

Класичним прикладом такої продуманої побудови композиції педагогічної дії є ситуація з Семеном Карабановим, якому А.Макаренко двічі доручає привезти велику суму грошей, демонструючи цим повну довіру до нього. Дія педагога вибудовується тут по лінії поступового нарощування емоційно-морального впливу на вихованця з метою актуалізації його позитивного потенціалу. Кожний новий вплив педагога (а це, як правило, завжди нова ситуація взаємодії) допомагає вихованцеві просунути в усвідомленні себе, своєї поведінки, пережити свій вчинок, відчутти нові почуття (наприклад, сором, каяття). Продуманими діями педагог «доводить» вихованця до піку емоцій – він бунтує, опирається. Але це бунт очищувальний; це швидше протест проти самого себе – слабкого, впертого, жалюгідного в очах оточуючих. «Бунт» Карабанова – це і заклик про допомогу, і прохання повірити, і відчай зачепленого самолюбства. Очевидно, саме в такі хвилини потрясіння і прозріння вихованця й відбувається «підземне зростання його душі», здійснюються непомітні оку зміни в людині, які приводять її до переосмислення власних вчинків, нового розуміння себе. Як відомо, після «вибуху» спілкування А.Макаренка із С.Карабановим розвивалося у конструктивному плані.

Визначаються дві особливості режисерських планів у досвіді А.С.Макаренка. Перша – це орієнтація спілкування на діалог з вихованцем, важливою передумовою якого є стимуляція його внутрішньої активності, актуалізація особистісного потенціалу, розвиток здатності до самоаналізу і самооцінки. Макаренко-режисер надає перевагу оріє-

нтуванню вихованця на тривалу і складну внутрішню роботу з усвідомлення себе як особистості, індивідуальності. Адже виховання, за його переконанням, це і «широко організовані регулярні вправи у вольових напруженнях, у мужності, в постійному рухові до великих, ясних, бажаних цілей» (Макаренко А.С. Пед.соч.: В 8 т. - М.,1983-1986.-Т.7.-С.320). А.Макаренко був переконаний в тому, що у вихованні повинен бути активним не тільки вихователь, а й сам вихованець. З цією метою вихователь повинен дати вихованцеві можливість відчувати себе особистістю, яка може не лише розпоряджатися собою за власним правом, але може й бути відповідальним перед собою, колективом за свої вчинки. Продумана режисура поведінки педагога допомагала вихованцям зрозуміти непросту істину людського буття: людина повинна відповідати за свої вчинки передусім перед собою і, навчившись цього, вона зможе відповідати за себе і перед іншими.

Друга особливість режисерських планів А.С.Макаренка пов'язана з вибором і конструюванням внутрішньої логіки педагогічної дії. На відміну від логіки авторитарної педагогіки, де основа – пригнічення психіки вихованця, залякування дисциплінарним покаранням, А.С.Макаренко надає перевагу логіці гуманістично спрямованій, - орієнтованій на утвердження позитивного начала в людині, на те, щоб допомогти їй піднятися над власними слабкостями й помилками.

Новаторський досвід А.С.Макаренка - режисера ситуацій педагогічного спілкування не втратив своєї актуальності й для сучасної педагогіки. Він може бути джерелом розробки нових технологій організації педагогічної взаємодії.

ПІДСУМКОВИЙ ДОКУМЕНТ КОНФЕРЕНЦІЇ

РЕКОМЕНДАЦІЇ

МІЖНАРОДНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «А.С.МАКАРЕНКО – ВИДАТНИЙ ПЕДАГОГ ХХ СТОЛІТТЯ»

У переддень ХХІ століття, коли підбиваються підсумки досягнень у різних галузях знань, педагогічна наука серед видатних її представників називає ім'я Антона Семеновича Макаренка. Світовою громадськістю його визнано видатним педагогом ХХ століття, досвід якого значно вплинув на розвиток теорії і практики виховання молоді в різних країнах.

А.С.Макаренко розробив фундаментальні положення гуманістичної педагогіки, винайшов конструктивні, перевірені досвідом технології виховання і персвиховання соціально занедбаних дітей. Його педагогіка – чітка система організації виховного процесу, спрямована на активізацію особистісного потенціалу вихованців, які усвідомлюють власні можливості у вирішенні проблем і значущість соціальних цінностей.

А.С.Макаренко зробив значний внесок у розробку методології і теорії виховання, техніки педагогічної дії. А визначена ним система ціннісних орієнтирів: гуманізм, довіра до людини, ідея виховання щасливої людини, ідея трудового колективу як середовища для повноцінного виховання – не втратила актуальності і в наш час. А.С.Макаренко – це значне явище світової наукової думки.

Міжнародну конференцію «А.С.Макаренко – видатний педагог ХХ століття» було проведено за програмою діяльності Міжнародної макаренківської асоціації і присвячено 110-й річниці з дня народження педагога. Конференція проводилася 12-14 березня 1998 р. у Полтавському педагогічному інституті і Державному музеї-заповіднику А.С.Макаренка в с. Ковалівка під Полтавою.

Учасниками конференції були провідні вчені, викладачі, керівники шкіл і спеціальних виховних закладів, директори музеїв А.С.Макаренка, докторанти і аспіранти з 37 наукових та навчальних закладів України, Росії, Угорщини, Молдови, Білорусі. Усвідомлюючи актуальність педагогічної спадщини А.С.Макаренка в сучасних умовах поглиблення кризи в сис-

темі соціального виховання молоді, виникнення дитячої безпритульності, учасники конференції звертаються до педагогічної громадськості, керівників міністерств та науково-педагогічних інститутів з рекомендаціями:

- активізувати просвітницьку діяльність, спрямовану на роз'яснення та вивчення новаторського досвіду А.С.Макаренка, ширше пропагувати досвід діяльності навчально-виховних закладів, які успішно використовують ідеї А.С.Макаренка у роботі з молоддю, і особливо, враховуючи реалії сучасності, його фундаментальну ідею створення «школи-господарства»;

- об'єднати зусилля макаренкознавців різних країн для розробки наукової біографії А.С.Макаренка, здійснення об'єктивного наукового аналізу його архіву і спадщини, що створить передумови для підготовки повного академічного зібрання творів;

- удосконалювати систему роботи зі студентами педагогічних навчальних закладів із вивчення курсу макаренкознавства, опанування механізмами запровадження досвіду А.С.Макаренка в умовах роботи з сучасною молоддю;

- запропонувати Міністерству освіти України і Академії педагогічних наук України заснувати медаль А.С.Макаренка і щорічну премію ім. А.С.Макаренка за плідну педагогічну діяльність, досягнення у вивченні, пропаганді й упровадженні спадщини видатного українського педагога; запровадити у педагогічних навчальних закладах іменну макаренківську стипендію для студентів;

- підняти клопотання перед Міністерством освіти України і Академією педагогічних наук України щодо видання міжнародної збірки наукових праць «Макаренкознавство» (один випуск на рік-два роки) і поновлення наукової лабораторії А.С.Макаренка при Полтавському педагогічному інституті, який має давні міцні традиції у дослідженні спадщини педагога і який визнано центром представництва Правління Міжнародної макаренківської асоціації (з 1991 р.) та Української асоціації А.С.Макаренка (з 1998р.).

Учасники конференції, звертаючись до педагогічної громадськості різних країн світу, висловлюють упевненість у тому, що вивчення й використання спадщини видатного українського педагога А.С.Макаренка допоможе в спільному пошуку шляхів соціального захисту дітей і молоді у створенні демократичної системи їхнього виховання.

Учасники Міжнародної макаренківської конференції

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Бсляєв С.Б.** – аспірант Харківського держ. ун-ту
- Бобрицька В.І.** – канд. пед. наук, доц. Полтавського держ. пед. ін-ту ім. В.Г.Короленка (ПДПІ)
- Бойко А.М.** – д-р пед. наук, проф., член.-кор. АПН України, проректор ПДПІ
- Борова В.Є.** – канд. пед. наук, доц. Рівненського економіко - гуманітарного ін-ту
- Борщ Ж.В.** – канд. пед. наук, доц. ПДПІ
- Гавриленко О.М.** – студентка ПДПІ
- Ганопольський О.Р.** – канд. пед. наук, інженер з навч. процесу Української інжен.-пед. академії, м. Харків
- Глотова Ж.І.** – ст. викладач Одеського держ. ун-ту
- Глузман А.В.** – д-р пед. наук, в. о. проф. Сімферопольського держ. ун-ту, зам.директора школи-інт. для дітей-сиріт
- Глузман Н.А.** – учитель школи-інт. для дітей-сиріт, аспірантка Сімферопольського держ. ун-ту
- Гриценко Л.І.** – д-р пед. наук, зав. кафедри Волгоградського ін-ту підвищення кваліфікації та перепідготовки спеціалістів освітніх кадрів
- Грузнова Т.А.** – доцент Сиктивкарського держ. ун-ту
- Гуріна О.В.** – психолог школи №37 м. Полтави
- Дароци М.** – викладач педінституту м. Ниредьхази
- Дем'яненко Н.М.** – канд. пед. наук, ст. наук. співробітник, докторант Ін-ту педагогіки і психології проф. освіти АПН України
- Дичек Н.П.** – канд. пед. наук, ст.наук.співробітник НДІ педагогіки України
- Дичківська І.М.** – канд. пед. наук, ст. викладач Рівненського пед. ін-ту
- Донцов А.В.** – канд. пед. наук, доц., докторант Харківського держ. ун-ту
- Євссєв І.І.** – директор музею А.С.Макаренка м. Долинська
- Євтух М.Б.** – д-р пед. наук, проф., член.-кор. АПН України, академік-секретар відділення педагогіки і психології вищої школи АПН України
- Жученко В.С.** – д-р екон. наук, проф. ПДПІ
- Жученко Л.В.** – канд. іст. наук, доц. Полтавського кооперативного ін-ту
- Зязюн І.А.** – д-р філос. наук, проф., дійсний член АПН України, директор Ін-ту педагогіки і психології проф. освіти АПН України
- Ільїн Г.А.** – аспірант ПДПІ
- Калениченко А.Г.** – доцент Київського ун-ту ім. Т. Шевченка
- Калініченко Н.А.** – канд. пед. наук, доц., зав. кафедри Кіровоградського ІУВ
- Карсакова С.Ю.** – аспірантка Нижньгородського держ. пед. ун-ту
- Кобенко О.А.** – канд. пед. наук, проф. Харківського держ. ун-ту
- Козлова Г.М.** – канд. пед. наук, ст. викладач Нижньгородського держ. пед. ун-ту
- Красва Л.І.** – канд. пед. наук, доц., зав. кафедри Сиктивкарського держ. ун-ту

- Крамущенко Л.В.** – канд. пед. наук, доц., зав. кафедри ПДПІ
- Красильников А.І.** – директор Чеботарської школи-інт. для дітей-сиріт
- Кривонос І.Ф.** – канд. пед. наук, доц. ПДПІ
- Кузнецов А.І.** – директор школи №41 м. Челябінська
- Куторжевська Л.І.** – аспірантка ПДПІ
- Лазарєв М.О.** – канд. пед. наук, проф., зав. кафедри Сумського пед. ін-ту
- Левочко І.В.** – аспірантка Кіровоградського держ. пед. ун-ту
- Ликов В.Н.** – канд. пед. наук, доц. Кіровоградського держ. пед. ун-ту
- Лисенко П.Г.** – канд. пед. наук, директор музею А.С.Макаренка м. Кременчука
- Лобурець В.Є.** – д-р істор. наук, проф., зав. кафедри ПДПІ
- Лозова В.І.** – д-р пед. наук, проф., член.-кор. АПН України, зав. кафедри Харківського пед. ун-ту
- Лутфуллін В.С.** – канд. пед. наук, доц. ПДПІ
- Малаканова Л.В.** – аспірантка ПДПІ
- Малішовська Н.В.** – канд. пед. наук, м. Рівне
- Мартинєць Н.Д.** – ст. викладач Сиктивкарського держ. ун-ту
- Миндикану В.** – д-р пед. наук, проф. Кишинівського держ. пед. ун-ту
- Мирошник О.Г.** – канд. психолог. наук, доц. ПДПІ
- Моргун В.Ф.** – канд. психолог. наук, доц., зав. кафедри ПДПІ
- Настєнко Л.Г.** – викладач ПДПІ
- Наумов Б.М.** – канд. пед. наук, доц. Харківського пед. ун-ту
- Овдісіюк Н.О.** – ст. наук. працівник музею А.С.Макаренка в с.Ковалівці
- Окса М.М.** – канд. пед. наук, доц., докторант ін-ту педагогіки АПН України
- Опаліхін В.М.** – канд. пед. наук, доц., голова Ради школи №41 м. Челябінська
- Паніманська Т.І.** – канд. пед. наук, доц., зав. кафедри Рівненського пед. ін-ту
- Пашченко В.О.** – д-р істор. наук, проф., член.-кор. АПН України, ректор ПДПІ
- Петрикаш А.** – д-р пед. наук, проф. Дебреценського ун-ту
- Пивовар Н.М.** – доцент ПДПІ
- Семиченко В.А.** – д-р психолог. наук, проф., провід. наук. співроб. Ін-ту педагогіки і психології проф. освіти АПН України
- Скрябіна А.К.** – канд. пед. наук, проф. Орловського держ. ун-ту
- Сущенко А.В.** – канд. пед. наук, доц. Запорізького держ. ун-ту
- Тарасевич Н.М.** – канд. пед. наук, проф. ПДПІ
- Федорович Л.О.** – учитель школи-комплексу №9 м. Полтави
- Фенченко П.М.** – заст. директора СПУ м. Макіївки
- Фролов А.А.** – д-р пед. наук, проф. Нижньгородського держ. пед. ун-ту
- Химинєць О.В.** – канд. фіз.-мат. наук, доц. Ужгородського держ. ун-ту
- Шохін В.П.** – директор Полтавської школи-інт. для дітей-сиріт
- Юрас І.І.** – канд. пед. наук, доц., докторант Ін-ту педагогіки і психології проф. освіти АПН України

ЗМІСТ

Від вступів	3
Вітання учасникам конференції	4
Зяюн І.А. Універсальні цінності спадщини А.С.Макаренка і сучасність.....	6
Євтух М.Б., Потапенко К.К. А.С.Макаренко – творець людської особистості.....	11
Фролов А.А. Освоение наследия А.С.Макаренко: от «школы учебы» – к «школе жизни».....	16
Пащенко В.О. Чи був А.Макаренко войовничим атеїстом?.....	19
Петрикаш А. Теоретические основы педагогической системы А.С.Макаренко и концепции контрпедагогики.....	23
Гриценко Л.И. Генезис и проектирование целей в воспитательной системе А.С.Макаренко.....	26
Бойко А.М., Дем'яненко Н.М., Хименець О.В. Контекстуально-інтеграційний підхід до педагогічної спадщини А.С.Макаренка.....	30
Семиченко В.А. Системність педагогічних поглядів А.С.Макаренка...	35
Окса М.М. А.С.Макаренко про суть теоретичної підготовки вчителів з урахуванням досягнень радянської педагогіки 20-30-х років.....	39
Лозова В.І. Проблема мети виховання в теоретичних працях А.С.Макаренка.....	42
Лазарєв М.О. Діалектика особистості і виховних технологій у педагогічній системі А.С.Макаренка.....	46
Опалихин В.М., Кузнецов А.И. Использование идей и опыта А.С.Макаренко в процессе демократизации управления современной школой (Из опыта работы средней школы №41 г.Челябинска).....	49
Наумов Б.Н. Метод педагогического действия А.С.Макаренко и современность.....	53
Моргун В.Ф., Гури́на Е.В., Гавриленко О.Н. Школа труда А.С.Макаренко – перспектива XXI столетия.....	56
Фенченко П.Н. Педагогический опыт и рекомендации А.С.Макаренко как основа деятельности коллектива Макеевского ПТУ социальной реабилитации имени А.С.Макаренко.....	60
Тарасевич Н.М. Педагогічний персонал Полтавської трудової колонії ім. М.Горького.....	63
Кривонос И.Ф. Опыт изучения будущими учителями теории и практики А.С.Макаренко.....	67
Лисенко П.Г. Теорія і практика А.С.Макаренка в долях його вихованців.....	71
Дароци М. Самоуправление в начале века – вклад Макаренко.....	74
Лобурець В.Є. Досвід А.С.Макаренка і світова педагогіка.....	77

Калініченко Н.А. Творчий розвиток педагогічних ідей А.С.Макаренка з трудової підготовки школярів в умовах сучасної школи.....	81
Калениченко А.Г. Актуальні питання сімейного виховання в педагогічній спадщині А.С.Макаренка.....	84
Козлова Г.Н. Наследие А.С.Макаренко и «официальная педагогика» России начала XX в. (реализация идеи целесообразности и эстетики в воспитании).....	88
Карсакова С.Ю. Опыт исследования воспитательной технологии А.С.Макаренко на основе «педагогической операции».....	91
Мирошник Е.Г. Педагогическая рефлексия как элемент педагогического мастерства А.С.Макаренко.....	95
Краева Л.И., Грузнова Т.А., Мартынец Н.Д. Использование педагогического наследия А.С.Макаренко в подготовке социальных работников.....	99
Кобенко А.А. Педагог - новатор, педагог – борец. Коммунарское слово Антону Семеновичу Макаренко.....	102
Лутфуллін В.С. Наступність педагогічних ідей К.Д.Ушинського і А.С.Макаренка.....	107
Скрябина А.К. Использование опыта А.С.Макаренко в разработке теоретико-методологических и практических основ моделирования воспитательных систем.....	110
Донцов А.В. Ідея моральної регуляції поведінки особистості і педагогічна система А.С.Макаренка.....	112
Ликов В.Н. Розвиток А.С.Макаренко та В.О.Сухомлинським ідей народної педагогіки.....	114
Куторжевська Л.І., Шохін В.П. Творчо впроваджувати педагогічну спадщину А.С.Макаренка	118
Малаканова Л.В., Пивовар Н.М. Досвід трудового й економічного виховання А.С.Макаренка у професійній діяльності вчителя біології..	120
Бобрицька В.І. Розробка категорії «здоров'я» в теоретичній і практичній спадщині А.С.Макаренка.....	124
Борщ Ж.В. Традиції в організації дитячого колективу у творчій спадщині А.С.Макаренка.....	128
Мындыкану В. Вклад А.С.Макаренко в разработки гуманистической педагогики.....	132
Настенко Л.Г. А.С.Макаренко про роль самовиховання у формуванні особистості.....	134
Ільїн Г.А. А.С.Макаренко про педагогічну техніку вчителя і сучасний підхід до формування її основних елементів у колективах художньої самодіяльності педвузу.....	138

Куторжевська Л.І. Реалізація ідей А.С.Макаренка про професійно-мовленнєву підготовку майбутніх учителів у процесі педагогічної практики.....	141
Ганопольський О.Р. Про можливість використання основних положень педагогічної системи А.С.Макаренка у процесі педагогічної підготовки та підвищення кваліфікації вузівських викладачів.....	143
Євсєєв І.Л. А.С.Макаренко в Долинській.....	145
Дичек Н.П. Оцінка особистості А.С.Макаренка-педагога англomовними дослідниками.....	147
Глотова Ж.І. А.С.Макаренко про вчителя і мистецтво виховання.....	150
Маліновська Н.В. Проблема виховання дисципліни в педагогічній спадщині А.С.Макаренка.....	152
Федорович Л.О. Взаємодія сім'ї, дошкільної установи і школи у спадщині А.С.Макаренка.....	154
Юрас І.І. Естетика виховного процесу в педагогічній теорії і практиці А.С.Макаренка.....	156
Поніманська Т.І., Дичківська І.М. Гуманізм педагогічної технології А.С.Макаренка і сучасні проблеми виховання.....	157
Овдієнко Н.О. Народна педагогіка як джерело педагогічної системи А.С.Макаренка.....	160
Левочко І.В. Система превентивного виховання у спадщині А.С.Макаренка.....	163
Жученко В.С., Жученко Л.В. А.С.Макаренко про роль педагога в соціальному вихованні учнівської молоді.....	166
Голосна О.А. Питання педагогічної майстерності у творчості видатних педагогів Слобожанщини (Х.Д.Алчевська, А.С.Макаренко)..	169
Бєляєв С.Б. Педагогічний досвід А.С.Макаренка та сучасні ідеї організації навчально-виховного процесу.....	172
Сущенко А.В. К гуманным традициям А.С.Макаренка.....	174
Глузман А.В., Глузман Н.А., Красильников А.И. Реализация системы А.С.Макаренко в современных учреждениях образования интернатного типа.....	177
Борова В.Є. Проблема культури мови та спілкування у педагогічній спадщині А.С.Макаренка.....	180
Крамущенко Л.В. Майстерність режисури ситуацій педагогічного спілкування в досвіді А.С.Макаренка.....	183
Підсумковий документ конференції.....	187
Відомості про авторів.....	189

А.С. Макаренко – видатний педагог ХХ століття

**Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції
12-14 березня 1998 р.**

Літературний редактор і коректор – *доц. З.О. Валюх*
Комп'ютерний набір – *І.В. Сєдакова*
Комп'ютерна верстка – *О.В. Сєдаков*

Підписано до друку 30.12.98. Формат 60х84 /16.
Папір офсетний № 1. Друк офсетний. Ум. - друк. арк. 11,39.
Ум. фарбо-відб. 11,51. Обл.-вид. арк. 12,53.
Тираж 100 прим. Зам. № 64.

Друкарня «Скайтек».
м. Полтава, вул. Фрунзе, 153, к. 221
тел.: (05322) 3-15-48, факс: (0532) 500-915